శ్రీ

శ్రీగురుభ్యోనమః

శ్రీపరబ్రహ్మణేనమః.

ఆనన్దగిరిటీకాసహిత శఙ్కరభాష్యముతోఁ జేర్చిన

ఐతరేయోపనిషత్తు.

ఈగ్రంథము-

శ్రీమదుభయవేదాన్తప్రవర్తకులయిన

తిరుపతి- గోవారం

శ్రీనివాసాచార్యుల వారిచే

లేఖకప్రమాదాదిజనితదోషంబులులేనట్లుగాఁ బరిష్కరింపించి-

మహాంకాళీసుదువాసీ - మహారాజరాజశ్రీ

ఉవ్వేరిపుత్తేరి. చెంగల్వరాయ నాయకులవారిచే

స్వకీయ

వేదాన్తవిద్యావిలాసముద్రాక్షరశాలను

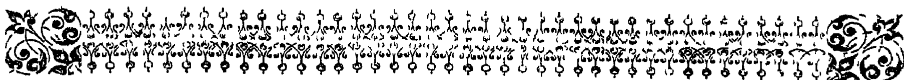
ఒప్పగూర్పించి-

శాలివాహన శకాబ్దంబులు - ౧౮౫౨ వ

ప్రమోదసంవత్సర భాద్రపద శుద్ధపంచమీ సౌమ్యవాసరంబునఁ

ప్రచురింపఁబడియె.

౧౯౩౦ వ సం॥ సెప్టెంబరు నెల

శ్రీ గురుభ్యో నమః

ఐతరేయోపనిషత్.

అవతరణికా.

౪౧. పరిసమాప్తం కర్మ సహాపరబ్రహ్మవిషయవిజ్ఞానేన. సైషా కర్మణో జ్ఞానసహితస్య పరా గతిరుక్థవిజ్ఞానద్వారేణోపసంహృతా. ఏతత్సత్యం బ్రహ్మప్రాణాఖ్యం- ఏష ఏకో దేవః- ఏతస్యైవ ప్రాణస్య సర్వే దేవా విభూతయః- ఏతస్య ప్రాణస్యాత్మభావం గచ్ఛన్దేవతా అప్యేతీత్యుక్తం. సోఽయం దేవతాప్యయలక్షణ

అవతారికా

౧ ఆత్మా వా ఇత్యాదినా కేవలాత్మవిద్యారమ్భస్యావసరం ప్రదర్శ్య [illegible] క్రియతే ([illegible]) [illegible] ఇత్యాశఙ్క్యాహ (సైషేతి) (పరాగతిరితి) [illegible] - ప్రాప్తవ్యం. ఫలమిత్యర్థః [illegible] ([illegible]) [illegible] సర్వేణ భోజ్యేన [illegible] ప్రాణస్వరూపమనేన [illegible] అనేన ప్రాణ [illegible] ([illegible]) [illegible] ఇత్యాదిశ్రుతిః * తస్య వాక్ [illegible] అథాతోఽస్య [illegible] ప్రాణస్యైవ [illegible] విస్తారః ఇత్యుక్తమిత్యాహ (ఏతస్యైవేతి) [illegible] ప్రాణస్యాత్మత్వేన విజ్ఞానాత్ కర్మసహితాత్ సర్వదేవతా [illegible] ప్రాణ [illegible] * ప్రజ్ఞామయో దేవతామయో బ్రహ్మమయో [illegible] దేవతా అప్యేతియ ఏవం వేదేత్యనేనవాక్యేనోపసంహృతా [illegible] ([illegible]) [illegible] సహితేన కర్మణా కేవలాత్మస్వరూపావస్థాన [illegible] కేవలాత్మవిద్యారమ్భస్యేదానీమవసర ఇతిభావః [illegible] సర్వాత్మక [illegible] క్రమోక్తస్య [illegible] కేవలాత్మవిద్యారమ్భనయుక్త ఇతి [illegible] (సోఽయమితి) ఏ [illegible] సుఖరూపస్యైవ పురుషార్థత్వాన్మోక్షస్య- ననిర్విషయస్య

శం. ణః పరః పురుషార్థః- ఏష మోక్షః- స చాయం యథోక్తేన జ్ఞానకర్మసముచ్చయేన సాధనేన ప్రాప్తవ్యః - నాతః పరమస్తీత్యేకే ప్రతిపన్నాః. తాన్నిరాచికీర్షురుత్తరం కేవలాత్మజ్ఞానవిధానార్థమాత్మా వా ఇదమిత్యాద్యాహ. కథం పునరకర్మసమ్బన్ధి కేవలాత్మవి

ఆ. కేవలాత్మస్వరూపావస్థానస్యేత్యాహ (ఏష ఇతి) అయమపి చేన్మోక్షః కేవలాత్మజ్ఞానేనాపి సాధ్యతే- తచ్చాతదారమ్భ్యాఽర్థవానిత్యాశఙ్క్య సవిశేషస్య మోక్షస్య సవిశేషేణైవ సాధనేన సిద్ధిర్యుక్తేత్యాహ- (స చేతి) ఆత్మనస్సవిశేషత్వేన కేవలాత్మవిద్యాయా అభావాదపి న తస్యా హేతుత్వమిత్యాహ (నాతః పరమితి) తన్మతం ప్రదర్శ్య తన్నిరాకరణార్థత్వేన కేవలాత్మవిద్యావాక్యమవతారయతి (తానితి) (కేవలాత్మజ్ఞానేతి) నిర్విశేషాత్మవిషయత్వ, మకర్మనిష్ఠత్వం, కర్మానఙ్గత్వలక్షణం కర్మాసమ్బన్ధిత్వ, మ్చ కైవల్యమిహ వివక్షితం. నన్వాత్మా వా ఇదమిత్యాది కథం కేవలాత్మవిషయం- * స ఇమాల్లోకానసృజతేతి లోకసృష్టిప్రతీతేః, తస్యాశ్చ సవిశేషహిరణ్యగర్భకర్తృకత్వేన పురాణేషు ప్రసిద్ధేః, * తాభ్యో గామానయదిత్యాదివ్యవహారాణాం లోకే సవిశేషవిషయత్వప్రసిద్ధేః, పూర్వత్ర * అథాతో రేతసః సృష్టిః ప్రజాపతే రేతో దేవా ఇత్యత్ర ప్రజాపతిశబ్దితస్య హిరణ్యగర్భస్య ప్రస్తుతత్వాచ్చ తస్య తద్విషయత్వస్యౌచిత్యా, దితి * ఆత్మగృహీతిరిత్యధికరణ పూర్వపక్షన్యాయేనాశఙ్కతే (కథమితి) సవిశేషవిషయత్వే సత్యాత్మవిద్యాయాః కర్మాసమ్బన్ధోఽప్యసిద్ధ ఇత్యభిప్రేత్యోక్తం (అకర్మసమ్బన్ధీతి) * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యద్వితీయాత్మోపక్రమాత్, * ఏష బ్రహ్మైష ఇన్ద్ర ఇత్యాద్యనుక్రమ్య * సర్వం తత్ప్రజ్ఞానేత్రం ప్రజ్ఞానే ప్రతిష్ఠితమితి ప్రజ్ఞానశబ్దితప్రత్యగాత్మాధిష్ఠానత్వేన తద్వ్యతిరేకేణ బ్రహ్మశబ్దితహిరణ్యగర్భాది ప్రపఞ్చస్యాభావముక్త్వా * ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేత్యద్వితీయాత్మనోపసంహారాత్, * స ఏతమేవ పురుషం బ్రహ్మ తతమమపశ్యదితి మధ్యే పరామర్శా, ద్బ్రహ్మత్వాద్వితీయత్వస్య మానాన్తరాగమ్యత్వేనాపూర్వత్వాత్, * అముష్మిన్ స్వర్గే లోకే సర్వాన్ కామానాప్త్వాఽమృతస్సమభవదితి స్వర్గశబ్దితనిరతిశయసుఖాత్మకబ్రహ్మైక్యేన స్థితస్య తదన్యభూతవైషయికసర్వానన్దప్రాప్తిలక్షణఫలోక్తేః, సృష్ట్యాద్యర్థవాదాత్, * స ఏతమేవ సీమానం విదార్యైతయా ద్వారా ప్రాపద్యతేతి ప్రవేశోక్తేః, * తస్య త్రయ ఆవసథాస్త్రయస్స్వప్నా ఇతి జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయస్య స్వప్నత్వేన మిథ్యాత్వోక్త్యుపపత్తే, శ్చ నిర్విశేషాద్వితీయాత్మపరత్వావగమేన గ్రన్థస్యాఽర్థాన్తరశఙ్కాఽనవకాశాల్లోకాదిసృష్ట్యుక్తేశ్చాధ్యారోపాపవాదాభ్యామాత్మప్రతిపత్త్య

౦ జ్ఞానవిధానార్థ ఉత్తరో గ్రన్థ ఇతి గమ్యతే. అన్యార్థానవగమాత్. తథా చ పూర్వోక్తానాం దేవానామగ్న్యాదీనాం సంసారిత్వం దర్శయిష్యత్యశనాయాదిదోషవత్త్వేన * తమశనాయాపిపాసాభ్యామన్వవార్జదిత్యాదినా. అశనాయాదిమత్సర్వం సంసార ఏవ. పరస్య తు బ్రహ్మణోऽశనాయాద్యత్యయశ్రుతేః. భవత్వేవం కేవలాత్మజ్ఞానం మోక్షసాధనం - న త్వత్ర కర్మ్యేవాధిక్రియతే - విశేషాశ్రవణాత్. అకర్మిణ ఆశ్రమాన్తరస్యేహాశ్రవణాత్.

ఆ గ్రమాత్మన్యారోపాత్, పరమాత్మైవేహాత్మశబ్దేన గృహ్యతే ఇతరవత్ - యథేతరేషు సృష్టిశ్రవణేషు * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యేవమాదిషు పరస్యాత్మనో గ్రహణం, యథా వేతరస్మిన్ - లౌకికే ఆత్మశబ్దప్రయోగే ప్రత్యగాత్మైవ ముఖ్య ఆత్మశబ్దేన గృహ్యతే,- తథేహాపి భవితుమర్హతి కుతః ఉత్తరాద్వాక్యార్థదర్శనాత్ ఇతి * ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాదిత్యధికరణసిద్ధాన్తన్యాయేన కేవలాత్మపరత్వనిశ్చయాన్న సవిశేషపరత్వముత్తరగ్రన్థస్యేత్యాహ (అన్యార్థేతి) యస్త్వేష ఏవ మోక్ష ఇతి- తత్రాహ (తథా చేతి) తథా - సంసారిత్వఞ్చ దర్శయిష్యతీత్యన్వయః తం - హిరణ్యగర్భస్య స్థూలరూపం వైరాజం పిణ్డమశనాయాపిపాసాభ్యాం సంయోజితవానీశ్వర ఇతి శ్రుత్యర్థః అశనాయాదిమత్త్వేऽపి నిరతిశయసుఖవత్త్వేన దేవతాభావస్య మోక్షత్వం స్యాదిత్యత ఆహ (అశనాయాదిమదితి) అశనాయాదేర్దుఃఖనియతత్వాన్నిరతిశయసుఖత్వం తస్యాసిద్ధమితి సంసారిత్వమిత్యర్థః యచ్చ నిర్విశేషాత్మస్వరూపావస్థానస్య విషయాదిరహితత్వేన న మోక్షత్వమితి- తదసత్ - తస్య * యోऽశనాయాపిపాసే శోకం మోహం జరాం మృత్యుమత్యేతీత్యశనాయాద్యత్యయశ్రుతేస్తన్నియతదుఃఖాప్రసక్తేః, స్వతశ్చ * ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదితి శ్రుత్యన్తరాత్, * అముష్మిన్ స్వర్గే లోకే ఇతీహాప్యానన్దరూపతావగమాత్, స్వర్గశబ్దస్య సుఖసామాన్యవాచిత్వాత్, * అనన్తే స్వర్గే లోకే * బ్రహ్మవిదస్స్వర్గం లోకమిత ఊర్ధ్వం విముక్తా ఇత్యాదిశ్రుతిషు బ్రహ్మణ్యేవ స్వర్గశబ్దప్రయోగాత్, న చ తస్య విషయాభావేऽపి పురుషార్థత్వాన్మోక్షత్వమిత్యాహ (భగవన్నితి) ఏవం నిర్విశేషాత్మవిద్యాయా మోక్షసాధనత్వమఙ్గీకృత్యేతి సా కర్మిణ్యేవాధికృతా నియమరూపం వాక్యం న సంన్యాసివిషయమిత్యాహ సన్న్యాససమాపనాతి (భవత్వితి) విశేషాశ్రవణాదిత్యయమభిప్రాయః (అకర్మిణ ఇతి) సన్న్యాసేన ఇత్యర్థః ప్రకృతే ... న సంన్యాసస్య ... ప్రతీతేః ... సన్న్యాసస్థిత్యనియమ ...

౪౦. కర్మచబృహతీసహస్రలక్షణంప్రస్తుతాన్యానన్తరమేవాత్మజ్ఞానంప్రా
రభ్యతే- తస్మాత్ కర్మైవాత్రాధిక్రియతే. నచ కర్మాసమ్బద్ధమాత్మ
విజ్ఞానం- పూర్వవదన్తేఉపసంహారాత్. యథాకర్మసమ్బన్ధినః
పురుషస్యసూర్యాత్మనాస్థావరజఙ్గమాది సర్వప్రాణ్యాత్మత్వము
క్తంబ్రాహ్మణేన, మన్త్రేణచ * సూర్యఆత్మేత్యాదినా, -తథైవ
* ఏషబ్రహ్మైషఇన్ద్ర ఇత్యాద్యుపక్రమ్య సర్వప్రాణ్యాత్మత్వం
యచ్చస్థావరజఙ్గమం - సర్వంతత్ ప్రజ్ఞానేత్రమిత్యుపసంహరి
ష్యతి. తథాచసంహితోపనిషది *ఏతంహ్యేవ బహ్వృచామహ
త్యుక్థేమీమాంసన్త ఇత్యాదినాకర్మసమ్బన్ధిత్వముక్త్వా * సర్వే
షు భూతేష్వేతమేవ బ్రహ్మేత్యాచక్షత ఇత్యుపసంహరతి.

ఆ. [illegible]ఖ్యాహ (కర్మచబృహతీసహస్రలక్షణమితి) తథా బృహద్బ్రాహ్మణసన్ని
హితఇత్యర్థః (తస్మాదితి) అతోనకర్మత్యాగరూపసన్న్యాసా[illegible]
ఏవమాత్మవిద్యాంకేవలాం కర్మాసమ్బన్ధినీమఙ్గీకృత్యతస్యా [illegible]
నిరాకృతః- ఇదానీమఙ్గీకారంపరిత్యజతి (నచేతి) పూర్వత్రకర్మసమ్బన్ధిజ్ఞానవి
షయస్యసర్వాత్మత్వోక్తేః, * ఏషబ్రహ్మేత్యాదినా [illegible]
న్తేనచలిఙ్గేనాఽస్యాప్యాత్మజ్ఞానస్య కర్మసమ్బన్ధిత్వానుమానా[illegible]
జ్ఞానస్యకర్మసమ్బన్ధిత్వమిత్యర్థః. [illegible] (యథేత్యాదినా)
(కర్మసమ్బన్ధినఇతి) తస్య *ఏషహీమంలోకమభ్యార్చత్ పురుషరూపేణయ ఏష
తపతీత్యాదినాసూర్యాత్మత్వముక్త్వాతస్యసర్వాత్మత్వం [illegible]
షతే ఏతమేవసన్తమిత్యాదినా * ప్రాణఋచఇత్యేవం విద్యాదిత్యన్తేన, * ప్రా
ణోవై సర్వాణిభూతానిచేత్యనేన, చోక్తమిత్యర్థః. జగతః- జఙ్గమస్య, తస్థుషః- స్థా
వరస్య, సూర్యఆత్మేతిమన్త్రార్థః. (ప్రజ్ఞానేత్రమితి) ప్రజ్ఞాశక్తి [illegible]
త్వకమిత్యర్థః. సన్దంశన్యాయేనాప్యస్యకర్మసమ్బన్ధాత్మవిషయత్వమితివదన్ సర్వా
త్మత్వలిఙ్గస్యకర్మసమ్బన్ధ్యాత్మనియతత్వమాహ (తథాచేతి) తథా సంహితోపని
షదిచేతిచకారాన్వయః. మహత్యుక్థే- బృహతీసహస్రాఖ్యేశస్త్రే ఏతం- ప్రకృత
మాత్మానం ఋగ్వేదినోవిచారయన్తీతి శ్రుత్యర్థః సంహితోపనిషది * ప్రజ్ఞా
నేత్యుక్తస్యాత్మనో *యోఽయంయజ్ఞస్యోల్బణంపశ్యేదిత్యాదివాక్యసర్వాత్మ[illegible]
కర్మసమ్బన్ధప్రతీతే, తస్యాపిప్రజ్ఞాత్మత్వోక్తాన్యాపరకర్మసమ్బన్ధావగమాత్, [illegible]

౪౦ తథాతస్యైవ *యోఽయమశరీరః ప్రజ్ఞాత్మేత్యుక్తస్య *యశ్చాసావాదిత్య ఏకమేవ తదితి విద్యాదిత్యేకత్వముక్తం. ఇహాపి *కోఽయమాత్మేత్యుపక్రమ్య ప్రజ్ఞాత్మత్వమేవ *ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేతి దర్శయిష్యతి. తస్మాన్నాత్ర కర్మసమ్బన్ధ్యాత్మజ్ఞానం. పునరుక్త్యానర్థక్యమితి చేత్. కథం. *ప్రాణో వా అహమస్మ్యృష ఇత్యాది బ్రాహ్మణేన *సూర్య ఆత్మేతి చ మన్త్రేణ, నిర్ధారితస్యాత్మనః *ఆత్మా వా ఇదమిత్యాది బ్రాహ్మణేన *కోఽయమాత్మేతి ప్రశ్నపూర్వకం పునర్నిర్ధారణం పునరుక్తమనర్థకమితి చేన్న- తస్యైవ ధర్మాన్తరవిశేషనిర్ధారణార్థత్వాత్. న పునరుక్తతాదోషః. కథం. తస్యైవ కర్మసమ్బన్ధినో జగత్సృష్టిస్థితిసంహారాదిధర్మవిశేషనిర్ధారణార్థత్వాత్. కేవలోపాస్యత్వార్థత్వాద్వా. అథవా - *ఆత్మేత్యాదిపరో గ్రన్థసన్దర్భః ఆత్మనః కర్మణోఽన్యత్రోపాసనాఽప్రాప్తౌ కర్మప్రస్తావేఽవిహితత్వాత్ కేవలోఽప్యాత్మోపాస్య ఇత్యేవమర్థః. భేదాభేదోపాస్యత్వాద్వా - ఏక ఏవాత్మా కర్మవిషయే భేదదృష్టిభాక్, స ఏవా

---

౧౩ స్వోక్తస్య సమ్బన్ధిత్వమాహ (తథాతస్యైవేతి) శఙ్కాముపసంహరతి (తస్మాదితి) శఙ్కావాద్యేవ సిద్ధాన్త్యాశఙ్కామాశఙ్కతే (పునరుక్త్యేతి) సఙ్గ్రహవాక్యం వివృణోతి (ప్రాణో వా ఇత్యాదినా) పూర్వోత్తరబ్రాహ్మణయోరేకార్థత్వే వక్ష్యమాణమపి ప్రాగేవాత్ర నిర్ధారితస్యాత్ తచ్చ నిర్ధారితమితి పునరుక్తమిత్యర్థః సిద్ధాన్తీ శఙ్కాం పరిహరతి (న పునరితి) తదేవ ప్రశ్నపూర్వకం వివృణోతి (కథమిత్యాదినా) (జగత్సృష్టీతి) స ఇమాఁల్లోకానసృజతేత్యాది శ్రవణాదిత్యర్థః. ప్రకారాన్తరేణ పునరుక్తిం పరిహరతి (కేవలేతి) ఏతదేవ పరిహారం వా శఙ్కార్థం వదన్ వివృణోతి (అథవేతి) (కర్మణోఽన్యత్రేతి) కర్మాఙ్గత్వం తదఙ్గోక్తాద్యధికరణత్వాచ్చ వినేత్యర్థః అప్రాప్తావితి చ్ఛేదః అప్రాప్తత్వే హేతుమాహ (కర్మప్రస్తావ ఇతి) అవిహితత్వాదితి చ్ఛేదేనోక్తత్ర హేతుః న చైవం స్వోక్తకర్మసమ్బన్ధిత్వనియమత్యాగాపత్తిః కర్మాఙ్గాత్మత్వమాత్రస్య త్యాగేఽపి కర్మసమ్బన్ధిత్వస్య సవిశేషవిషయత్వలక్షణస్య కర్మసముచ్చితత్వలక్షణస్య చాత్యాగాత్ అఙ్గీకారవాదే నాస్య ఉపాస్తేః కేవలాయాః సిద్ధాన్తిపక్షే కర్మనిష్ఠత్వం నియతమితి భావః. అత్రైవ పక్షే విశేషావగాహా (భేదేతి) (భేదదృష్టీతి) ఇదమనయోపాస్య ఇత్యర్థః

౯౦. కర్మకాలే౽భేదేనాప్యుపాస్య ఇత్యేవమపునరుక్తతా. *విద్యాం చావిద్యాంచ యస్తద్వేదోభయం సహ। అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయా౽మృతమశ్నుత ఇతి, చ- కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతం సమా ఇతి, చ వాజినాం. నచ వర్షశతాత్పరమాయుర్మర్త్యానాం-యతః కర్మపరిత్యాగేనాత్మానముపాసీత. దర్శితశ్చ తావన్తి పురుషాయుషో౽హ్నాం సహస్రాణి భవన్తి. వర్షశతం చాయుః కర్మణైవ వ్యాప్తం-దర్శితశ్చ మన్త్రః*కుర్వన్నేవేహ కర్మాణీత్యాదిః. తథా *యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతి *యావజ్జీవం దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేతేత్యాద్యశ్చ. *తం యజ్ఞపాత్రైర్దహన్తీతి చ. ఋణత్రయశ్రుతేశ్చ. తత్ర పారివ్రాజ్యా

---

౭. (అభేదేనేతి) అహన్తయేత్యర్థః. *ఆత్మా వా ఇదమిత్యాదిషట్సు స్వపక్షే౽ర్థవత్త్వముక్త్వా తస్య కర్మత్యాగేనాత్మజ్ఞానార్థత్వపక్షే బహుశ్రుతివిరోధమాహ (విద్యామిత్యాదినా) అవిద్యాశబ్దేనాత్ర తత్కార్యం కర్మోచ్యతే నను *కుర్వన్నేవేతి మన్త్రే వర్షశతస్య కర్మనియతత్వోక్తావపి తదనన్తరం సన్న్యాసః స్యాదిత్యత ఆహ (నచేతి) *శతాయుర్వై పురుష ఇతి శ్రుతేరిత్యర్థః ఇహాపి బృహతీసహస్రాఖ్యస్య శస్త్రస్య *షట్త్రింశ శతమక్షరాణాం సహస్రాణీత్యుక్త్వా *తావన్తి పురుషాయుషో౽హ్నాం సహస్రాణీత్యుక్తత్వాత్ సంవత్సరశతమేవాయురిత్యాహ (దర్శితశ్చేతి) భవన్తీత్యనన్తరమితిశబ్దో ద్రష్టవ్యః. పురుషాయుషస్యాహ్నామితి భాష్యకారస్యాభిమతః పురుషాయుషో౽హ్నామితి తు సమాసాన్తవిధేరనిత్యత్వాద్ధి ప్రాయేణ కథఞ్చిన్నేయః పురుషాయుషశ్చేద్వర్షశతాధికం నాస్తి- తర్హి తన్మధ్య ఏవ కర్మసన్న్యాసః స్యాత్ [illegible] (వర్షశతఞ్చేతి) తత్ర మానమాహ (దర్శితశ్చేతి) నను పురాణేషు శతాధికస్యాయుషో దశరథాదేః శ్రుతత్వాత్ శతవర్షానన్తరం కర్మసన్న్యాసః స్యాదిత్యాశఙ్క్య శతాయుశ్శ్రుతివిరోధేన తస్యార్థవాదత్వాత్, తథా జీర్ణకాలే౽పి జీవనకాలస్య సర్వస్యాపి కర్మణా వ్యాప్తత్వశ్రుతేః, నైవమిత్యాహ (తథా యావజ్జీవమితి) *జీర్ణో వా విరమేదితి వచనాజ్జరానన్తరం సన్న్యాసః స్యాదిత్యాశఙ్క్య యజ్ఞపాత్రైర్గృహస్థవిధానాన్నేత్యాహ (తం యజ్ఞపాత్రైరితి) నను యావజ్జీవాదివాక్యానాం ప్రతిపన్నగార్హస్థ్యవిషయత్వం వక్తవ్యం-అన్యథా బ్రహ్మచారిణో౽పి తద్విధిప్రసఙ్గాత్ . తతశ్చ గార్హస్థ్యాత్పూర్వం కర్మత్యాగః స్యాత్ అత ఆహ (ఋణేతి) *జాయమానో వై బ్రాహ్మణస్త్రిభిరృణవా జాయత ఇతి శ్రుతేః * [illegible]

శం దిశాస్త్రం * వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరన్తీత్యాత్మజ్ఞానస్తుతి
పరోఽర్థవాదః. అనధికృతార్థో వా. న - పరమార్థాత్మవిజ్ఞానే ఫ
లాదర్శనే క్రియానుపపత్తేః. యదుక్తం కర్మణ ఏవ చాత్మజ్ఞానం క
ర్మసమ్బన్ధి చేత్యాది- తన్న- పరం హ్యవాప్తకామం సర్వసంసారదో
షవర్జితం బ్రహ్మాహమస్మీత్యాత్మత్వేన విజ్ఞాతే కృతేన కర్తవ్యేన వా
ప్రయోజనమాత్మనో ఽపశ్యతః ఫలాదర్శనే క్రియా నోపపద్యతే.
ఫలాదర్శనేఽపి నియుక్తత్వాత్కరోతీతి చేన్న- నియోగావిషయా
త్మదర్శనాత్. ఇష్టయోగమనిష్టవియోగం చాత్మనః ప్రయోజనం
పశ్యంస్తదుపాయార్థీ యో భవతి - స నియోగస్య విషయో దృష్టో

ఆ నోపాత్తేనివేశయేదితి స్మృతేశ్చేత్యర్థః తతశ్చ తదపాకరణార్థం తేనాపి గార్హస్థ్యమే
వ ప్రతిపత్తవ్యం - న సన్న్యాస ఇత్యర్థః * యదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్ర
జేత్ * వ్యుత్థాయాఽథ భిక్షాచర్యఞ్చరన్తి * బ్రాహ్మణః ప్రవ్రజేద్గృహాదితి
శ్రుతిస్మృత్యోః కా గతిరిత్యత ఆహ (తత్రేతి) (జ్ఞానస్తుతీతి) సర్వసన్న్యాసే
నాప్యాత్మా జ్ఞాతవ్య ఇతి జ్ఞానస్తుతిః ప్రతీయత ఇతి తత్పర ఇత్యర్థః విధిత్వేఽపి కర్మాన
ధికృతాన్ధపఙ్గ్వాదివిషయత్వమేవేత్యాహ (అనధికృతేతి) తస్మాన్న కర్మనిష్ఠైవ వి
ద్యా- కిన్తు కర్మనిష్ఠా తత్సమ్బన్ధినీ చేతి స్థితం తదేతత్సిద్ధాన్తీ పరిహరతి (నేతి) ఏవం
హి కర్మనిష్ఠా విద్యా స్యాత్ - యది విదుషోఽపి కర్మానుష్ఠానం స్యాత్. తదపి ప్రయోజ
నార్థితయా వా స్యాత్కామ్య ఇవ- నియోగబలాద్వా ప్రాభాకరమత ఇవ నిత్యకర్మణి. త
త్ర నాద్య ఇత్యాహ (పరమార్థేతి) సఙ్గ్రహవాక్యం వివృణ్వన్నిషేధ్యాధ్యాహా
రపూర్వకం నఞర్థం వివృణోతి (యదుక్తమిత్యాదినా) (కర్మసమ్బన్ధీతి) క
ర్మాఙ్గోత్థాద్యాశ్రయమిత్యర్థః పరమార్థేతి వాక్యాంశం వివృణోతి (పరమితి)
అర్థప్రాప్త్యర్థమనర్థనివృత్త్యర్థం వా కర్మ స్యాత్ - నోభయమపీతి వక్తుం విశేషణద్వ
యం. దోషపదేన రాగద్వేషాభావేనాపి ప్రవృత్త్యభావం సూచయతి. ప్రాగనుష్ఠి
తకర్మణాప్యసమ్బన్ధే కర్తవ్యేన సమ్బన్ధో దూరాపాస్త ఇతి వక్తుం కృతేనేత్యుక్తం ద్వితీ
యం శఙ్కతే (ఫలాదర్శనేఽపీతి) మమేదం కార్యమితి బోద్ధా హి నియోగస్య విష
యో నియోజ్యః. కార్యే స్వకీయత్వజ్ఞానం చ తజ్జన్యఫలార్థినః నచాత్మనోఽసఙ్గిత్వ
జ్ఞానినో మమేదమితి బుద్ధిర్భవతి. అతో న తస్య నియుక్తత్వమిత్యాహ (న నియోగేతి)
తదేవోపపాదయతి (ఇష్టేతి) మమేదం కార్యమితి బోధాభావేఽపి చేన్నియుజ్యేత-
తర్హి రాజసూయాదికం బ్రాహ్మణాదినా కర్తవ్యం స్యాదగ్నిష్టోమాదికఞ్చ సర్వదాక

౪౦. లోకే. నతుతద్విపరీతనియోగావిషయబ్రహ్మాత్మదర్శీ. బ్ర
హ్మాత్మత్వదర్శ్యపిసన్ చేన్నియుజ్యేత- నియోగావిషయో౽పిసః
శ్చిన్ననియుక్తఇతిసర్వంకర్మసర్వేణ సర్వదాకర్తవ్యంప్రా
తి. తచ్చానిష్టం. నచసనియోక్తుంశక్యతేకేనచిత్ - ఆమ్నా
స్యాపితత్ప్రభవత్వాత్. నహి స్వవిజ్ఞానోత్థేనవచసాస్వయ
యుజ్యతే. నాపిబహువిత్స్వామ్యవివేకినాభృత్యేన. ఆమ్నా
స్యనిత్యత్వేసతి స్వాతన్త్ర్యాత్ సర్వాన్ప్రతినియోక్తృత్వ
మర్థ్యమితిచేన్న- ఉక్తదోషాత్. తథాపిసర్వేణసర్వదాపి
కర్మకర్తవ్య మిత్యుక్తోదోష ఉపరిహార్యఏవ. తదపిశాస్త్రే
చేత్. యథాకర్మకర్తవ్యతాశాస్త్రేణకృతా - తథాతదప్యా

ఆ. ర్తవ్యంస్యాత్, - నిర్నిమిత్తత్వావిశేషాదిత్యాహ (బ్రహ్మాత్మత్వేతి) సకశ్చి
యుక్తఇతినక్వ్వాయేనసర్వో౽పినియుక్తఏవేత్యర్థః. కిఞ్చ - నియోక్తాప్యస్యకిం
కశ్చనపురుషః- వేదోవా. ఆద్యేవిదుషఈశ్వరాత్మత్వజ్ఞానాత్ సర్వనియోక్తృ
నస్వనియోజ్యేనాన్యనియోజ్యత్వంస్యాత్ ఉచ్చవిరోధాన్నసమ్భవతీత్యాహ (
నఇతి) తస్యైవసర్వనియోక్తృత్వాదిత్యర్థః. సస్వస్యనియోజ్యత్వాభావే౽ప్యా
న్యేనవిద్వాన్నియోజ్యఃస్యాదితిద్వితీయమాశఙ్క్యతస్యాప్యామ్నాయస్యేశ్వరత్వాపేః
స్వస్వజ్ఞానపూర్వకత్వాత్ స్వవచనేన స్వస్యనియోజ్యత్వమేకత్రకర్తృకర్మవిరో
ధాన్నసమ్భవతీత్యాహ (ఆమ్నాయస్యాపీతి) కిఞ్చ- వ్యాకరణాదేః స్త్రీ-శూద్రపాతి
దిజ్ఞైరైకదేశార్థవిషయత్వదర్శనేనవేదస్యాపీశ్వరజస్యేశ్వరజ్ఞైరేకదేశవిషయ
నాల్పజ్ఞత్వాదప్యధికజ్ఞేశ్వరనియోక్తృత్వమయుక్తమిత్యాహ (నాపిబహువిది
(అవివేకినేతి) అల్పజ్ఞేనేత్యర్థః. అచేతనత్వాద్వా౽స్యావివేకిత్వం భృత్యేన
నియుజ్యతఇత్యనుషఙ్గః. ననువేదస్యేశ్వరజ్ఞానపూర్వకత్వపక్షేపూర్వోక్తదోష.
పక్షేపితస్యనిత్యత్వపక్షేనాయందోషఇతిశఙ్కతే (ఆమ్నాయస్యేతి) [illegible]
తనస్యనియోక్తృత్వంనసమ్భవతి- తస్యచేతనధర్మత్వాదిత్యభిప్రాయేణాహ (నేతి)
నియోక్తృత్వమభ్యుపేత్యాపి దోషమాహ (ఉక్తదోషాదితి) [illegible] (
థాపీతి) అనియోజ్యస్యాపిచేత్ కర్తవ్యంవిదుషః- [illegible]
సర్వదాపికర్తవ్యం- సఙ్కోచేహేత్వభావాదిత్యర్థః [illegible]
కర్తవ్యతాయాశ్చశాస్త్రేణకృతత్వాదుభయోరపి [illegible]
కదాచిదాత్మజ్ఞానం, కదాచిత్కర్మానుష్ఠానం, ఇత్యాద్యాశఙ్క్యాహ (తదపీతి) [illegible]

౯౦ జ్ఞానం తస్యైవ కర్మిణః శాస్త్రేణ విధీయత ఇతి చేన్న - విరుద్ధార్థబోధకత్వానుపపత్తేః. న హ్యేకస్మిన్ కృతాకృతాసమ్బన్ధిత్వం తద్విపరీతత్వం చ బోధయితుం శక్యం - శీతోష్ణతామివాగ్నేః. న చేష్టయోగచికీర్షా, త్వనిష్టవియోగచికీర్షా, చ శాస్త్రకృతా - సర్వప్రాణినాం తద్దర్శనాత్. శాస్త్రకృతం చేత్తదుభయం - గోపాలాదీనాం న దృశ్యేత - అశాస్త్రజ్ఞత్వాత్తేషాం. యద్ధి స్వతోఽప్రాప్తం - తచ్ఛాస్త్రేణ బోధయితవ్యం. తచ్చేత్ కృతకర్తవ్యతావిరోధ్యాత్మజ్ఞానం శాస్త్రేణ కృతం - కథం తద్విరుద్ధకర్తవ్యతాం పునరుత్పాదయేచ్ఛీతతామివాగ్నౌ, తమ ఇవ భానౌ. న బోధయత్యేవేతి చేన్న - * స మ ఆత్మేతి విద్యాత్ * జ్ఞానం బ్రహ్మేతి చోపసంహా

అ వదివృణోతి (యస్యేతి) స్వాభావికాకర్త్రాత్మబోధేన సకృదుత్పన్నేనైవ కర్తృతాబోధబాధనాన్న పునః శాస్త్రేణ కర్త్రాత్మబోధః సమ్భవతీత్యాహ (నేతి) కృతాకృతేత్యత్ర కృతమితి-ఇదానీమకృతం, ఇతః పరం కర్తవ్యం, యత్-తదుచ్యతే ఏవం తావన్నియోగావిషయాకర్త్రాత్మవర్తిత్వాద్విదుషః ప్రయోజనార్థిత్వాభావాచ్చ న పశ్యేత్యుక్తం ఇదానీం స్వత ఇష్టానిష్టసంయోగవియోగరూపప్రయోజనార్థిత్వాభావేఽపి విదుషః * స్వర్గకామో యజేతేతి శాస్త్రేణైవ సాధ్యత ఇత్యాశఙ్క్య స్వభావతః ప్రాప్తప్రయోజనార్థితానువాదేన తదుపాయమాత్రం శాస్త్రేణ బోధ్యతే- న తు సాధ్యతే- అన్యథా అశాస్త్రజ్ఞానాం తదర్థితా న స్యాదిత్యాహ (నచేష్టేతి) అత్ర చికీర్షాశబ్దేన ఫలేచ్ఛామాత్రముచ్యతే నతు కర్తుమిచ్ఛా-ఫలం తదయోగాదితి. నను కృతాకృతసమ్బన్ధిత్వం తద్విపరీతత్వఞ్చ విరుద్ధత్వాన్న బోధయతి చేచ్ఛాస్త్రం- తర్హి కృతాకృతాసమ్బన్ధిత్వమేవ మా బోధీదిత్యాశఙ్క్య తస్య మానాన్తరాసిద్ధత్వే నావశ్యం శాస్త్రబోధ్యత్వవక్తవ్యే తద్విపరీతత్వస్య మానాన్తరసిద్ధస్య న శాస్త్రబోధ్యత్వం-విరుద్ధత్వాదిత్యాహ (యద్ధీతి) తచ్చేదితి- నిశ్చయార్థే. కృతే సతీదం కృతమిదం కర్తవ్యమితి జ్ఞానవిరోధీత్యర్థః కర్తవ్యతాం - తజ్జ్ఞానమిత్యర్థః. విధ్యభావేన వేదాన్తానామతాదృగాత్మబోధకత్వమిత్యాశఙ్క్య పురుషస్య కర్తవ్యాభిముఖీకరణార్థత్వాద్విధేరిహాత్మజ్ఞానాభిముఖీకరణార్థం విధిస్వరూపస్యార్థవాదస్య సత్త్వాత్, స్వరూపబోధకస్య తత్పరవాక్యస్యాపి సత్త్వాచ్చ నైవమిత్యుత్తరమాహ (నబోధయత్యేవేత్యాదినా) ఉపసంహారాదిత్యనేన తత్సహచరితం * ఆత్మా వా ఇదమిత్యాద్యుపక్రమాదితాత్పర్యలిఙ్గం సూచయతి జ్ఞానోత్పత్త్యనువాదికాయా ఏవ శ్రుతేర్బలాద

శం. రాత్, *తదాత్మానమేవావైత్* తత్త్వమసీత్యేవమాదివాక్యానాంతత్పరత్వాత్,. ఉత్పన్నస్య బ్రహ్మాత్మవిజ్ఞానస్యా బాధ్యమానత్వాన్నానుత్పన్నం భ్రాన్తం వేతి శక్యం వక్తుం. త్యాగేఽపి ప్రయోజనాభావస్య తుల్యత్వమితిచేత్ * నాకృతేనేహ కశ్చనేతి స్మృతేః. య ఆహుర్విదిత్వా బ్రహ్మవ్యుత్థానమేవకుర్యాదితి- తేషామప్యేష సమానో దోషః ప్రయోజనాభావ ఇతి చేన్న - అక్రియామాత్రత్వాద్వ్యుత్థానస్య. అవిద్యానిమిత్తో హి ప్రయోజనస్య

ఆ ప్యనుత్పత్తిశఙ్కానకార్యేత్యాహ (తదాత్మానమితి) తదితి - జీవరూపేణావస్థితం బ్రహ్మేత్యర్థః ఛాన్దోగ్యబలాదప్యేవమేవేతి వదన్ గతిసామాన్యన్యాయం దర్శయతి (తత్త్వమసీతి) అనేన * తద్ధాస్య విజజ్ఞావితి వాక్యశేషోఽప్యుపలక్ష్యతే *అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదికమాదిశబ్దార్థః కర్త్రాద్యాత్మబోధకకర్మకాణ్డవిరోధాదుత్పన్నమపి జ్ఞానం భ్రాన్తమిత్యాశఙ్క్యేతస్య యథాప్రాప్తకర్త్రాద్యాత్మానువాదేనోపాయమాత్రపరత్వాన్నవస్తుపరవేదాన్తజన్యజ్ఞానబాధకత్వమిత్యాహ (ఉత్పన్నస్యేతి) (నానుత్పన్నమితి) వాక్యశ్రవణానన్తరమకర్త్రాద్యాత్మాహమితి జ్ఞానస్యానుభవసిద్ధత్వాత్, న్నాహమకర్తేతి విపరీతజ్ఞానాదర్శనాచ్చ నోభయం వక్తుం శక్యమిత్యర్థః విదుషః ప్రయోజనతృష్ణాఽభావాన్న కర్మణి ప్రవృత్తిరిత్యుక్తం తర్హి తత్త్యాగేఽపి ప్రయోజనాభావాత్ తత్రాపి న ప్రవృత్తిః స్యాదితి శఙ్కతే (త్యాగేఽపీతి) [illegible]స్య విదుషః కృతేన- కర్మణా అర్థో నాస్తి అకృతేన- కర్మాభావేనాపీహ - [illegible] స్తీతి గీతానుస్మరణాత్ త్యాగేఽపి ప్రయోజనాభావస్య తుల్యత్వమితి చేదిత్యస్యార్థః. శఙ్కామేవవివృణోతి (య ఆహురితి) కర్మత్యాగస్య వ్యాపార[illegible] వ్యాపారస్య క్లేశాత్మకత్వాత్తదనుష్ఠానం ప్రయోజనాపేక్షితం స్యాత్ స త్వేతదని[illegible] క్రియాఽభావమాత్రమౌదాసీన్యరూపం తస్య దస్యావస్థ[illegible] త్వా[illegible] స్వ[illegible] ప్రయోజనత్వాన్న ప్రయోజనాన్తరాపేక్షత్వమితి పరిహరతి (నేతి) [illegible] న్యత్ర క్లృప్త వ్యాపారహేతుజన్యత్వాభావాన్న వ్యాపారత్వమితి వక్తుం అన్య[illegible] వ్యాపారహేతుమాహ (అవిద్యేత్యాదినా) యద్వా - విదుషః [illegible] వ్యుత్థానమౌదాసీన్యమాత్రేణ సిధ్యతీత్యాశఙ్క్య క్రియాహేతు[illegible] ఽభావ ఇతి వక్తుం తద్ధేతుమాహ (ప్రయోజనస్య భావ ఇతి) ప్రయో[illegible] త్యర్థః. తస్యాః వస్తుధర్మత్వే విదుషోఽపి తృష్ణా స్యాదితి తన్ని[illegible] (నవస్తుస్వ[illegible]) నవస్తుస్వభావ ఇత్యర్థః. వస్తుధర్మత్వే హి విదుషామవిదుషాఞ్చ [illegible]

౫౦. భోక్తృనిష్ఠోవస్తుధర్మః- సర్వప్రాణినాం తద్దర్శనాత్. ప్రయో
జనతృష్ణయాచ ప్రేర్యమాణస్య వాఙ్మనఃకాయైః ప్రవృత్తిదర్శ
నాత్, *సోఽకామయతజాయామేస్యాదిత్యాదిపుత్రవిత్తాదిపా
ఙ్క్తలక్షణంకామ్యమేవేతి *ఉభేహ్యేతేఇతి- సాధ్యసాధనలక్ష
ణేఏషణేఏవేతివాజసనేయిబ్రాహ్మణేఽవధారణాత్, అవిద్యాకా
మదోషనిమిత్తాయా వాఙ్మనఃకాయప్రవృత్తేః పాఙ్క్తలక్షణా
యాః విదుషోఽవిద్యాదిదోషాభావాదనుపపత్తేః. అభావాదక్రి
యామాత్రంవ్యాఖ్యానం-నతుయాగాదివదనుష్ఠేయరూపంభావా
త్మకం. తచ్చ విద్యావత్పురుషధర్మఇతి నప్రయోజన మన్వేష్ట
వ్యం. నహి తమసిప్రవృత్తస్యోదితే ఆలోకే యద్గర్త పఙ్కకణ్ట

---

౧ సాస్యాత్ సత్త్వేతదస్తీతితత్రహేతుమాహ (సర్వేతి) తదదర్శనాత్-తృష్ణాయాః
అదర్శనాత్ తద్దర్శనాదితిపాఠేవస్తుస్వభావాజ్ఞానినాం గోపాలాదీనామపితృష్ణాద
ర్శనాన్నవస్తుధర్మఇతికథఞ్చిద్యోజ్యం తృష్ణాయా అవిద్యాజన్యత్వముక్త్వాతస్యాః
వ్యాపారహేతుత్వమాహ (ప్రయోజనేతి) దర్శనాదితిపఞ్చమ్యా అవిద్యాకామ
దోషనిమిత్తాయా ఇత్యుత్తరత్రహేతుత్వేనసమ్బధ్యతే. సకేవలందర్శనమేవ-కిన్తు
శ్రుతిరప్యస్తీత్యాహ (సోఽకామయతేత్యాదినా) *ఉభేహ్యేతేఏషణేఏవేతివా
క్యేనచపుత్రవిత్తాదికామ్యమేవేతివాజసనేయిబ్రాహ్మణేఽవధారణాదిత్యన్వయః
(పాఙ్క్తలక్షణమితి) జాయాపుత్రదైవమానుషవిత్తద్వయకర్మభిః పఞ్చభిర్యో
గాత్ పాఙ్క్తలక్షణంకర్మేత్యర్థః. ఉభేఇత్యస్యార్థమాహ (సాధ్యసాధనేతి) ఏ
వంక్రియాహేతుమ్ప్రదర్శ్యతదభావాదేవవిదుషః క్రియాఽభావోఽయత్నసిద్ధ
ఇత్యాహ (అవిద్యాకామేతి) (పాఙ్క్తలక్షణాయా ఇతి) జాయాపుత్రదైవ
విత్తమానుషవిత్తకర్మభిఃపఞ్చభిర్లక్ష్యతే - సాధ్యతఇతివైదికీప్రవృత్తిఃపాఙ్క్తలక్ష
ణేత్యుచ్యతే- పఞ్చసఙ్ఖ్యాయోగేనగౌణ్యావృత్త్యాపఙ్క్తిచ్ఛన్దస్సమ్బన్ధోపచారాత్
*పఞ్చపదాపఙ్క్తిః పాఙ్క్తోయజ్ఞఇతిశ్రుతేరిత్యర్థః పాఙ్క్తలక్షణాయా ఇ
త్యస్యానన్తరమనుపపత్తిరిత్యనుషఙ్గః వ్యాఖ్యానమిత్యస్యానన్తరమయత్నసిద్ధమితిశే
షః ఏవఞ్చక్రియాఽభావస్యాదాసీన్యాల్మకస్య పురుషస్వభావత్వేనాయత్నసిద్ధ
త్వేసతినప్రయోజనాపేక్షేత్యాహ (తచ్చేతి) (పురుషధర్మఇతి) పురుషస్వభా
వఇత్యర్థః అజ్ఞానకార్యస్యాజ్ఞాననివృత్తావయత్నతఏవనివృత్తిరిత్యత్ర దృష్టాన్తమా
హ (నహీతి) వ్యాఖ్యానస్య పుంవ్యాపారాధీనత్వాభావే విధేరనవకాశాద్విదుషో

శం కాద్యపతనం - తర్హి కిం ప్రయోజనమితి ప్రశ్నార్థం. వ్యుత్థానం
తస్యార్థప్రాప్తత్వాన్న చోదనార్థ ఇతి గార్హస్థ్యే చేత్ పరబ్ర
హ్మవిజ్ఞానం జాతం - తర్హి వాస్త్వకుర్వత ఆసనం - న తతోఽన్యత్ర
గమనమితి చేన్న - కామప్రయుక్తత్వాద్గార్హస్థ్యస్య. *ఏతావాన్
వై కామ ఇతి, *ఉభే హ్యేతే ఏషణే ఏవేత్యవధారణాత్. కామని
మిత్త పుత్రవిత్తాది సమ్బన్ధనియమాభావమాత్రం - స హి తతో
ఽన్యత్ర గమనం వ్యుత్థానముచ్యతే. అతో న గార్హస్థ్య ఏవాకుర్వ
త ఆసనముత్పన్నవిద్యస్య. ఏతేన గురుశుశ్రూషా తపసోరప్య
ప్రతిపత్తిర్వ్యమషఃసిద్ధా. అత్ర కేచిద్గృహస్థాః భిక్షాటనాది భ
యాత్ పరిభవాచ్చత్రస్యమానాః సూక్ష్మదృష్టితాం దర్శయ
న్త ఉత్తరమాహుః భిక్షోరపి భిక్షాటనాది నియమదర్శనాత్

ఆ నియమే న వ్యుత్థానం న సిధ్యతీతి శఙ్క్యతే (వ్యుత్థానం తర్హీతి) (తతోఽన్యత్ర గమ
నమితి) పారివ్రాజ్యస్వీకార ఇత్యర్థః కిం గార్హస్థ్యశబ్దేన గృహస్థోఽహమిత్యభిమా
నపురస్సరం పుత్రవిత్తాద్యభిమాన ఉచ్యతే - ఉత గృహస్థలిఙ్గధారణం. నాద్యః - విద్య
యాఽవిద్యాకార్యాభిమాననివృత్తేరిత్యాహ (న కామేతి) న ద్వితీయః - లిఙ్గేఽ
ప్యభిమానరాహిత్యస్య తుల్యత్వాత్ న చైవం పారివ్రాజ్యలిఙ్గేఽప్యభిమానా[illegible]
త్తస్యాప్యసిద్ధిరితి వాచ్యం - సర్వతోఽభిమానరాహిత్యేన సర్వసమ్బన్ధరాహిత్యం హి
పరమహంసపరివ్రాజ ఉపలక్షణం. న లిఙ్గధారణం - *న లిఙ్గం ధర్మకారణమితి
స్మృతేః యతశ్చ లిఙ్గేఽప్యభిమానశూన్యస్య పారివ్రాజ్యం సిద్ధమిత్యాహ (కామని
మిత్తేతి) (గార్హస్థ్య ఇతి) అభిమానాత్మక ఇత్యర్థః తర్హి గురుశుశ్రూషాదావప్య
భిమానో న స్యాదిత్యాశఙ్క్యప్రాప్తిరిత్యాహ (ఏతేనేతి) ననుపుత్రాదిసమ్బన్ధని
యమరహితస్యాపి త్వన తే దేహధారణార్థినో భిక్షోః ప్రతిగృహం వ్యావర్తనాద్భిక్షా
టనాదిరేవేతి నియమోఽఙ్గీక్రియతే - తథా గృహస్థస్యాప్యభిమానశూన్యస్యైవ సతో
దేహధారణార్థం గృహ ఏవాస్త్వాసనం - న భిక్షుకత్వం - అవిశేషాదితి శఙ్క్యతే (అ
త్ర కేచిద్గృహస్థా ఇతి) తేషాం న న్యాయో మూలం - కిన్తు దృష్టభయచిన్తాటనాది
మూలమిత్యుపహసన్నాహ (భిక్షాటనాదీతి) పరిభవః - పామరైః క్రియమాణస్తిర
స్కారః (సూక్ష్మేతి) కాక్వా వ్యతిరేకేణ స్థూలదృష్టయ ఇత్యర్థః (భిక్షాటనా
దీతి) ఆదిశబ్దేన *ప్రాక్ప్రణీతమయాచితమిత్యాదయో గృహ్యన్తే దేహధారణమా
త్రార్థినః - భిక్షోరితి పూర్వేణాన్వయః సిద్ధాన్తీ తస్యైవముక్తస్య ప్రశ్నపరి( )

శం దేహధారణమాత్రార్థినో గృహస్థస్యాపి సాధ్యసాధనైషణోభయ వినిర్ముక్తస్య దేహమాత్రధారణార్థమశనాచ్ఛాదనమాత్రముపజీవతో గృహఏవాస్త్వాసనమితి. న- స్వగృహవిశేషపరిగ్రహనియమస్య కామప్రయుక్తత్వాదిత్యుక్తోత్తరమేతత్. స్వగృహవిశేష పరిగ్రహాభావేచ శరీరధారణమాత్ర ప్రయుక్తాశనాచ్ఛాదనార్థినః స్వపరిగ్రహవిశేషాభావేఽర్థాద్భిక్షుత్వమేవ. శరీరధారణార్థాయాం భిక్షాటనాదిషు ప్రవృత్తౌ యథా నియమో భిక్షోః శౌచాదౌచ- తథా గృహిణోఽపి విముముక్షోఽకామినోఽస్తు నిత్యకర్మసు నియమేన ప్రవృత్తిర్యావజ్జీవాదిశ్రుతినియుక్తత్వాత్ ప్రత్యవాయపరిహారార్థేతి. ఏతన్నియోగావిషయత్వేన విముక్షః ప్రత్యుక్తమశక్యనియోజ్యత్వాచ్చేతి. యావజ్జీవాది నిత్యచోదనా

ఆ గృహేఽస్తివా - సవేతివికల్ప్య ద్వితీయం దూషణమాహ (నన్వితి) స్వగృహవిశేషశబ్దేన స్త్రీవిశేషో గృహ్యతే. నద్వితీయః - స్త్రీపరిగ్రహవత ఏవ ద్రవ్యపరిగ్రహాధికారాత్ తదభావేఽర్థాద్ద్రవ్యపరిగ్రహనివృత్తేః తదభావే ప్రకారాన్తరేణ జీవనాసిద్ధేరర్థాద్భిక్షాటనాదినియమ ఏవ సిధ్యతీత్యాహ (స్వగృహేతి) నచ పుత్రాదిపరిగ్రహేణ తేన జీవనమస్త్వితి శఙ్క్యం- తైరపి స్వస్వత్వేన సమ్బన్ధాభావే స్వకీయస్యాపి పరకీయద్రవ్యతుల్యత్వేన తత్రాపి భిక్షుత్వనియమాదితి. అన్యే తు భిక్షోరపి భిక్షాటనాదౌ *సప్తాగారాన సఙ్కల్పితానిత్యాదినియమః, శౌచాదౌ చాతుర్గుణ్యాదినియమః, ప్రత్యవాయపరిహారార్థం యథేష్యతే - తథా యావజ్జీవాదిశ్రుతిబలాత్ ప్రత్యవాయపరిహారార్థం నిత్యకర్మణి నియమేన ప్రవృత్తిరిత్యాహుః తదనువదతి (శరీరధారణార్థాయామితి) అకుర్వత ఏవ గృహేఽవసానం పూర్వమతే శఙ్కితం అస్మిన్మతే త్వగ్నిహోత్రాద్యనుష్ఠానమపి కర్తవ్యమితి శఙ్క్యతే (తథేతి) పూర్వమపరిగ్రహవ్యాప్త్యర్థో భిక్షాటనాదివిషయో దృష్టశరీరధారణప్రయోజనో నియమో దృష్టాన్తత్వేనోక్తః ఇహ తు స భిక్షాటనాదిగత సప్తాగారత్వాదివిషయోఽదృష్టార్థో దృష్టాన్తత్వేనోక్త ఇతి భేదః దూషయతి (ఏతదితి) తస్యసర్వనియోగాక్రియేశ్వరాత్మత్వాచ్చ సనియోజ్యత్వమిత్యాద్యుక్తమిత్యాహ (అశక్యేతి) తర్హి తచ్ఛ్రుతేరప్రామాణ్యం భిక్షాటనాదినియమవిధేరపి తుల్యమిత్యభిప్రాయేణ శఙ్క్యతే (యావజ్జీవేతి) అవిరాగిణి నియోజ్యే తత్ప్రామాణ్యం ఘటత ఇతి నోక్తదోష ఇత్యాహ (నేతి) తదుక్తప్ర

శం. నర్థక్యమితి చేన్న- అవిద్వద్విషయత్వేనార్థవత్త్వాత్ · యస్తు భి
క్షోః శరీరధారణమాత్ర ప్రవృత్తస్య ప్రవృత్తే ర్నియతత్వం -
తత్ ప్రవృత్తేర్నప్రయోజకం. ఆచమనప్రవృత్తస్య పిపాసాప
గమవన్నాన్యప్రయోజనార్థత్వ మవగమ్యతే. నచాగ్నిహో
త్రాదీనాం తద్వదర్థప్రాప్తప్రవృత్తినియతత్వోపపత్తిః. అర్థ
ప్రాప్తప్రవృత్తినియమోఽపి ప్రయోజనాభావేఽనుపపన్న ఏ
వేతి చేన్న- తన్నియమస్య పూర్వప్రవృత్తిసిద్ధత్వాత్ తదతిక్రమే

ఆ. తిబన్ధింపరిహర్తుమనువదతి (యస్త్వితి) దూషయతి (తత్ప్రవృత్తేరితి) ఆచమ
నవిధినా ఆచమనప్రవృత్తస్యార్థికోఽయఃపిపాసాపగమః- తస్యయథా (నాన్యప్ర
యోజనార్థత్వం) ప్రయోజనం- ప్రవృత్తిః. తదర్థత్వం- నాపమనప్రవృత్తిప్ర
యోజకత్వం. తద్వజ్జీవనార్థంభిక్షాదౌ ప్రవృత్తస్యయ స్తత్రనియమః - సనభిక్షాట
ప్రవృత్తేః ప్రయోజక ఇత్యర్థః. ఏతదుక్తంభవతి-నియోజ్యత్వాభావాత్ పిబ్రహ్మ
విదోనియమవిధ్యనుపపత్తిరాశఙ్క్యతే తన్నయుజ్యతే కథం నియోజ్యోహిన
యోగసిద్ధ్యర్థమపేక్ష్యతే. నియోగశ్చ ప్రవృత్తిసిద్ధ్యర్థః ప్రవృత్తిశ్చేదస్యాస్తి సిద్ధా
కింనియోగేన. అతఏవ దర్శపూర్ణమాసనియోగాదేవావహననియమే ప్రవృత్తిసి
ద్ధౌ తత్రనపృథక్ నియోగోఽఙ్గీక్రియతే. తదభావేవననియోజ్యాపేక్షేతి బ్రహ్మవి
దోనియోజ్యత్వాభావేఽపిననియమవిధ్యనుపపత్తిరితి అగ్నిహోత్రాదిప్రవృత్తే
స్తు అన్యతోఽసిద్ధత్వేనతద్విధితఏవతత్రప్రవృత్తేర్వక్తవ్యత్వేన తత్సిద్ధ్యర్థంనియో
గేవాచ్యేతస్యతత్రనియోజ్యాపేక్షేతి వైషమ్యమాహ (నచాగ్నిహోత్రేతి) ని
యమవిధౌనియోజ్యానపేక్షాయామపి తస్యాప్తేరాత్మకత్వాత్ ప్రయోజనాపేక్షాయాం
చ్చా - తదభావాన్ననియమః సిధ్యతీతిశఙ్కతే (అర్థప్రాప్తేతి) అన్నియమస్యా
పిపూర్వవాసనావశాదేవ ప్రాప్తత్వాత్తత్రాపిన నియమవిధేరవకాశః ప్రయో
జనాపేక్షాస్యాదితిపరిహరతి (నతదితి) యద్యపినియమేనవాఽనియమేనవాభి
క్షాటనాదినాజీవనంసిధ్యతి- తథాపివిద్యోత్పత్తేఃపూర్వంవిద్యాసిద్ధ్యర్థంనియమస్యా
నుష్ఠితత్వాత్తద్వాసనాప్రాబల్యాద్విద్యోత్పత్త్యనన్తరమపినియమ ఏవస్యాన్నత్వే
వానియమే-తద్వాసనానాంనియమవాసనాభిరత్యన్తమభిభూతత్వేనపున ...
నస్యయత్నసాధ్యత్వాత్ తత స్తత్రన ప్రవర్తత ఇతినియమోఽప్యర్థసిద్ధ ఇత్యర్థః
ఏతేన ప్రత్యవాయపరిహారార్థత్వమపినియమానుష్ఠానస్యనిరస్తం ... ప్ర
త్యవాయప్రసక్తేరితి ఏవముక్తరీత్యా వ్యుత్థానస్యవిధానినా ... స్త్వేన

శం. యత్నగౌరవాత్. అర్థప్రాప్తస్యచ వ్యుత్థానస్య పునర్వచనా
ద్విదుషః కర్తవ్యతోపపత్తేః. అవిదుషాఽపి ముముక్షుణా పారి
వ్రాజ్యం కర్తవ్యమేవ. తథాచ * శాన్తోదాన్తఇత్యాదివచనం.
శమాదీనాంచాత్మదర్శన సాధనానామన్యాశ్రమేష్వనుపపత్తేః.
*అత్యాశ్రమిభ్యః పరమంపవిత్రంప్రోవాచ సమ్యగృషిసఙ్ఘజు
ష్టమితిచ శ్వేతాశ్వతరేవిజ్ఞాయతే. * నకర్మణా నప్రజయాధనే
న త్యాగేనైకే అమృతత్వమానశురితిచ. * జ్ఞాత్వానైష్కర్మ్య

ఆ. ఇతికర్తవ్యతావిధిమపి విదిత్వా * వ్యుత్థాయేత్యాదిక మనువదతేవిద్వానిత్యా
హ (అర్థప్రాప్తస్యేతి) విధితః కర్తవ్యతోపపత్తిరిత్యర్థః నచవిధేః ప్రయోజ
నాభావేఽప్రవర్తకత్వమితివాచ్యం - ప్రైషోచ్చారణా భయదానాదివైధముఖ్య
ప్రాప్త్యర్థత్వేన విధేరర్థవత్త్వాత్. నచతస్యాపివైయర్థ్యంశఙ్క్యం - విదుషిపరమ
హంసేలోకసఙ్గ్రహార్థత్వాత్ తస్యతుసఙ్గ్రహస్యపూర్వాభ్యస్తమైత్రీకరుణాదివా
సనాప్రాప్తత్వేన బ్రహ్మవిదోపదేశాదావివ ప్రయోజనానపేక్షణాత్. యద్వా-
ప్రారబ్ధకర్మాక్షిప్తదేహస్థితియాదిప్రతిభాసేనావిచారితయావజ్జీవాదిశ్రుతిజనిత
కర్మకర్తవ్యతాభ్రాన్తౌతన్నివర్తనేనవావిదుషోవ్యుత్థానవిధేరర్థవత్త్వోపపత్తిః. ఏవం
విదుషోవ్యుత్థానప్రసాధనేనవిద్యాయా అకర్మనిష్ఠత్వంసాధితం తేనైవచతస్యాః
కర్మాసమ్బన్ధోఽప్యర్థాత్సాధితః. ఇదానీంవివిదిషోరపివ్యుత్థానం ప్రసాధయన్
విద్యాయాఃకర్మనిష్ఠత్వంకర్మసమ్బన్ధిత్వఞ్చ దూరాదపాస్తమిత్యాహ (అవిదుషా
పీతి) తత్ర శ్రుతిమాహ (తథాచేతి) * ఉపరతస్తితిక్షుః సమాహితోభూత్వా
త్మన్యేవాత్మానంపశ్యేదితి శ్రుతిశేషః తత్రోపరతశబ్దేనసన్న్యాసో విహితఇతిభా
వః. శమాదిసాధనానాంపౌష్కల్యేనానుష్ఠానస్య గృహస్థాదిష్వసమ్భవా త్తద్విధినా
ప్యర్థాదాక్షిప్యతే సన్న్యాసఇతి శ్రుతార్థాపత్తిమాహ (శమాదీనాఞ్చేతి) చశ
బ్దఉపరతశబ్దసముచ్చయార్థః. నేదంవిద్వద్విషయం-తస్యసాధనవిధివైయర్థ్యాత్
కిన్తువివిదిషు విషయమితివక్తుమాత్మదర్శన సాధనానామిత్యుక్తం (అత్యాశ్రమి
భ్యఇతి) బ్రహ్మచర్యాదీన్ హంససన్న్యాసాన్తానాశ్రమధర్మవదాశ్రమానతిక్ర
మ్యవర్తతే పరమహంసఇతిసోఽత్యాశ్రమిశబ్దేనోచ్యతఇతితద్విధిరత్రప్రతీయత
ఇత్యర్థః ఋషిసఙ్ఘజుష్టం- మన్త్రిసమూహైర్జ్ఞానిసమూహైర్వాసేవితం తత్త్వం
ప్రోవాచేత్యర్థః. (నకర్మణేతి) త్యాగస్యసాక్షాదమృతత్వసాధనత్వాభావేనామృ
తత్వసాధనం జ్ఞానంత్యాగేనానశుః - ప్రాప్తవన్తఇత్యభిధానేన జ్ఞానసాధనత్వేన

శం సమాచరేదితిస్మృతేః. * బ్రహ్మాశ్రమపదే వసేదితి చ. బ్రహ్మచర్యాది విద్యాసాధనానాఞ్చ సాకల్యే నాత్యాశ్రమిషూపపత్తేః, గార్హస్థ్యేఽసమ్భవాత్; నచైవమసమ్పన్నం సాధనం కస్యచిదర్థస్య సాధనాయాలం. యద్విజ్ఞానోపయోగీని చ గార్హస్థ్యాశ్రమకర్మాణి- తేషాం పరం ఫలముపసంహృతం దేవతాప్యయలక్షణం సంసారవిషయమేవ. యదికర్మిణఏవ పరమాత్మజ్ఞానమభవిష్యత్- సంసారవిషయస్యైవ ఫలస్యోపసంహారో నోపాపత్స్యత్. అఙ్గఫలం తదితి చేన్న - తద్విరోధ్యాత్మవస్తువిషయత్వా దాత్మవిద్యాయాః. నిరాకృతసర్వనామరూపకర్మపరమార్థాత్మవస్తువిషయం జ్ఞానమమృతత్వసాధనం. గుణఫలసమ్బన్ధేహి నిరాకృతసర్వవిశే

ఆ. త్యాగోఽత్ర విహిత ఇత్యర్థః. (జ్ఞాత్వేతి) ఆపాతతో బ్రహ్మ జ్ఞాత్వా నిశ్చయేనార్థం నైష్కర్మ్యం - కర్మత్యాగరూపం సన్న్యాసం సమాచరేదితి స్మృత్యర్థః (బ్రహ్మేతి) బ్రహ్మజ్ఞానసాధనీభూత ఆశ్రమః- బ్రహ్మాశ్రమః సన్న్యాస ఇత్యర్థః [illegible] కీ [illegible] ఇత్యాద్యుపక్రమ్య * బ్రహ్మచారీ వ్రతస్థితః। [illegible] మచ్చిత్తో యుక్త ఆసీత మత్పర ఇత్యస్త్యేవ బ్రహ్మచర్యాది సాధనవిధి [illegible] న్న్యాసవిధిరిత్యాహ (బ్రహ్మచర్యాదీతి) నను గృహస్థస్యాపి ఋతుకాలాభి గమన లక్షణం బ్రహ్మచర్యం, కదాచిద్ధ్యానకాలే ఏకాకిత్వ, [illegible] జ్ఞాతస్యాప్యుపపన్నత్వాత్ తతో జ్ఞానానిష్పత్తేః, ధ్యానకాలే [illegible] ద్విధిర్నైయత్యాయ, చ నైవమిత్యాహ (నచేతి) [illegible] జ్ఞానస్యేత్యర్థః యత్తు కర్మబృహతీసహస్ర [illegible] రభ్యత ఇత్యాదినా కర్మసమ్బన్ధిత్వముక్తం - తత్రాహ (యద్విజ్ఞానేతి) [illegible] పూర్వోక్తకర్మసమ్బన్ధిజ్ఞానం సంసారఫలకమస్త్యేవ - తచ్చోపసంహృతమితి న [illegible] త్పరమాత్మజ్ఞానమిత్యర్థః నను పూర్వోక్తమేవ పరమాత్మజ్ఞానం- తచ్చ [illegible] వేత్యాశఙ్క్య క్రియాకారకఫలకత్వేనోపసంహారా, త్పరమాత్మజ్ఞానస్య [illegible] లకత్వా, న్నతు తత్పరమాత్మజ్ఞానమిత్యాహ (యదికర్మిణఏవేతి) కర్మ [illegible] క్తజ్ఞానమేవ పరమాత్మజ్ఞానఞ్చేదిత్యర్థః. పరమాత్మజ్ఞానాఙ్గభూతస్యాపి [illegible] వతాజ్ఞానస్య తత్సంసారఫలం- నాఙ్గినః పరమాత్మజ్ఞానస్యేతి న తస్యాముక్తిఫలకత్వవిరోధ ఇతిశఙ్కతే (అఙ్గేతి) పరమాత్మజ్ఞానస్యాఙ్గసమ్బన్ధఫలసమ్బన్ధాదిసర్వవిశేషరహితనిర్విశేషవస్తువిషయత్వాన్న తస్యాఙ్గాదిసమ్బన్ధిత్వం - యేన తదఙ్గఫలమిత్యుచ్యతే [illegible]

౪౦. ష్యాత్మవస్తువిషయత్వం జ్ఞానస్య న ప్రాప్నోతి. తచ్చానిష్టం - *యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవా భూదిత్యధికృత్య క్రియాకారకఫలాది సర్వవ్యవహారనిరాకరణాద్విదుషః, తద్విపరీతస్యావిదుషో* *యత్ర హి ద్వైతమి వేత్యుక్త్వా క్రియాకారకఫలరూపస్యైవ సంసారస్య దర్శితత్వా, చ్చ వాజసనేయిబ్రాహ్మణే. తథేహాపి దేవతాప్యయం సంసారవిషయం యత్ఫలమశనాయాదిమద్వస్త్వాత్మకం - తత్ఫలముపసంహృత్య కేవలం సర్వాత్మవస్తువిషయజ్ఞానమమృతత్వాయ వక్ష్యామీతి ప్రవర్తతే. ఋణప్రతిబన్ధశ్చ విదుష ఏవ - * సోఽయం మనుష్యలోకః పుత్రేణైవేత్యాది లోకత్రయసా

ఆ. స్యస్యాదితి పరిహరతి (నతదితి) తదేవస్పష్టయతి (నిరాకృతేత్యాదినా) (తచ్చానిష్టమితి) " ఆత్మా వా ఇదమిత్యాదేరుపక్రమాదతిర్జైరాత్మనో నిర్విశేషత్వసి ద్ధేరిత్యర్థః వాజసనేయిబ్రాహ్మణే చ పరాత్మవిదః సర్వసమ్బన్ధశూన్యత్వముక్త్వా అవిదుషః సంసారఫలత్వోక్తేశ్చేహ సంసారఫలస్యాతీతస్య జ్ఞానస్య న పరమాత్మజ్ఞానత్వం - వక్ష్యమాణస్య నిర్విశేషవస్తువిషయస్యైవ తు పరమాత్మజ్ఞానత్వం ముక్తిఫలత్వఞ్చేత్యాహ (యత్రేత్యాదినా) తథేహాపీతి వాక్యైకఫలవదద్వయపారే ఏకం ఫలపదం నిష్పాద్యత్వార్థకం నిష్పాద్యత్వాదపి సంసారవిషయం - సంసారాన్తర్గతమితి వక్తుం. ఏవం కర్మాసమ్బన్ధిత్వం జ్ఞానస్యోక్త్వా యావజ్జీవాదిశ్రుతేః కర్మత్యాగోఽసమ్భవతీతి యత్పూర్వవాదినోక్తం - తత్ర యావజ్జీవాదిశ్రుతేరవిద్వద్విషయత్వముక్తమితి ఋణశ్రుతేరిదానీం గతిమాహ (ఋణేతి) ఋణస్యానపాకృతస్య మనుష్యాదిలోకప్రాప్తిం ప్రతి ప్రతిబన్ధకత్వాత్తదర్థినోఽవిదుష ఏవాపాకరణం కర్తవ్యం. న ముముక్షోః - ముక్తిం ప్రతి తస్యాప్రతిబన్ధకత్వాదిత్యర్థః నను ఋణస్య ముక్తిం ప్రత్యపి ప్రతిబన్ధకత్వమస్తు - విశేషాభావాత్, * అనపాకృత్య మోక్షం తు సేవమానో వ్రజత్యధ ఇతి స్మృతేశ్చేత్యాశఙ్క్యాహ (సోఽయమితి) *సోఽయం మనుష్యలోకః పుత్రేణైవ జయ్యో నాన్యేన కర్మణా పితృలోకో విద్యయా దేవలోక ఇతి శ్రుతేః పుత్రాదీనాం మనుష్యలోకాదిహేతుత్వావగమాత్ పుత్రాదిభిరపాకర్తవ్యానాం పుత్రాద్యభావరూపాణామృణానాం లోకత్రయం ప్రత్యేవ ప్రతిబన్ధకత్వం - పుత్రాదిసాధనాభావేన సాధ్యలోకాభావాత్ న ముక్తిం ప్రతి- తస్యాస్తదభావరూపపుత్రాదిసాధ్యత్వాభావాత్, స్మృతేశ్చ రాగిణం ప్రతి సన్న్యాసనిన్దార్థవాదమాత్రత్వాదిత్యర్థః న కేవలముక్తన్యాయతో ముక్తిం ప్రత్యప్రతిబ

శం ధననియమశ్రుతేః. విదుషశ్చర్ణప్రతిబన్ధాభావోపర్శిత ఆత్మలో కార్థినః * కింప్రజయాకరిష్యామ ఇత్యాదినా. తథా * ఏతద్ధస్మవై తద్విద్వాంస ఆహుఋషయః కావషేయా ఇత్యాది. * ఏతద్ధస్మవై తత్పూర్వే విద్వాంసోఽగ్నిహోత్రం నజుహవాంచక్రురితి కౌషీతకీనాం. అవిదుషస్తర్హ్యృణానపాకరణే పారివ్రాజ్యానుపపత్తిరితి చేన్న - ప్రాగ్గార్హస్థ్యప్రతిపత్తేఋణిత్వాసంభవాత్. అధికారానారూఢోఽప్యృణీచేత్స్యాత్ - సర్వస్య

ఆ న్ధకత్వం- కిన్తు శ్రుతితోఽపీత్యాహ (విదుష ఇతి) శ్రుతిత్రయేణ క్రమేణ ప్రజాఖ్య యనకర్మణామననుష్ఠితానామప్రతిబన్ధకత్వం దర్శితం కావషేయా ఇత్యనన్తరం * కిమర్థా వయమధ్యేష్యామహే ఇతి శేషో ద్రష్టవ్యః. శఙ్కతే (అవిదుషస్తర్హీతి) యద్యప్యవిదుషోఽపి లోకత్రయం ప్రత్యేవ ప్రతిబన్ధకత్వాదసమ్యక్త్వం ప్రతిప్రతిబన్ధకత్వాభావాదృణస్యానపాకరణీయత్వాన్ముముక్షోః పారివ్రాజ్యసమ్భవాదాశఙ్కానసమ్భవతి- తథాపి విద్వాంస ఆహురిత్యుక్తిశ్రవణమాత్రేణేయం శఙ్కా. యద్వా- పరిహారాన్తరం వక్తుమాశఙ్కా ద్రష్టవ్యా గృహస్థస్యైవర్ణప్రతిబన్ధకత్వం- తస్యైవ తన్నిరాకరణాధికారాత్. తతశ్చ గార్హస్థ్యప్రతిపత్తేః ప్రాక్ బ్రహ్మచర్యాదేవ ముముక్షోః పారివ్రాజ్యం సమ్భవతీతి పరిహరతి (నేతి) యద్యప్యుపనయనానన్తరమేవ ఋణనివర్తనేఽధికారస్సమ్భవతీతి ప్రాగ్గార్హస్థ్యేత్యేతదయుక్తం- తథాపి [illegible] న్యాయేనాఽధీతవేదస్యైవాధికార ఇతి అధీతవేదస్య గార్హస్థ్యప్రతిపత్తేః ప్రాగితి ద్రష్టవ్యం నను * జాయమానో వై బ్రాహ్మణస్త్రిభిః ఋణవా జాయతే బ్రహ్మచర్యేణర్షిభ్యో యజ్ఞేన దేవేభ్యః ప్రజయా పితృభ్య ఇతి జాయమానస్య [illegible] ఋణిత్వం ప్రతీయత ఇత్యాశఙ్క్య ఋణిత్వోక్తేః ప్ర[illegible] [illegible] - అపితు బ్రహ్మచర్యాదికర్తవ్యతాజ్ఞాపనం [illegible] శక్నోతి - జాయమానమాత్రస్యాసామర్థ్యాత్ [illegible] - బ్రాహ్మణ[illegible] క్రియాదేః ఋణాభావప్రసక్తేః [illegible] వన్యాయ్యం. అతో జాయమానపదమధికారం [illegible] [illegible] దస్య పూర్ణమాన ఇతి తదర్థః తతశ్చ తతః ప్రా[illegible] [illegible] త్యాహ ([illegible] తి) (అనిష్టమితి) బ్రహ్మచారిణోఽప్య[illegible] చలోకప్రతిబన్ధః స్యాత్- తచ్చానిష్టం - * అష్టాశీతిసహస్రాణి [illegible] * [illegible] వ గురువాసినామిత్యాదినా పురాణేషు [illegible] [illegible]

౫౦. ఋణిత్వ మిత్యనిష్టం ప్రసజ్యేత. ప్రతిపన్న గార్హస్థ్యస్యాపి * గృహాద్వనీభూత్వా ప్రవ్రజేత్ యదివేతరథా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేద్గృహాద్వావనాద్వేతి ఆత్మదర్శనోపాయసాధనత్వేనేష్యత ఏవ పారివ్రాజ్యం. యావజ్జీవాదిశ్రుతీనామవిద్వదముముక్షువిషయే కృతార్థతా. ఛాన్దోగ్యేచ కేషాఞ్చి ద్ద్వాదశరాత్రమగ్నిహోత్రం హుత్వా తత ఊర్ధ్వం పరిత్యాగః శ్రూయతే. యత్త్వనధికృతానాం పారివ్రాజ్యమితి- తన్న- తేషాం పృథగేవ * ఉత్సన్నాగ్నిర్నిరగ్నికో వేత్యాది శ్రవణాత్. సర్వస్మృ

ఆ. ప్రాగేవసన్న్యాససిద్ధిః - కిన్తువిధిబలాద్గృహస్థస్యాపీతదసీత్యాహ (ప్రతిపన్నేతి) (ఆత్మదర్శనేతి) ఆత్మదర్శనేయే ఉపాయాః - శ్రవణాదయః తత్సాధనత్వేనేత్యర్థః. నచశ్రుత్యా పారివ్రాజ్యవిధివిరోధః - తస్యాఅపవాదానర్థవాదమాత్రత్వేన స్వార్థేతాత్పర్యాభావాత్ అన్యథా * తదపవాదైరేవాపవదయేతదపవాదానామపవాదసత్వం ఇత్యపవాదసమాత్రనిరస్యతోక్త్యాబ్రహ్మచర్యాదీనామప్యననుష్ఠేయత్వప్రసఙ్గాదితిభావః. ఏవమపి యావజ్జీవాదిశ్రుతివిరోధః సన్న్యాసశ్రుతేరిత్యాశఙ్క్యాహ (యావజ్జీవేతి) విరక్తముముక్షుమాత్రవిషయత్వాత్సన్న్యాసశ్రుత్యా యావజ్జీవాదిసామాన్యశ్రుతేరముముక్షువిషయే సఙ్కోచ ఇత్యర్థః అగ్నిహోత్రవిషయకయావజ్జీవాదిశ్రుతేర్నానయైవసఙ్కోచః - కిన్తుశ్రుత్యన్తరేణాపి - ద్వాదశరాత్రానన్తరమగ్నిహోత్రత్యాగవిధాయిన్యాసాపూర్వమేవసఙ్కోచితానతాం విరోద్ధుంశక్నోతీత్యాహ (ఛాన్దోగ్యఇతి) కేషాఞ్చిచ్ఛాఖినాం * త్రయోదశరాత్రమహూతవానాయజమానః స్వయమగ్నిహోత్రం జుహుయాదథప్రవసేత్ తత్రైవసోమేన పశునావేష్ట్వాఽగ్నీనుత్సృజతీతి శ్రూయతఇత్యర్థః సనుపారివ్రాజ్యశ్రుతిరప్యనధికృతవిషయే సఙ్కోచితేత్యాహ (యత్త్వితి) వచనాన్తరేణైవ తేషాంతద్విధేర్నాస్యానధికారివిషయః - కిన్త్వధికార్యేవేతిపరిహరతి (నేతి) ఉత్సన్నాగ్నిః - నష్టాగ్నిః. నిరగ్నికః - అపరిగృహీతాగ్నిరితిభేదః స్మృత్యుపబృంహితత్వేనాపి పారివ్రాజ్యశ్రుతిర్బలీయసీత్యాహ (సర్వస్మృతిష్వితి) * ఽతఏవ బ్రహ్మచర్యాత్ ప్రవ్రజతి * బుద్ధ్వాకర్మాణి * యదిచ్ఛేత్తదావసేత్ * బ్రహ్మచారీగృహస్థోవా వానప్రస్థోఽథభిక్షుకః । య ఇచ్ఛేత్ పరమంస్థానముత్తమాంవృత్తిమాశ్రయేదిత్యాదిషువికల్పః సిద్ధః * అధీత్యవిధివద్వేదాన్ పుత్రాంశ్చోత్పాద్యధర్మతః। ఇష్ట్వాచశక్తితోయజ్ఞైర్మనోమోక్షే నివేశయేదిత్యాది

౪౦. తిష్ఠతు చావిశేషేణాశ్రమవికల్పః ప్రసిద్ధః సముచ్చయశ్చ. యత్తు విదుషోఽర్థప్రాప్తం వ్యుత్థానమిత్యశాస్త్రార్థత్వే గృహే వా వనే వా తిష్ఠతో న విశేష ఇతి- తదసత్ - వ్యుత్థానస్యైవార్థప్రాప్తత్వాత్ నాన్యత్రావస్థానం స్యాత్ - అన్యత్రావస్థానస్య కామకర్మప్రయుక్తత్వం హ్యవోచామ. తదభావమాత్రం వ్యుత్థానమితి. యథా కామిత్వం తు విదుషోఽత్యన్తమప్రాప్తం - అత్యన్తమూఢవిషయత్వేనావగమాత్. తథా శాస్త్రవిహితమపి కర్మాత్మవిదోఽప్రాప్తం- గురుభారతయాఽవగమ్యతే. కిముతాత్యన్తావివేకనిమిత్తం యథా కామిత్వం. నహ్యున్మాదతిమిరదృష్ట్యుపలబ్ధం వస్తు తదపగమేఽపి తథైవ స్యాత్ - ఉన్మాదతిమిరదృష్టినిమిత్తత్వాదేవ. తస్మాదాత్మవిదో వ్యుత్థానవ్యతిరేకేణ న యథాకామి

ఆషు సముచ్చయశ్చ సిద్ధ ఇత్యర్థః ఏవం వివిదిషాసన్న్యాసం ప్రసాధ్య పూర్వత్ర సాధితవిద్వత్సన్న్యాసే శఙ్కామనువదతి (యత్త్వితి) పూర్వత్ర గృహ ఏవాస్త్వాసనమితి శఙ్కా నిరస్తా- ఇహ తు గృహే వా వనే వాఽస్త్వాసనమిత్యనియమశఙ్కాం నిరాకర్తుం, సా పునరనూద్యతే యథేష్టచేష్టామధికాం పరిహర్తుం, [illegible]. యద్యప్యర్థప్రాప్తస్యాపి పునర్వచనాదత్ర విద్వద్వ్యుత్థానస్యాపి శాస్త్రార్థత్వముక్తమేవ - తథాప్యశాస్త్రార్థత్వముక్తమఙ్గీకృత్యాప్యాహ (తదసదితి) యది వ్యుత్థానవద్గార్హస్థ్యమప్యర్థప్రాప్తం - స్యాదేవమనియమః. న త్వేవం తదస్తీత్యాహ (వ్యుత్థానస్యైవేతి) (అన్యత్రేతి) గార్హస్థ్య ఇత్యర్థః. నన్వన్యత్రావస్థానవద్వ్యుత్థానస్యాపి కామాదిప్రయుక్తత్వమనుష్ఠేయత్వాదిత్యాశఙ్క్యాహ (తదభావేతి) కామాద్యభావమాత్రమేవ వ్యుత్థానమిత్యుక్తత్వాత్తస్యానుష్ఠేయత్వమిత్యర్థః ఏవమనియమశఙ్కాం నిరస్య వ్యుత్థానస్యాశాస్త్రార్థత్వే యథేష్టచేష్టామాశఙ్క్య [illegible] (యథాకామిత్వం త్వితి) చేష్టామాత్రమేవ కామాదిప్రయుక్తం నిషిద్ధచేష్టా తు శాస్త్రార్థజ్ఞానశూన్యాత్యన్తమూఢవిషయా తేనోభయథా [illegible] చేష్టామాత్రమేవాప్రసక్తం. నిషిద్ధచేష్టా తు దూరాపాస్తేత్యర్థః ఏవమేవ [illegible] (తథేతి) తథాహి త్యక్తేత్యర్థ శబ్దః గురుభారతయా - అతిక్లేశతయా [illegible] ఽవగమ్యతే - అతోఽప్రాప్తమిత్యన్వయః. అవివేకాదినిమిత్తస్య [illegible] నాపగమ ఇత్యత్ర దృష్టాన్తమాహ (నహీతి) ఉన్మాదదృష్ట్యుపలబ్ధం - [illegible]

శం త్వం, నచాన్యతరా_ర్తవ్య, మిత్యేతత్సిద్ధం. యత్తు విద్యాఞ్చావి
ద్యాఞ్చ యస్తద్వేదోభయగ్ సహేతి - నవిద్యావతో విద్యయా
సహావిద్యాప్యేకదైవ వర్తతఇత్యర్థః. కస్తస్మి. ఏకస్మిన్పురుషే
సహాసమ్బధ్యేయాతా మిత్యర్థః. యధా శుక్తికాయాం రజతశు
క్తికాజ్ఞానే ఏకస్యపురుషస్య. * దూరమేతేవిపరీతేవిషూచీ అవి
ద్యాయాచవిద్యేతీతిహికాఠకే - తస్మాన్నవిద్యాయాంసత్యామ
విద్యాసమ్భవోఽపి. * తపసాబ్రహ్మవిజిజ్ఞాసస్వేత్యాదిశ్రుతేః
తపఆది, విద్యోత్పత్తిసాధనం గురూపాసనాది, చ కర్మావిద్యా
త్మకత్వాదవిద్యోచ్యతే. తేన విద్యాముత్పాద్యమృత్యుం- కామ
మతితరతి. తతో నిష్కామస్త్యక్తైషణో బ్రహ్మవిద్యయాఽమృత
త్వమశ్నుతఇత్యేతమర్థందర్శయన్నాహ- * అవిద్యయామృత్యుం
తీర్త్వావిద్యయాఽమృతమశ్నుతేఇతి. యత్తుపురుషాయుఃసర్వం
కర్మణైవవ్యాప్తం * కుర్వన్నేవేహకర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతం స

ఆ. టి. తిమిరదృష్ట్యుపలబ్ధం - ద్విచన్ద్రాదీతివివేకః. (నచాన్యదితి) వైదికంకర్మేత్య
ర్థః. నను విద్యయా అవిద్యాయాః సహభావశ్రవణాద్విదుషోఽపి తన్మూలకామా
దికంస్యాదేవేతితన్నిమిత్తా యథేష్టచేష్టాస్యాదిత్యతఆహ (యత్త్వితి) యత్తువి
ద్యాఞ్చేతివచనం - తస్య నాయమర్థ ఇతితస్యేతిశబ్దాధ్యాహారేణవాక్యంయోజ్యం.
(ఏకస్మిన్నితి) కాలభేదేనస్థితయోరప్యేకస్మిన్పురుషే. సాహిత్యంతదర్థఇత్యర్థః.
నన్విదంసాహిత్యంనస్వరసం - కిన్త్వేకకాలేసహత్వం సరసమిత్యాశఙ్క్యశ్రుత్య
న్తరేవిద్యావిద్యయోః సాక్షాత్సాహిత్యస్యాసమ్భవోక్తేరుక్తమేవ సాహిత్యంగ్రా
హ్యమిత్యాహ (దూరమేతేఇతి) విషూచీ- విష్వగ్గమనే. విరుద్ధేఇత్యర్థః. అస్మి
న్నపిమన్త్రే * అవిద్యయామృత్యుంతీర్త్వేత్యుత్తరార్ధపర్యాలోచనయా అవిద్యా
యాంవిద్యోత్పత్తిహేతుత్వావగమాత్ తయోః కాలభేదేనైవసహత్వమిత్యాహ (త
పసేత్యాది) అవిద్యా- గురూపాసనతపసీ అవిద్యేత్యుచ్యేతే తయోశ్చశ్రవణాది
కాలేఽనుష్ఠేయత్వాద్విద్యోత్పత్తికాలే ఏకస్మింస్తయోః సాహిత్యమస్తీత్యర్థాన్తర
మాహ (తపసేతి) అస్మిన్నర్థేమన్త్రశేషోఽప్యనుగుణ ఇత్యాహ (తేనవిద్యా
మితి) సాధనవిద్యయామృత్యుత్వేన మృత్యూత్తరణహేతుత్వానుపపత్తేరవిద్యా

 అ వ తా రి కా .

శం. మాఇతీతి - అవిద్వద్విషయత్వేనపరిహృతం. ఇతరథా ఽసమ్భ
వాత్. యత్తు ప్రాణమపిపూర్వోక్తం- తుల్యత్వాత్. కర్మణా
ఽవిరుద్ధమాత్మజ్ఞానమితి- తత్సవిశేషనిర్విశేషాత్మతయా ప్రత్యుక్త
ముత్తరత్ర వ్యాఖ్యానే దర్శయిష్యామః. అతః కేవలనిష్క్రియ
బ్రహ్మాత్మైకత్వ విద్యాప్రదర్శనార్థముత్తరో గ్రన్థ ఆరభ్యతే.

ఆ శబ్దేనతప ఆదికమేవోచ్యతే. తద్విద్యావ్యవధానఙ్గీకారాత్ కల్ప్యత ఇత్యర్థః (అ
విద్వద్విషయత్వేనేతి) * జిజీవిషేదితిజీవితేచ్ఛారూపావిద్యాకార్యేణతస్యాసమ్భ
వాదిత్యర్థః. (పరిహృతమితి) యావజ్జీవాదిశ్రుతిన్యాయేన పరిహృతప్రాయ
మిత్యర్థః. యద్వా- తృతీయస్యచతుర్థపాదే * నావిశేషాదితిసూత్రేణపరిహృతమి
త్యర్థః. (అసమ్భవాదితి) విరోధేనవిద్యయాసహ సమ్భవాదిత్యర్థః. ఉదాహృత
శ్రుతిస్మృత్యసమ్భవాదితివా. (ప్రత్యుక్తమితి) నిర్విశేషాత్మజ్ఞానస్య కర్త్రాది
కారకోపమర్దకత్వేన విరుద్ధత్వాత్ * ఉపమర్దంచేతిసూత్రేణా విరుద్ధత్వం ప్రత్యు
క్తమిత్యర్థః. తస్మాద్వక్ష్యమాణవిద్యాయా అకర్మినిష్ఠత్వం కర్మాసమ్బద్ధత్వం కేవలా
త్మవిషయత్వఞ్చ సిద్ధమితిపూర్వోక్తకర్మభిర్విద్యయాచ శుద్ధసత్త్వస్య తతఏవసా
ధనచతుష్టయసమ్పన్నస్య కేవలాత్మస్వరూపావస్థానలక్షణ మోక్షసిద్ధ్యర్థం కేవలా
త్మవిద్యా ఆరభ్యత ఇత్యుపసంహరతి (అతఇతి)

శ్రీ

ఓమ్ పరమాత్మనే నమః

ఆనన్దగిరిటీకాసహిత శఙ్కరభాష్యేణయుక్తా

ఐతరేయోపనిషత్.

ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమఃఖణ్డః.

హరిః ఓమ్.

ఉ— ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్యత్కిఞ్చన

శం. (ఆత్మేతి) ఆప్నోతేరత్తేరతతేర్వా పరః సర్వజ్ఞః సర్వశక్తి రశనాయాది సర్వసంసార ధర్మవర్జితో నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావో ఽజో ఽజరో ఽమరో ఽమృతో ఽభయో ఽద్వయః. వై. ఇదం- యదుక్తం నామ రూప కర్మభేదభిన్నం జగదాత్మైవైకో ఽ

ఆ నన్వాత్మనః సవిశేషత్వప్రతీతేస్తద్విరోధాత్ కథంకైవల్యమిత్యాశఙ్క్యావిశేషస్య సర్వస్యాత్మని మాయాకల్పితత్వాన్న వాస్తవనిర్విశేషత్వ విరోధఇతి తదర్థం మాయయాత్మనః సకాశాత్సృష్టిం వక్తుంసృష్టేః పూర్వమాత్మనో నిర్విశేషరూపం దర్శయితుమాత్మా వా ఇత్యాదివాక్యం, తత్రాత్మశబ్దార్థమాహ (ఆత్మేతి) ఆత్మేతిపదేన సర్వజ్ఞాదిరూపఆత్మోచ్యత ఇత్యన్వయః అద్వయఇత్యన్తపరముచ్యతఇతి శేషః నన్వాత్మశబ్దేన కథముక్తలక్షణఆత్మోక్తఇత్యాశఙ్క్యాత్మశబ్దస్య స్మృత్యుక్తవ్యుత్పత్తిబలాత్తథావ్యాఖ్యేత్యాహ (ఆప్నోతేరితి) వాశబ్దాచ్చార్థః ఆదానఞ్చ సముచ్చినోతి. తథాచ స్మృతిః * యచ్చాప్నోతి యదాదత్తేయచ్చాత్తివిషయానిహ । యచ్చాస్యసన్తతోభావ స్తస్మాదాత్మేతి కీర్తిత ఇతి అత్రాప్తిః - జ్ఞానం వ్యాప్తిశ్చోచ్యతే సత్తాస్ఫురణాభ్యాం సర్వంవ్యాప్నోతీతి సర్వజ్ఞత్వంసర్వశక్తిత్వఞ్చోచ్యతే. సత్తాప్రదానేనోపాదానత్వసూచనాత్ సర్వశక్తిత్వం అత్తీత్యనేన సంహర్తృత్వం. అతతీత్యనేన త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యముచ్యతఇతి అశనాయాదివర్జితత్వాదివిషయాదానేనరూపాద్యాచ ప్రత్యగర్థాభేదశ్చోచ్యత ఇత్యుక్తరూప ఆత్మపదేనోచ్యతఇత్యర్థః అభివ్యక్తనామరూపవ్యాకరణేనాత్మ మాత్రావధార

శం. అగ్రే - జగతః సృష్టేః ప్రాగాసీత్. కిం నేదానీం స ఏవైకః. న. క
థం తర్హ్యాసీదిత్యుచ్యతే. యద్యపీదానీం స ఏవైకః - తథాప్యస్తి
విశేషః. ప్రాగుత్పత్తేరవ్యాకృతనామరూపభేదాత్మభూతం ఆ
త్మైకశబ్దప్రత్యయగోచరం జగదిదానీం వ్యాకృతనామరూపభేద
త్వాదనేకశబ్దప్రత్యయగోచరమాత్మైకశబ్దప్రత్యయగోచరశ్చేతి
విశేషః. యథా సలిలాత్పృథఙ్నానామరూపవ్యాకరణాత్ప్రాక్ స

ఆ. [illegible]ర్థో వై శబ్ద ఇత్యాహ (వై ఇతి) (ఇదమితి) పూర్వవత్ ప్రాణ[illegible]
జాపతిరూపత్వేనయదుక్తమిత్యర్థః ఇదమితి [illegible]
త్యఘటప్రసిద్ధముచ్యతే అగ్రే ఇతివిశేషణాదాసీదితి[illegible]
త్మమాత్రం - ఇదానీంత్వాత్మమాత్రంనభవతి - [illegible]
ద్వితీయ ఆత్మేతిశఙ్క్యతే (కిం నేదానీమితి) అస్య[illegible]
త్వాద్యోగాదాత్మనోఽద్వితీయత్వస్యన విరోధ ఇత్యాహ (నేతి) [illegible]
త్రస్యేదానీమపి సత్త్వేతస్యభూతత్వోక్తేః [illegible] ([illegible])
ఇదముపలక్షణం. అగ్రే ఇత్యపి [illegible]
తిరేకేణాభావో యద్యపి - తథాపి [illegible] విరోధా శఙ్క
యోక్తమాత్మతత్త్వంబుద్ధానారోహేత్ అతః ప్రాగుత్పత్తేరాసీదిత్యు[illegible]
స్య చిత్తమనుసృత్య. తదపిజగతో నామరూపా[illegible] - సర్వదా
నీమాత్మమాత్రత్వాభావాత్ ప్రాయేణేత్యు[illegible] ([illegible]) [illegible]
కృతో నామరూపభేదో యస్మిన్ [illegible] ([illegible]
శబ్దప్రత్యయగోచరమితి) యద్యపి ప్రాగుత్ప[illegible]
యోస్తావపి నస్తః - తథాపీదానీంతదానీం [illegible]
లీనాత్మతత్త్వమివప్రమాణాన్తరేణజ్ఞాత్వా[illegible]
తిచేతితథోక్తం [illegible]శ్వరస్యైవ[illegible] ([illegible]
శ్చేతి) అవివేకినాం ఘటాదిశబ్దప్రత్యయగోచరం, [illegible]
యస్యశబ్దగోచర, శ్చేత్యర్థః. గోచరశబ్దస్య [illegible]
యస్యేతి బహువ్రీహిణానపుంసకత్వం ద్రష్టవ్యం ([illegible]) [illegible]
త్యర్థః. ఉక్తమర్థం దృష్టాన్తేనవిశదయతి (యథేతి) [illegible]
లాత్ సర్వజ్ఞాదిశబ్దోపలక్షిత సత్యజ్ఞానానన్దరూపో [illegible]

మూ—— మిషత్

శం లిప్తైకశబ్దప్రత్యయగోచరమేవ ఫేనం యదా సలిలాత్ పృథఙ్నామరూపభేదేన వ్యాకృతంభవతి- తదా సలిలంఫేనఞ్చేత్యనేకశబ్దప్రత్యయభాక్, సలిలమేవేతి చైకశబ్దప్రత్యయభాక్ ఫేనంభవతి- తద్వత్. నాన్యత్ కిఞ్చన-నకిఞ్చిదపి. (మిషదితి) మిషత్-వ్యాపారవదితరద్వా. యథా సాఙ్ఖ్యానామనాత్మపక్షపాతి స్వతన్త్రం ప్రధానం, యథాచ కాణాదానామణవః,- నతద్వదిహాన్యదాత్మనః కిఞ్చిదపి వస్తువిద్యతే. కిన్తర్హి. ఆత్మైకవవా సీదిత్యభిప్రా

ఆ [illegible]సైన్యవార్థస్య స్ఫుటీకరణార్థమేతాదిపదాని. [illegible]కత్వాత్మాన్తరాభావ ఉచ్యతే, [illegible] నవ్యపదేశత్వేఽపి [illegible]నాత్మ[illegible] [illegible] సజాతీయభేద స్వగతభేదనిరాకరణార్థత్వేన పదద్వయమిత్య[illegible] [illegible]విజాతీయభేద నిరాకరణార్థత్వేన నాన్యత్ కిఞ్చనేతి పదం వ్యాచష్టే (నాన్యదితి) [illegible] కారణీభూతా [illegible] విజాతీయ[illegible] (మిషదితి) [illegible]సత్త్వే[illegible] దానీం వ్యాపా[illegible] వ్యాపారవ[illegible] [illegible] నను నిర్వ్యాపారాయాం [illegible] ఆత్మ[illegible] సర్వం నిస్పన్ద[illegible]దిత్యాశఙ్క్య ([illegible]) నిర్వ్యాపారం [illegible] పూర్వోక్త[illegible] [illegible] స్వతన్త్రం- స్వతన్త్రత్వా[illegible]నుచ్యతే- [illegible] (యథేతి) (అనాత్మపక్షపాతీతి) [illegible] అనాత్మపక్షపాతీత్యుచ్యతే న - అద్విన్నమిత్య[illegible] [illegible] స్వతన్త్రత్వం స్యాత్. నేత్యాహ (నతద్వదితి) యథా సాఙ్ఖ్యానాం ప్రధానం [illegible]భూతం స్వతన్త్రకమస్తి, [illegible] తథావిధమాత్మవ్యతిరిక్తం మిషదిత్యనేనా[illegible] [illegible] దీపికాయాం[illegible] [illegible] నాన్యత్ కిఞ్చనాసీదిత[illegible] [illegible] సజాతీయ విజాతీయస్వగత

ఆ. భేదరహిత ఆత్మైవాసీదితి. అనేనాత్మనోఽద్వితీయత్వం, జగత స్తథాని భాగ్యమా
త్రతయామృషాత్వం, చ సూచితం అనేనాగ్రే జగత ఆత్మమాత్రత్వోక్తే ర్వా
చ్యత్ప్రయోజనం - ఆత్మైకఏవాసీన్నాన్యత్ కిఞ్చనేత్యేతావతైవాఖణ్డత్వసిద్ధేరితా
శఙ్కానిరస్తా - జగన్మృషాత్వసూచనస్యైవ ప్రయోజనత్వాత్ నచైవమర్థభేదే
వాక్యభేదఃస్యాదితివాచ్యం - అఖణ్డత్వసమ్భావనార్థమేవ జగదనిర్వచనీయత్వస్యే
దం జగదఖణ్డాత్మైవేతి విశిష్టవేషేణోక్తత్వాత్, విశేషణానాఞ్చార్థాన్విష్టేః,
* సోఽకామయతేత్యత్రేవాత్రార్థద్వయస్యాపి సూచితత్వాదేవాస్తేఽపి *ఎస్య
త్రయ ఆవసథాస్త్రయః స్వప్నాఇతి జాగ్రదాదేఃస్వప్నత్వేనమృషాత్వముక్త్వా
*సయఏతమేవపురుషం బ్రహ్మతతమపశ్యదిత్యాత్మశబ్దోక్తం తత్త్వం ని...
శ్చేదరాహిత్యలక్షణమఖణ్డత్వంవక్ష్యతి. నచేదమాత్మైవాసీదితి సామానాధికరణ్యేనా
త్మనోజగద్వైశిష్ట్యమేవప్రతీయతే- నతుమృషాత్వమితివాచ్యం- ఆత్మైకఏవేతిపస్తా
రుక్తేఽఖణ్డైకరసేతద్విపరీతజగత్ప్రతీతేరతస్మింస్తద్బుద్ధిరూపత్వేనమృషాత్వసిద్ధై, గ...
ద్వైశిష్ట్యస్యఘటస్సన్నిత్యాదిరూపేణ ప్రత్యక్షసిద్ధత్వేనప్రయోజనాభావేనచ ...
త్ప్రతిపాదనస్యానుపపత్తేశ్చ మృషాత్వమేవలభ్యతః మిషదిత్యనేనస్వాత స్వ్య...
ధేనస్వతస్సత్తానిషేధాదపిమృషాత్వసిద్ధేశ్చ స్వతస్సత్తావత్త్వేహి స్వప్యాపా...
స్వాతన్త్ర్యమేవస్యాత్. నచానేనప్రకారేణేదానీమపిజగతో మృషాత్వస్యా...
ణ్డత్వస్యచవక్తుం శక్యత్వాదగ్ర ఇతి విశేషణంవ్యర్థమితివాచ్యం - ఇదానీం...
న్నతయాపృథక్ సత్త్వేనచప్రతీయమానత్వేన తస్యసహసా ఆత్మమాత్రత్వ...
తే విరోధప్రతీత్యాతస్య బుద్ధ్యనారోహః స్యాదితిగుడజిహ్వికాన్యాయేనాదౌస్య
థఙ్నామరూపానభివ్యక్తిదశాయామాత్మమాత్రత్వంబోధ్యతే. తస్మిన్...
త్రన్యాయేనేదానీమపి స్వయమేవాత్మమాత్రత్వం జ్ఞాస్యతీత్యభిప్రాయేణా...
ఇతివిశేషణోపపత్తేః. యద్వా - వాజసనేయకే * తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమా
సీదితిస్పష్టేః ప్రాక్ కార్యస్యానభివ్యక్తనామరూపావస్థాబీజభూతాఽవ్యాకృతా...
తోచ్యతే ఇహాత్మాత్మమాత్రతా. అతః శ్రుత్యోర్విరోధపరిహారాయోపసంహా...
కర్తవ్యేఇహావ్యాకృతపదముపసంహ్రియతే,- తత్రచాత్మపద, మితీదమ...వ్యా
కృతమాసీత్తచ్చసదాత్మైవాసీదితివాక్యంసిధ్యతి. తత్రావ్యాకృతశబ్దేన *...
నీత్తమసాగూఢమగ్రే * మాయాంతు ప్రకృతింవిద్యాదిత్యాదిషు జగద్బీజ...

అ యాం తమఆదిశబ్దప్రయోగాత్ తమోరూపామాయోచ్యతే. తేన తత్కార్యస్యా
గ్రేఽనభివ్యక్తనామరూపాత్మకమాయాత్మకత్వం సిధ్యతి. తస్యాశ్చాత్మతాదాత్మ్యో
క్త్యా సాఙ్ఖ్యమతవత్ స్వతన్త్రత్వనిరాసేన తత్ర కల్పితత్వం సిధ్యతి. తయోః కార్య
కారణభావాద్యభావేన ప్రకారాన్తరేణ తాదాత్మ్యనిర్వాహాత్ తతశ్చాత్మనో
ఽఖణ్డత్వం, తద్భిన్నస్య మృషాత్వం, చాత్మనః పరిణమమానాఽవిద్యాధిష్ఠానత్వేన
వివర్తోపాదానత్వం, తస్యాశ్చ పరిణామిత్వం, చ సూచితం భవిష్యతి కార్యస్య మృ
షాత్వార్థమేవావ్యాకృతాత్మత్వముచ్యతే- తస్యావ్యాకృతస్యాత్మతాదాత్మ్యేన మా
యాత్వేన చ మృషాత్వాత్. ఇదానీం తు నానభివ్యక్త నామరూపబీజాత్మత్వమిత్యగ్ర
ఇతి విశేషణమప్యర్థవత్ ఏతదభిప్రేత్యైవ భాష్యే ప్రాగుత్పత్తేరనభివ్యక్తనామరూ
పభేదాత్మభూతమాత్మైకశబ్దప్రత్యయగోచరం జగదిదానీన్తు వ్యాకృతనామరూపభే
దవత్త్వాదనేకశబ్దప్రత్యయగోచరమాత్మైకశబ్దప్రత్యయగోచరఞ్చేతి విశేషః ఇతీదానీ
న్తనాభివ్యక్తనామరూపబీజాత్మత్వమేవాగ్రశబ్దస్య వ్యావర్త్యముక్తం నచ సాంప్ర
తిదానీమేవమాయాత్మత్వేన మృషాత్వముచ్యతామితివాచ్యం- ఇదానీం ప్రత్యక్షాది
విరోధేన తథా బోధయితుమశక్యత్వాదిత్యుక్తత్వాత్. నామరూపాభివ్యక్తేః ప్ర
[illegible]ః పూర్వమభావేనేదానీమేవ విద్యమానత్వేన కాదాచిత్కత్వాదపి రజ్జుసర్పా
దివన్మృషాత్వమితి వక్తుమపి ప్రాగవ్యాకృతత్వోక్తిరర్థవతీతి నకిఞ్చిదవద్యం అథవా-
[illegible] పనిష్ఠానం కిఞ్చిద్రూపం సమ్భావయితుమిదమగ్ర ఆసీదిత్యుచ్యతే. అసమ్భా
[illegible] తస్మిన్నఖణ్డత్వోక్తేర్నిర్విషయత్వం ప్రసజ్యేత. అనేనాసతశ్శశవిషాణాదేరి
వ స్వరూపేణోత్పత్త్యసమ్భవాత్ కార్యస్య ప్రాగవస్థా సదాత్మికా కాచిత్సమ్భావి
తా [illegible]స్యాశ్చాచేతనత్వే కార్యాకారేణ స్వతోఽప్రవృత్తేః తదతిరిక్త చేతనాధి
ష్ఠానాఙ్గీకారే చ గౌరవాత్, ఉపాదానాధిష్ఠానస్య [illegible]రేతస్మిన్నేవాత్మని ఘటనాస
మ్భవా, చ్చ చేతనత్వసహితాత్మైవేత్యనేన సమ్భావ్యతే ఏవం సమ్భావితేఽప్యధిష్ఠానే
[illegible]పాదానకారణే ఆత్మన్యఖణ్డైకరసత్వం తస్య వక్తుమేక ఏవ నాన్యత్కిఞ్చనేతి ప
దాని [illegible]వపక్షే చేదమగ్రే ఆత్మైవాసీదిత్యనేన సమ్భావితం కార్యస్య ప్రాగ్రూ
పమనామరూపాత్మకమిదమాసీత్- స ఏక ఏవ- నాన్యత్ కిఞ్చనేత్యఖణ్డైకరసత్వం
[illegible]యతే ఇతి సతస్సవిదవ్యాసగ్ధత్వం అత ఏవ ఛాన్దోగ్యే * సదేవసోమ్యేదమగ్ర
[illegible]నస్య సద్రూపకారణసమ్భావనార్థత్వాదేవ తత్సిద్ధ్యర్థం * తద్ధైక ఆహుః

ఆ. త్యాదినా అసత్కారణవాదోనిరస్తః- అన్యథా- సిద్ధస్యసతోఽద్వితీయత్వమాత్రవిషయాయాం తస్యాప్రస్తుతత్వప్రసఙ్గాత్ అస్మిన్నపివ్యాఖ్యానే కారణస్యాద్వితీయత్వాదివచసా తదన్యస్యమృషాత్వమపిసిధ్యతి. కార్యస్యమృషాత్వే తన్నిరూపితంకారణత్వమపితథేతి తథావిధాత్మజ్ఞానాన్ముక్తిరపి వక్ష్యమాణాసిధ్యతీతినకిఞ్చిదవద్యం. దీపికాయాన్తు ఇదమగ్ర ఆసీదితిసామానాధికరణ్యంబాధాయాం. యథాశ్చోరః - స్థాణురితివత్. ఇదానీంజగద్విశిష్టాత్మప్రతిభాసేన తత్రబాధానుపపత్త్యాస్థితికాలంపరిత్యజ్యాగ్రశబ్దేనసృష్టేః ప్రాచీనఃకాలఉపాదీయతే సృష్టప్రపఞ్చబాధయాసిద్ధస్యాఖణ్డైకరసత్వస్యస్పష్టీకరణార్థమేకాదిశబ్దాఇతిసకస్యాప్యానర్థక్యమిత్యుక్తం తత్రాఽగ్రశబ్దస్యనప్రయోజనం- ఆరోప్యప్రతీతిదశాయామేవయథాశ్చోరః - స్థాణురిత్యాదౌ బాధదర్శనేనేహాపి జగత్ప్రతీతిదశాయామేవతద్బాధనస్యన్యాయ్యత్వాత్, సృష్టేః ప్రాక్ప్రతీతస్యబాధానుపపత్తేశ్చ కిఞ్చ- కాలత్రయనిషేధోహిబాధః ప్రాక్కాలఏవేతినిషేధేబాధ ఏవనస్యాత్. నహిపాకరక్తేఘటేపూర్వంనరక్తోఘట ఇతిప్రత్యయంబాధంమన్యన్తే. అతఏవభాష్యేప్రాగుత్పత్తేరవ్యాకృతనామరూపభేదాత్మభూతంజగదాసీదితిజగతఃకారణాత్మనాసత్తైవోక్తా- నతు బాధఇతి నచ సృష్టేః ప్రాక్కాలాభావేనాఽగ్రఇతి కాలసమ్బన్ధాయోగఇతి వాచ్యం - ప్రాక్కాలే ఘటశరావాదికం మృదేవాసీదిత్యాది వాక్యేషు కాలసమ్బన్ధేనైవ బోధనస్య వ్యుత్పన్నత్వేనేహాపి తథైవ బోధయితుం కాలసమ్బన్ధారోపోపపత్తేః యథా దేవదత్తస్య శిరఇత్యాదావవయవావయవిభేదేన బోధనస్య దృష్టత్వేన రాహోశ్శిర ఇత్యాదావపి తత్కల్పనం, యథావా పూర్వకాలేఽపి కాల ఆసీదిత్యాదౌ కాలాన్తరసమ్బన్ధారోపణం,- తద్వత్. దీపికాయాన్తు పరరీత్యాపరోబోధనీయఇతి న్యాయేన పరమతే కాలస్య నిత్యత్వేన ప్రాగపిసత్త్వాత్తద్రీత్యా కాలసమ్బన్ధ ఉక్తఇత్యుక్తం నచాత్మావా అసీదితి సత్తావైశిష్ట్యమేవ ప్రతీయతే- కర్తుః క్రియాశ్రయత్వాదితివాచ్యం. సవితాప్రకాశతఇత్యాదౌకర్తృవాచిప్రత్యయస్య ధాతుమాత్రార్థత్వేన సవితుః ప్రకాశరూపత్వప్రత్యయవదాత్మనఏవ సద్రూపత్వప్రతీతేః, అతిరిక్తసత్తాజాత్యభావాచ్చ అన్యథా సత్తాఽసీదిత్యాదావగతేరితిసర్వంసుస్థం. ఏవంసూత్రితమాత్మనోఽఖణ్డైకరసత్వంసాధయితుముపక్షిప్తంప్రపఞ్చస్యమృషాత్వంతదధ్యారోపాపవాదాభ్యాందృఢీకర్తుమధ్యారో

ఉ— సఈక్షతలోకాన్నుసృజా ఇతి॥ ౧

శం యః. సః-సర్వజ్ఞస్వాభావ్యాదాత్మాపకస్సన్నీక్షత. నను ప్రాగుత్పత్తేరకార్యకరణత్వాత్ కథమీక్షితవాన్. నాయం దోషః-సర్వజ్ఞస్వాభావ్యాత్. తథాచ మన్త్రవర్ణః *అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా ఇత్యాదిః. కేనాభిప్రాయేణేతి. ఆహ-లోకాన్-అమ్భః ప్రభృతీన్ ప్రాణికర్మఫలోపభోగస్థానభూతాన్నుస్సృజై-సృజేయేతి. ౧

ఆ శేషః: అత్రాత్మవ్యాఖ్యారోపాఙ్గం *సజాతో భూతానీత్యతః ప్రాక్తనః. తదాదిరపవాదాఙ్గః తత్రాపి వాచారమ్భణన్యాయేనాత్మాతిరిక్తస్య వికారస్య మృషాత్వం వక్తుం సృష్టివాక్యం. తత్ర స్రష్టురాత్మనః సమ్భావితం చేతనావత్త్వం దృఢీకర్తుమీక్షణమాహ (స సర్వజ్ఞేతి) నన్వేకస్యాఖణ్డస్య కథమీక్షణం-సాధనాభావాదిత్యాశఙ్క్య న తస్య సాధనాపేక్షేత్యాహ ప్రత్యైకస్సన్నపి సర్వజ్ఞస్వాభావ్యాదీక్షతేత్యుక్తం అత్రాశఙ్కామాపాద్యాపన్నసః. ఇమమేవాభిప్రాయం శఙ్కాపరిహారాభ్యాం స్పష్టీకరోతి (నన్వితి) తత్ర కరణాని-ఇన్ద్రియాణి కార్యం- శరీరమితి వివేకః. తద్రహితస్యాపి సార్వజ్ఞ్యే శ్రుతిమాహ (తథాచేతి) *అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా పశ్యత్యచక్షుః స శృణోత్యకర్ణః। స వేత్తి వేద్యం న చ తస్యాస్తి వేత్తా తమాహురగ్ర్యం పురుషం మహాన్తమితి మన్త్రశేషః *న తస్య కార్యం కరణఞ్చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే। పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చేత్యాదిరాదిశబ్దార్థః నను స్వాభావికనిత్యజ్ఞానస్యేక్షణం కాదాచిత్కేక్షణమితి అత్ర కేచిత్- సర్గాదౌ ప్రాణికర్మభిరీశ్వరస్య సిసృక్షాకారాऽవిద్యావృత్తిరుత్పద్యతే. తస్యామాత్మచైతన్యం ప్రతిబిమ్బితం తదేవేక్షణం తచ్చాదికార్యత్వాత్ స్వపరనిర్వాహకమితి న తత్రాపీక్షణాన్తరాపేక్షా స్వస్య పరస్య సముత్కార్యేऽనవస్థాపరిహారాయైవమేవైష్టవ్యమిత్యాహుః. అపరే తు ప్రాణికర్మవశాత్ సృష్టికాలేऽభివ్యక్త్యున్ముఖీభూతానభివ్యక్తనామరూపాపచ్ఛిన్నం సద్రూపం తస్య కాదాచిత్కత్వాత్ కాదాచిత్కమీక్షణమిత్యాహుః అన్యే త్వీక్షణవాక్యస్య కారణస్యాద్వైతస్య వ్యావృత్తిపరత్వా, దీక్షణే తాత్పర్యాభావా, ద్వ సర్గే భూయానాగ్రహః కర్తవ్య ఇత్యాహుః. నుశబ్దో వితర్కార్థ ఇతి మనసి నిధాయాహ (న్వితి) లోకస్య విధ్యాదేః స్వాత్మన్యసమ్భవాత్ ... (సృజేయేతి) అత్రేతి తస్యేక్షతేతి పూర్వేణాన్వయః. ౧

ఉ— స ఇమాంల్లోకానసృజత

శం ఏవమీక్షిత్వా- ఆలోచ్య సః- ఆత్మా ఇమాంల్లోకానసృజత- సృష్టవాన్. యథేహ బుద్ధిమాంస్తక్షాదిరేవంప్రకారాన్ ప్రాసాదాదీన్ సృజామీతీక్షిత్వేక్షానన్తరం ప్రాసాదాదీన్ సృజతి- తద్వత్. నను సోపాదానస్తక్షాదిః ప్రాసాదాదీన్ సృజతీతియుక్తం- నిరుపాదానస్త్వాత్మా కథం లోకాన్ సృజతీతి. నాయందోషః- సలిలస్థానీయే అరూపే ఉవ్యాకృతే ఆత్మైకశబ్దవాచ్యే వ్యాకృతఫేనస్థానీయస్య జగత ఉపాదానభూతేసమ్భవతః. తస్మాదాత్మభూత నామరూపోపాదానస్య సర్వజ్ఞో జగన్నిర్మిమీతఇతి నవిరుద్ధం.

ఆ ఈక్షణస్యపూర్వకాలీనత్వంవదన్ సృష్టిహేతుత్వమాహ (ఏవమితి) అత్రేక్షణపూర్వకసృష్ట్యుక్తేః ప్రయోజనం స్రష్టుశ్చేతనత్వసిద్ధిరేవేత్యభిప్రేత్యతథావిధస్యతక్ష్ణశ్చేతనత్వముదాహరతి (యథేతి) నన్వీక్షితుస్తక్షాదేర్దార్వాద్యుపాదానకారణసహితత్వాత్ప్రాసాదాదేస్స్రష్టృత్వంయుక్తం ఇహతు * ఆత్మావాఇదమేక ఏవేత్యుక్తస్యాద్వితీయత్వేనోపాదాన కారణాన్తరాభావాత్ స్రష్టృత్వంన యుక్తమితిశఙ్కతే (నన్వితి) నచ * బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి * తదాత్మానంస్వయమకురుతేతి శ్రుత్యా ఆత్మనఏవోపాదానత్వాన్నోపాదానాన్తరాపేక్షేతి వాచ్యం - వియదాదేర్వ్యావహారికత్వేన ఘటాదివత్ [illegible] పాదానంవక్తవ్యం నచాత్మాతథాభవితుమర్హతి - [illegible] త్వాదితిభావః. అత్రవియదాదేః [illegible] పావస్థంబీజభూతమవ్యాకృతం * [illegible] * [illegible] * మాయాంతుప్రకృతిం విద్యాత్ [illegible] హ (నాయమితి) (అవ్యాకృతేతి) [illegible] తస్యాత్మన్యధ్యస్తత్వేన పరిణమమానావిద్యా [illegible] తదాత్మమాత్రత్వేనస్థితత్వాత్ ఆత్మనోఽద్వితీయత్వం [illegible] యతి (నామరూపేతి) [illegible] వర్తతఏవ- పరిణామమానావిద్యా [illegible]

వా. యథా విజ్ఞానవాన్ మాయావీ నిరుపాదాన ఆత్మానమే వాత్మాన్తరత్వేనాకాశే గచ్ఛన్తమివ నిర్మిమీతే - తథా సర్వజ్ఞో దేవస్సర్వశక్తిర్మహామాయ ఆత్మానమేవాత్మాన్తరత్వేన జగద్రూపేణ నిర్మిమీత ఇతి యుక్తతరం. ఏవఞ్చ సతి కారణకార్యో

ర్వికారవికారిభావాపత్త్యాభావేన వివర్తతాసిద్ధిః, వికారేఽపి * ఆత్మకృతేః పరిణామాదితి సూత్రకారేణ పరిణామశబ్దప్రయోగాచ్చ సిద్ధం,- తత్ర చాత్మన ఏవోపాదానత్వం - మాయాయాస్సహాయమాత్రమిత్యభిప్రేత్య * ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హీతి ద్వితీయస్య సూత్రస్య ప్రథమసాధనసూత్రోపష్టమ్భేన పరిహారాన్తరమాహ (అథవేతి) (విజ్ఞానవానితి) ఆకాశే గచ్ఛన్తమివ స్థితమాత్మాన్తరం నిర్మిమీత ఇతి విజ్ఞానవానిత్యస్యాపఞ్చవిశేషణనిరూపణస్య సృష్టృత్వస్య రజ్జుసర్పాదౌ వివర్తే అదర్శనాత్ ప్రపఞ్చస్యోపలబ్ధత్వేన ఉభయంస్యాతిరిక్తాన్తనిరాసార్థం. తన్నిరాసశ్చ మాయినిర్మితే వివర్తే తదుభయదర్శనాదితి (నిరుపాదానేతి) స్వవ్యతిరిక్తోపాదానరహిత ఇత్యర్థః. సర్వశక్తిత్వే హేతుమాహ (మహామాయ ఇతి) (ఆత్మాన్తరేతి) స్వాత్మభిన్నత్వేనేత్యర్థః (యుక్తతరమితి) * ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే * మాయయాఽన్యస్యాదివ భవతి * బహుస్యాం ప్రజాయేయ కారణరూపేణ వికారః * అథాగ్నావగ్నిరగ్నిత్వమిత్యాది బహుశ్రుతిసమ్మతత్వాదిత్యర్థః (ఏవఞ్చసతీతి) సత ఏవాత్మనః కారణకార్యరూపేణావస్థానాఙ్గీకారత్వాత్ సిద్ధముకమేవ కార్యముత్పద్యత ఇతి యద్వాచ్యవాదినాం. అసదేవ కార్యం ప్రాగాసీదితి నైయాయికానాం ఉభయమప్యసదితి శూన్యవాదినాం పక్షః. ప్రధానస్వదేవ కార్యముత్పద్యత ఇతి సాఙ్ఖ్యాదీనాం పరిణామపక్షే ఏతస్య అసత్కార్యపక్షేఽసతః సత్త్వాపత్తిః, శశవిషాణాదేరప్యుత్పత్తిప్రసఙ్గః, శ్చ దోషః శూన్యవాదే వ ఉత్పన్నకార్యస్యోప కారకే సత్త్వాద్యుత్కాలాదికారకవ్యాపార వైయర్థ్యం, పూర్వమసత్త్వే కారణస్యావస్థాన్తరాపత్తిలక్షణపరిణామత్వానుపపత్తిః ఆన్తరమసత్త్వే తతో వ్యవహారాసిద్ధిరపరామృష్టత్వానుపపత్తిశ్చ దోషః శూన్యత్వే వోభయపక్షోక్తదోషః తే వివర్తవాదేన ప్రసక్తా ఇత్యర్థః యుక్తిస్సాక్షిభిర్వివర్తవాదస్యాఙ్గీకారాత్ పరిణామాదిపక్షాఙ్గీకారే పరపక్షాఙ్గీకా

ఊ— అమ్భో మరీచీర్మరమాపోఽదోఽమ్భః పరేణ దివం ద్యౌః ప్రతిష్ఠాఽన్తరిక్షం మరీచయః పృథివీ మరో యా అధస్తాత్తా ఆపః॥ ౨

శం. భయాసద్భావాదిపక్షాశ్చ న ప్రసజ్యన్తే, స ఇమాన్ లోకాన్ [illegible] త్రి. కాల్లోకాన సృజతేతి. ఆహ (అమ్భో మరీచీర్మరమాప ఇతి) ఆకాశాది క్రమేణాణ్డముత్పాద్యామ్భః ప్రభృతీల్లోకానసృజత. తత్రామ్భః ప్రభృతీన్ స్వయమేవ వ్యాచష్టే శ్రుతిః - అదః తదమ్భ శ్శబ్దవాచ్యో లోకః (పరేణ దివం) ద్యులోకాత్పరేణ - పరస్తాత్ సోఽమ్భ శ్శబ్దవాచ్యో లోకః - అమ్భోభరణాత్. ద్యౌః ప్రతిష్ఠా [illegible] శ్రయస్తస్యామ్భసో లోకస్య ద్యులోకాదధస్తాదన్తరిక్షం యత్ తన్మరీచయః. ఏకోఽప్యనేకస్థానభేదత్వాద్బహువచనభాక్. మరీచిభిర్వా - రశ్మిభి స్సమ్బన్ధాత్. పృథివీ మరః - మ్రియన్తే

ఆ. కలత్రాణో దోషాన సమ్భవతీత్యాహ (ఏవఞ్చ సతీ) (స ఇమాన్ లోకానితి) [illegible] వర్తవాదస్యైవ పరిగ్రహేణ పక్షాన్తరేషు దోషసూచనా, యద్వాఽఽద్వితీయాత్ సత్ [illegible] ప్రపఞ్చాకారతాఽభిధాయిన్యా బహుస్యామితి శ్రుత్యా [illegible] హితత్వేన పక్షాన్తరాణాం శ్రుతిబాహ్యత్వాత్, [illegible] కానాం భౌతికత్వాదణ్డాన్తర్వర్తిత్వాచ్చ [illegible] రం తత్సృష్టిరితి గుణోపసంహారన్యాయమాత్రిత్యాహ (ఆకాశాదీతి) (స్వయమేవ వ్యాచష్టే శ్రుతిః) తేషాం లోకేష్వప్రసిద్ధత్వాదిత్యర్థః ద్యులోకాత్ [illegible] స్తాద్యే మహరాదయో లోకాః, యశ్చ తస్యామ్భసో లోకస్యాశ్రయో [illegible] తే సర్వే అమ్భశ్శబ్దేనోచ్యన్తే - సమష్టివ్యష్టి [illegible] విద్యమానత్వా దిత్యాహ ([illegible] ఇతి) అన్తరిక్షం మరీచయః ఇత్యస్యార్థమాహ (ద్యులోకాదితి) మరీచిశ [illegible] సూర్యకిరణసమ్బన్ధాదన్తరిక్షలోకం లక్షయిత్వా [illegible] స్థానభేదాద్బహు వచనం యుక్తం యద్వా - బహూనాం మరీచీనాం [illegible] గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్ర లాక్షణికగఙ్గాశబ్దవదిత్యాహ (మరీచిభిర్వేతి) [illegible] మరీచిశబ్దేనాన్తరిక్షలోకస్య [illegible]

శం ఉస్మిన్నాస్థితాస్సీతి. యా అధస్తాత్ పృథివ్యాః - తా ఆప ఉచ్యన్తే ఆప్నోతే ర్లోకాః. యద్యపి పఞ్చభూతాత్మకత్వం లోకానాం- తథాపి అబ్బాహుళ్యా దబ్నామభిరేవా మ్భో మరీచీర్మరమాప ఇత్యుచ్యన్తే. ౨

ఆ ఏతద్భిన్నస్య నిమిత్తస్య పూర్వమనుక్తత్వేన వికల్పార్థకవాశబ్దాయోగాత్ (ఆప ఉచ్యన్త ఇతి) అధోలోకవాసిభిర్జీవై రాప్యమానత్వా దాప్నోతేర్ధాతో ర్యోగా త్తేలోకా ఆప ఇత్యుచ్యన్త ఇత్యన్వయః. సనూక్తానాం పఞ్చభూతసమ్బన్ధావిశేషా ద్భూతాన్తరేణ పృథివ్యాదీనాముపరితనలోకానాం, అన్తరిక్షస్య మరీచివ్యతిరిక్తపదార్థాన్తరేణ మేఘాదినాపి సమ్బన్ధాత్తేన సలోకః, పృథివ్యాన్తతో ఽధోలోకానాఞ్చ మరణాప్తి వ్యతిరిక్తగమనాది క్రియాన్తరేణాపి యోగా త్తేషైవ తేలప్యన్తా మితిశఙ్కాతే (యద్యపీతి) (భూతాత్మకత్వమితి) భూతసమ్బన్ధిత్వ మిత్యర్థః ఇదముపలక్షణం- మేఘాదిపదార్థాన్తరసమ్బన్ధో ఽపివక్తవ్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం అమ్భఆదీ నామేవ తేషు లోకేషు ప్రాచుర్యాత్తైరేవ తేలోకాలక్షణీయాః- ప్రాచుర్యేణ వ్యపదేశాభవన్తీతి న్యాయాదితి పరిహారతి (తథాపీతి) అబ్బాహుళ్యా దిత్యుపలక్షణం- మరీచ్యాదీనామపి బాహుళ్యాదిత్యపి ద్రష్టవ్యం (అబ్నామభిరితి) అత్రాపి మరీచ్యాదినామభిరిత్యపి ద్రష్టవ్యం యథాశ్రుతేఽబాత్మకత్వేనాప్స ఆదిశబ్దలక్ష్యత్వానుక్తైర్లోకానాం శబ్దానుపపత్తే, ర్మరీచ్యాదీనా మబ్నామత్వాభావా, దప్సుక్తే స్యాప్యాప్తి క్రియార్థత్వో క్తేరబ్నామత్వాభావేనాబ్నామభిరితి పరిహారానుపపత్తే, శ్చేతి ఉపరితనలోకా ద్వృష్టిద్వారేణాగతమమ్బుపివాన్నాభిః సాక్షాదుపలభ్యతే- సతు భూతాన్తరమితి అస్మద్దృష్ట్యా అబ్బాహుళ్యముపరితనలోకానాం. ఊర్ధ్వలోకగామిప్రాణ్యపేక్షయా అధోలోకగామినాం ప్రాణినాం పురాణేషు బాహుళ్యోక్తేర్బహుభిరాప్యన్తే అధోలోకాఇత్యధోలోకేషు తత్కర్తృకాప్తేరపిబాహుళ్యం పృథివ్యామతిశీఘ్రం ప్రాణినాం మరణాత్తస్యాపి తత్రబాహుళ్యం. అన్తరిక్షస్యతు మరీచిబాహుళ్యం ప్రసిద్ధమేవేతిజ్ఞేయం (అమ్భోమరీచీర్మరమాపఇత్యుచ్యన్తఇతి) ౨

ఏతై ర్నామభిరుచ్యన్తేఇత్యర్థః.

ఉ— స ఈక్షత తేమేను లోకా లోకపాలాన్నుసృజా ఇతి
సోఽద్భ్య ఏవ పురుషం సముద్ధృత్యామూర్ఛయత్ ॥ ౩

శం. సర్వప్రాణి కర్మఫలోపాదానాధిష్ఠాన భూతాన్ చ
లోకాన్ సృష్ట్వా సః-ఈశ్వరః పునరేవేక్షత. ఇమేన్వమ్భఃప్ర
తయో మయా సృష్టా లోకాః పరిపాలయితృవర్జితా వినశ్యే
తస్మాదేషాం రక్షణార్థం లోకపాలాన్ - లోకానాం పా
తౄన్ సృజే ఽహమితి. ఏవమీక్షిత్వా సోఽద్భ్య ఏవ - అప్సు
భ్యః పఞ్చభూతేభ్యః. యేభ్యోఽమ్భః ప్రభృతీన్ సృష్టవాన్
భ్య ఏవేత్యర్థః. పురుషం- పురుషప్రకారం శిరఃపాణ్యాదిమ
సముద్ధృత్య - అద్భ్యస్సముపాదాయ మృత్పిణ్డమివ కులాలః
వ్యాఅమూర్ఛయత్ - సమ్మూర్ఛితవాన్. సమ్పిణ్డితవాన్
యవ సంయోజనేనేత్యర్థః.

ఆ. అత్ర *ఆత్మా వా ఇత్యుక్తాత్మజ్ఞానేన సంసారిమోచయితవ్యత్వేఽపి
అసంసారిణో మోక్షానుపపత్తేః. సంసారశ్చ సంసరణాధికరణలోకాన్,
ధిభూతం లిఙ్గశరీరం, తదభిమానినో దేవాన్, తదధిష్ఠానం స్థూలశరీరం, సంసా
పాశనాయాదీన్, తదభిమానినం తద్భోక్తారం చాన్తరేణ నోపపద్యత ఇతి తత్
*అయమావసథ ఇత్యన్తేన గ్రన్థేన క్రమేణ వక్ష్యన్ సంసరణాధిష్ఠానలోకస
క్త్వా తత్పాలయితృదేవతాసృష్టికథనద్వారా సమష్టి స్థూలశరీరస్య, సమష్టి
స్య, తదభిమానినాం దేవానాం, చ సృష్టిం వక్తుమారభతే (స ఈక్షతేతి)
చాష్టే (సర్వప్రాణీతి) ఫలస్య తదుపాదానస్య తత్సాధనస్య చాధిష్ఠాన
త్యర్థః అవ్యయానామనేకార్థత్వాన్నుశబ్దస్తుశబ్దార్థః. వైలక్షణ్యం లో
హ (ఇమే న్వితి) (అహమితీతి) అన్వీక్షతేతి పూర్వేణాన్వయః సమష్టి
తదభిమానినాం విరాడవయవజన్యత్వాత్తదర్థం విరాట్సృష్టిమాహ (ఏవమిత్
యద్యపి లోకోత్పత్తేః పూర్వమేవాణ్డోత్పత్తిరుక్తా అణ్డముత్పాద్యాద్భ్యః ప్ర
లోకానసృజతేతి భాష్యకారేణ- తథాపి నైవోత్పత్తిరిహానూద్యతే లోకపా
ర్థమితి న విరోధ ఇతి భావః. అద్భ్య ఏవేత్యేవకారార్థమాహ (యేభ్య ఇతి)

ఉ— తమభ్యతపత్తస్యాభితప్తస్య ముఖం నిరభిద్యత
యథాణ్డంముఖాద్వాగ్వాచోఽగ్నిర్నాసికే నిరభిద్యే
తాం నాసికాభ్యాం ప్రాణః ప్రాణాద్వాయురక్షిణీ
నిరభిద్యేతాం అక్షిభ్యాఞ్చక్షుశ్చక్షుషఆదిత్యః కర్ణౌ
నిరభిద్యేతాం కర్ణాభ్యాంశ్రోత్రం శ్రోత్రాద్దిశస్త్వ
ఙ్నిరభిద్యత త్వచోలోమాని లోమభ్య ఓషధివనస్పత

శం. తం- పిణ్డంపురుషవిధముద్దిశ్యాభ్యతపత్ - తదభిధ్యానం - స
ఙ్కల్పం కృతవానిత్యర్థః. *యస్య జ్ఞానమయంతపఇతి శ్రుతేః.
తస్యాభితప్తస్య- ఈశ్వరసఙ్కల్పేన తపసాఽభితప్తస్య పిణ్డస్య
ముఖంనిరభిద్యత- ముఖాకారంసుషిరమజాయత యథాపక్షిణో
ఽణ్డంనిరభిద్యత. ఏవం తస్మాన్నిర్భిన్నాన్ముఖాద్వాక్ - కరణం-ఇ
న్ద్రియంనిరవర్తత. తదధిష్ఠాతాగ్నిస్తతో వాచోలోకపాలః. తథా
నాసికేనిరభిద్యేతాం. నాసికాభ్యాం ప్రాణః. ప్రాణాద్వాయు
రితిసర్వత్రాధిష్ఠానంకరణందేవతాచత్రయంక్రమేణనిర్భిన్నమి

ఆ పృథివ్యాః సకాశాన్మృత్పిణ్డమివేత్యన్వయః (న్యావయతేతి) భూతానాంయః
పరస్పరావయవసంయోగ సైనాన్తిక్లిష్టస్సంయోగః- తేనేత్యర్థః

విరాడుత్పత్తిముక్త్వాతదవయవేభ్యో లోకపాలోత్పత్తిమాహ (తంపిణ్డమి
త్యాదినా) తపశ్శబ్దేనాభిధ్యానశబ్దితంజ్ఞానముచ్యతే- సఙ్కల్పాదీత్యత్ర శ్రుతిమా
హ (యస్యేతి) యస్యతపో జ్ఞానమేవ - సఙ్కల్పాదీత్యర్థః తతోవాచోలోకపా
లోఽగ్నిర్వాగధిష్ఠాతానిరవర్తతేత్యన్వయః యద్యపి వాగాదికరణజాతమపఞ్చీకృ
తభూతకార్యం- సముఖాదిగోళకకార్యం- తథాపి ముఖాద్వాగ్రూపేతదభివ్యక్తేస్ము
ఖాద్వాగిత్యుక్తం (నాసికాభ్యాం ప్రాణఇతి) అత్ర ప్రాణశబ్దేన ప్రాణవృత్తిసహి
తం ఘ్రాణేన్ద్రియముచ్యతే (అక్షిస్థానసరీరే) గోళకమిత్యర్థః త్వక్ - గోళకం
లోమానీతి- లోమసహచరితం స్పర్శనేన్ద్రియముచ్యతే ఓషధివనస్పతయఇతి- ఓష
ధ్యాద్యధిష్ఠాత్రీదేవతా వాయురుచ్యతే * [illegible] * [illegible]
[illegible]

ఉ— హృదయం నిరభిద్యత హృదయాన్మనో మనసశ్చ
న్ద్రమా నాభిర్నిరభిద్యత నాభ్యా అపానోఽపానాన్మృ
త్యుః శిశ్నం నిరభిద్యత శిశ్నాద్రేతో రేతస ఆపః॥ ౪

ఇతి ప్రథమః ఖణ్డః.

శం తి. అక్షిణీ. కర్ణౌ. త్వక్. హృదయం-అన్తఃకరణాధిష్ఠానం. మనః అన్తఃకరణం. నాభిః- సర్వప్రాణనిబన్ధనస్థానం. తస్మాదపాన సంయుక్తత్వాదపాన ఇతి పాయ్విన్ద్రియముచ్యతే. తస్యాధిష్ఠాత్రీ దేవతా మృత్యుః. యథాన్యత్ర- తథా శిశ్నం నిరభిద్యత - ప్రజననేన్ద్రియస్థానం. ఇన్ద్రియం రేతో రేతోవిసర్గార్థత్వాత్సహ రేతసోచ్యతే. రేతస ఆప ఇతి.......... .... ౪

ఇతి ప్రథమఖణ్డభాష్యమ్.

ఆ తస్యైవాభిధానే పౌనరుక్త్యమిత్యత ఆహ (హృదయమితి) (అన్తఃకరణాధిష్ఠానం) హృదయకమలముచ్యత ఇత్యర్థః (సర్వప్రాణనిబన్ధనస్థానమితి) గుదమూ॥ మిత్యర్థః అపానశబ్దేన పాయ్విన్ద్రియలక్షణాయాం సమ్బన్ధమాహ (అపానేతి) నను శిశ్నం నిరభిద్యతేతి పర్యాయే శిశ్నరేతసోరుత్పత్త్యభిధానే స్త్రీయోన్యాదేరుత్పత్తిరనుక్తా స్యాదిత్యాశఙ్క్య శిశ్నశబ్దేనోపస్థేన్ద్రియస్థానం లక్ష్యతే, రేత ఇతి తద్విసర్గార్థత్వేన తత్సహితముపస్థేన్ద్రియం, అప్శబ్దేన తల్లక్షితపఞ్చభూతోపాధికః ప్రజాపతిశ్చోచ్యత, ఇత్యాహ (యథేతి) యథాఽన్యత్ర- పర్యాయాన్తరే స్థానం కరణం దేవతా చేతి త్రయముక్తం-ఏవమిహాపి శిశ్నాదిశబ్దైస్త్రియముచ్యత ఇత్యర్థః (రేత ఇతి) ఇన్ద్రియముచ్యత ఇత్యన్వయః తల్లక్షణాయాం సమ్బన్ధమాహ (సహ రేతసేతి) రేతసా సహితం తత్సమ్బన్ధీత్యర్థః. సమ్బన్ధముపపాదయతి (రేతోవిసర్గార్థత్వాదితి. ౪

ఇతి ప్రథమఖణ్డభాష్యటీకా

ప్రథమాధ్యాయే - ద్వితీయఃఖణ్డః.

మూ — తా ఏతా దేవతాః సృష్టా అస్మిన్మహత్యర్ణవే ప్రాపతన్

శం. తా ఏతా అగ్న్యాదయో దేవతా లోకపాలత్వేన సఙ్కల్ప్య సృష్టా ఈశ్వరేణాస్మిన్ సంసారార్ణవే- సంసారసముద్రే మహతి- అవిద్యాకామకర్మప్రభవదుఃఖోదకే తీవ్రరోగజరామృత్యుమహాగ్రాహే అనాదావనన్తే అపారే నిరాలమ్బే విషయేన్ద్రియజనితసుఖలవలక్షణవిశ్రామే పఞ్చేన్ద్రియార్థతృష్ణామారుతవిక్షోభోత్థితానర్థశతమహోర్మౌ మహారౌరవాద్యనేకనిరయగతహాహే

టీ ఏవం సమష్టినామిన్ద్రియాణాం తదభిమానిదేవతానాఞ్చోత్పత్తిముక్త్వా తాసాం దేవతానాం భోగయోగ్యవ్యష్టిదేహసృష్టిం తేషు దేవతానాం భోగార్థం వ్యష్టిరూపేణ ప్రవేశఞ్చ వివక్షుస్తదుపోద్ఘాతత్వేన క్షుత్పిపాసయోః సృష్టిం దర్శయతి (తా ఏతా ఇతి) తచ్ఛబ్దార్థమాహ (అగ్న్యాదయ ఇతి) ఏతచ్ఛబ్దార్థమాహ (లోకపాలత్వేనేతి) అశనాయాదిసృష్ట్యుపయోగిత్వేనైతాసాం స్వరూపజ్ఞానపూర్వకం సంసారే బ్రహ్మాణ్డరూపే పతితత్వం- ఆసక్తత్వం- తన్మాత్రత్వాభిమానేన యద్భ్రష్టత్వం- తదాహ (అస్మిన్నితి) అర్ణవసాదృశ్యమాహ (అవిద్యేత్యాదినా) అవిద్యాది ప్రభవం దుఃఖమేవ దుష్ప్రవేశత్వగుణేనోదకమివోదకం యస్మిన్. తీవ్రరోగాదయ ఏవ భయఙ్కరత్వేన గ్రాహాః- నక్రాదయో యస్మిన్. తత్త్వజ్ఞానస్మరణ వినాశాభావాదనన్తే అజ్ఞానాముత్తరావధ్యభావేనాపారే. విశ్రామస్థానాభావేన నిరాలమ్బే. సమీచీనవిశ్రామస్థానాభావేఽపి తదాభాసోఽస్తీత్యాహ (విషయేన్ద్రియేతి) విషయేన్ద్రియసమ్బన్ధజనితసుఖలేశరూపో విశ్రామో యస్మిన్. పఞ్చేన్ద్రియాణామర్థేషు- విషయేషు శబ్దాదిషు యా తృష్ణా - సైవ మారుతః తదుత్థో విక్షోభః - తేనోత్థితాన్యనర్థశతాని - విషయసమ్పాదితాః క్లేశాః త ఏవోర్మయో యస్మిన్ మహారౌరవాదయ ఏవానేకే నిరయాః - నరకవిశేషాః తద్గతానాం, గర్భవాసతన్నిష్క్రమణబాల్యాద్యమరణాన్తాః యేఽనేకే నిరయాః - దుఃఖవిశేషాః తద్గతానాం, ఇష్టాయాని హాహేత్యాదీని కూజితాని- స్వ

శం. త్యాది కూజితాక్రోశనోద్భూతమహారవే సత్యార్జవదానదయాऽహింసాదమశమధృత్యాద్యాత్మగుణపాథేయపూర్ణజ్ఞానోడుపే సత్సఙ్గసర్వత్యాగమార్గే మోక్షతీరే ఏతస్మిన్మహత్యర్ణవే ప్రాపతః- పతితవన్తః. తస్మాదగ్న్యాదిదేవతాప్యయలక్షణాపి యా గతిర్వ్యాఖ్యాతా జ్ఞానకర్మసముచ్చయానుష్ఠానఫలభూతా సాపి నాలం సంసారదుఃఖోపశమాయేత్యయమత్ర వివక్షితార్థః. యత ఏవం- తస్మాదేవం విదిత్వా పరం బ్రహ్మ ఆత్మా ఆత్మనః సర్వభూ

ఆ. ల్పధ్వనయః ఆక్రోశనాని- మహాధ్వనయః తదుద్భూతో మహారవో యస్మి[illegible] . మహాపాతకాద్యనేకనిరయేతిహారే మహాసా[illegible] ద్రష్టవ్యం. సంసారార్ణవస్యైవ పునరుత్తరత్వే తస్య తరణసమ్భావనా[illegible]మిత్యాశఙ్క్య [illegible] వివేకినాం లభ్యత్వేఽపి వివేకినాం తత్తరణోపాయోఽస్తీత్యాహ (సత్యేతి) సత్యాదయో యే ఆత్మగుణాః- త ఏవ పాథేయం- పథ్యశనం తేన పూర్ణం జ్ఞానమేవోడుపః- ప్లవో యస్మిన్ సత్సఙ్గః సన్న్యాసశ్చేత్యేతావేవ మార్గౌ- జ్ఞానోడుపప్రవృత్తిహేతూ యస్మిన్ మోక్షసలిలపునః సంసారార్ణవస్య [illegible] పరం యస్మిన్ ఏతస్మిన్- ప్రత్యక్షసిద్ధేఽర్ణవే [illegible] సంనామ- స్వరూపాభానేన సంసారే అహమస్మీత్యభిమానేన స[illegible] నను సంసారార్ణవపతితత్వం, ఏతేషాం [illegible]కాశనాలయాదిభోగ, ఇత్యాదిస్సర్వోఽపి [illegible] నదేవతానాం న చ తాసామపి తత్రాభిమానో [illegible] నీయం- [illegible] ప్రార్థాన్యతోఽభిమానిసం జీవంతి [illegible] ప్రార్థాన్యతో [illegible] భిప్రాయోఽవ[illegible] ఇత్యత ఆహ (తస్మాదితి) యస్మాత్ సంసారార్ణవ[illegible]సాం - తస్మాదిత్యర్థః మహారౌరవాద్యనేక[illegible] థా దుఃఖోపశమాయ నాలం - తథా సాపి [illegible] యా అపి ప్రయోజనమాహ (యత ఏవమితి) ([illegible]) [illegible] త్యేత్యర్థః. ఆత్మనః సర్వభూతాత్మత్వాయేతి, * [illegible] ఇత్యాదినా [illegible] దుత్పత్త్యాది హేతుత్వేన చ యః [illegible]- స పరం [illegible] ను * ఏష పన్థాః, ఏతత్[illegible] * [illegible] తిహా ఇత్యాదినా [illegible]

ఉ— తమశనాయాపిపాసాభ్యామన్వవార్జత్ తా ఏనమబ్రువ

శం. తానాశ్చయో వక్ష్యమాణవిశేషణః ప్రకృతశ్చ జగదుత్పత్తిస్థితి
సంహారహేతుత్వేన- ససర్వసంసారదుఃఖోపశమనాయ వేదిత
వ్యః. తస్మాదేషపన్థాః ఏతత్కర్మైతద్బ్రహ్మైతత్సత్యం-యదేతత్
పరబ్రహ్మాత్మవిజ్ఞానం- * నాన్యఃపన్థావిద్యతేఽయనాయేతిమన్త్ర
వర్ణాత్. తం- స్థానకరణదేవతోత్పత్తిబీజభూతం పురుషం ప్రథ
మోత్పాదితం పిణ్డమాత్మానమశనాయాపిపాసాభ్యామన్వవా
ర్జత్- అనుగమితవాన్. సంయోజితవానిత్యర్థః. తస్య కారణ
భూతస్యాశనాయాదిదోషవత్త్వాత్ తత్కార్యభూతానామపి దే
వతానామశనాయాదిమత్త్వం. తాస్తతోఽశనాయాపిపాసా
భ్యాం పీడ్యమానా ఏనం- పితామహంస్రష్టారమబ్రువన్- ఉక్త
వత్యః. ఆయతనం-అధిష్ఠానంనః-అస్మభ్యంప్రజానీహి- విధత్స్వ.

ఆ క్తసాధనత్వం- నోక్తకేవలాత్మజ్ఞానమాత్రస్యేత్యాశఙ్క్య * ఏషపన్థా ఇత్యాదినా బ్రహ్మాత్మజ్ఞానమేవోక్తం- నకర్మసముచ్చితజ్ఞానం- తస్యోక్తవాక్యేన సంసారహేతుత్వావగమేన సత్యత్వాయోగాదిత్యాహ (తస్మాదేషపన్థా ఇతి) యస్మాత్ కర్మసహితస్య ప్రాణవిజ్ఞానస్య సంసారఫలత్వం- తస్మాత్ * ఏష ఇత్యనేనపదేన యద్బ్రహ్మాత్మవిజ్ఞానం- తదేవోక్తమిత్యన్వయః * తమేవవిదిత్వాతి మృత్యుమేతి నాన్యఃపన్థావిద్యతేఽయనాయేత్యనేనాపి కేవలాత్మజ్ఞాన వ్యతిరిక్తపథనిషేధాదప్యుక్తమేవజ్ఞానం పన్థా ఇత్యాహ (నాన్య ఇతి)*ఏషపన్థా ఇతి బ్రహ్మాత్మజ్ఞానముపక్రమ్యమధ్యే ప్రాణవిజ్ఞానోక్తిస్తు ప్రాణోపాసనయా చిత్తైకాగ్ర్యే సతి తత్ఫలాచ్చ వైరాగ్యే సతి * ఏషపన్థా ఇత్యుపక్రాన్తంముఖ్యంజ్ఞానంవక్తుంశక్యమిత్యభిప్రాయేణేతి భావః యద్యప్యేతద్వాక్యవ్యాఖ్యానావసరే కర్మమార్గోఽపిపథిశబ్దార్థత్వేనోక్తః- తథాపి జ్ఞానమార్గోపాయత్వేన సఉక్తః- న ప్రాధాన్యేనేతి భావః. నను పిణ్డస్యాశనాయాదియోగే దేవతానాం కథం తద్వత్త్వం - యేన తాసామన్నాదనార్థమాయతనప్రశ్నః స్యాత్ * యస్మిన్ప్రతిష్ఠితా ఇత్యనేనేత్యత ఆహ (తస్యేతి) (పితామహమితి) స్వజనకపిణ్డజనకమిత్యర్థః. (అధిష్ఠానమితి) శరీరమిత్యర్థః.

ఉ—— న్నాయతనం నః ప్రజానీహి యస్మిన్ ప్రతిష్ఠితా అన్నమదామేతి॥ ౧

తాభ్యో గామానయత్తా అబ్రువన్న వై నోఽయమలమితి తాభ్యోఽశ్వమానయత్తా అబ్రువన్న వై నోఽయమలమితి॥ ౨

భా. యస్మిన్నాయతనే ప్రతిష్ఠితాః సమర్థాస్సన్తోఽన్నమదామ- భక్షయామేతి. ౧

ఏవముక్త ఈశ్వరస్తాభ్యః- దేవతాభ్యో గాం - గవాకృతివిశిష్టం పిణ్డం తాభ్య ఏవాద్భ్యః పూర్వవత్ పిణ్డం సముద్ధృత్య మూర్ఛయిత్వా ఆనయత్-దర్శితవాన్. తాః పునర్గవాకృతిం దృష్ట్వాఽబ్రువన్. న వై నః-అస్మదర్థమధిష్ఠాయాన్నమత్తుమయం- పిణ్డోఽలం. న వై అలం- పర్యాప్తం. న యోగ్య ఇత్యర్థః. గవి ప్రత్యాఖ్యాతే తాభ్య ఏవాశ్వమానయత్. (తా అబ్రువన్న వై నోఽయమలమితి) పూర్వవత్. ౨

ఆ. నను విరాడ్దేహ ఏవాయతనం వర్తతే ఇత్యాశఙ్క్యాతిప్రాథత్వాత్తత్రాపూర్ణ తత్ర స్థాతుం వయమసమర్థాః, అన్నఞ్చ తద్దేహపర్యాప్తం సమ్పాదయితుమసమర్థాః, అతోఽస్మద్యోగ్యం వ్యష్టిదేహం సృజస్వేత్యుక్తవత్య ఇత్యాహ (యస్మిన్నితి) యద్యప్యస్మదాదివ్యష్టిదేహం వినాపి చరుపురోడాశాదిహవిరదనమస్తి- తథాపి తదపిహవిరదనం వ్యష్టిదేవతాదేహమన్తరా నాస్తీతి భావః

వ్యష్టిదేహసృష్టిమాహ (తాభ్య ఇతి) (మూర్ఛయిత్వేతి) సిపిణ్డితయా పరస్పరావయవ సంయోజనేన సృష్ట్వేత్యర్థః. (న యోగ్య ఇతి) శరీరస్యోపరిచ స్తాభావేన దూర్వాదిమూలస్యోక్షాతుమశక్యత్వాదిత్యర్థః (అశ్వమితి) తస్యోభయతోదన్తత్వేనోక్తదోషాభావాదిత్యర్థః (న వై నోఽయమలమితి) అశ్వస్యాపి వివేకజ్ఞానాభావాదయోగ్యత్వాదిత్యర్థః

ఉ— తాభ్యః పురుషమానయత్ తా అబ్రువన్ సుకృతం బతేతి పురుషో వావ సుకృతం తా అబ్రవీద్యథాయతనం ప్రవిశతేతి॥ 3

అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్

శాం సర్వప్రత్యాఖ్యానే తాభ్యః పురుషమానయత్ స్వయోనిభూతం. తాః స్వయోనిం పురుషం దృష్ట్వా ఽఖిన్నాస్సత్యః సుకృతం- శోభనమిదమధిష్ఠానం బతేత్యబ్రువన్. తస్మాత్ పురుషో వావ- పురుష ఏవ సుకృతం - సర్వపుణ్యకర్మహేతుత్వాత్. స్వయం వా స్వేనైవాత్మనా స్వమాయాభిః కృతత్వాత్సుకృత ముచ్యతే. తా దేవతా ఈశ్వరోఽబ్రవీత్ ఇష్టమాసామిదమధిష్ఠానమితి మత్వా. సర్వో హి స్వయోనిషు రమన్తే- అతో యథాయతనం - యస్య యద్వదనాదిక్రియాయోగ్యమాయతనం- తత్ప్రవిశతేతి. 3 తథాస్త్విత్యనుజ్ఞాం ప్రతిలభ్యేశ్వరస్య నగర్యామివ బలాధికృ

టీ గవాశ్వగ్రహణస్య సర్వతిర్యగ్దేహోపలక్షకత్వాదిత్యభిప్రేత్యోక్తం (సర్వేతి) (స్వయోనిభూతమితి) స్వయోనిభూత విరాట్పురుషదేహ సజాతీయమిత్యర్థః యస్మాత్ స్వకీయ పరితోషద్యోతకేన సుకృతం బతేత్యనేన శబ్దేన పురుషదేహ ముక్తవత్యః- తస్మాత్ త్వేదానీమపి సుకృతత్వమిత్యాహ (తస్మాదితి) (స్వయం వేతి) ఈశ్వరేణ స్వేనైవ కృతం భృత్యాదికృతాపేక్షయా సుకృతం- సుష్ఠుకృతమిత్యర్థః పృథివిరాదిత్వాత్ స్వయమితి స్థానే సుశబ్ద ఇత్యర్థః. ఏవం వ్యష్టిదేహ సృష్టిముక్త్వా తత్ర కరణానాం దేవతానాఞ్చ వ్యష్టిరూపేణ ప్రవేశమాహ (తా దేవతా ఇతి) ఇష్టత్వే హేతుమాహ (సర్వో హీతి) (ఆయతనమితి) గోళకరూపస్థానమిత్యర్థః 3

రాజ్ఞోఽనుజ్ఞాం ప్రతిలభ్య బలాధికృతాదయః- సేనాపత్యాదయో నగర్యాం యథా ప్రవిశన్తి- తద్వదీశ్వరస్యానుజ్ఞాం ప్రతిలభ్యాగ్నిః ప్రావిశదిత్యన్వయః యద్యపి వాగభిమాన్యగ్నిః- న తు వాగేవ- తథాపి తస్య వాచం వినా ప్రత్యక్షమనుపలబ్ధేః, తస్యా అపి దేవతాం వినా స్వవిషయగ్రహణసామర్థ్యాభావాత్, తయోరేక

ఉ— వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశదాదిత్యశ్చ
క్షుర్భూత్వాऽక్షిణీ ప్రావిశద్దిశః శ్రోత్రం భూత్వాక
ర్ణౌ ప్రావిశన్నోషధివనస్పతయో లోమాని భూత్వా త్వ
చం ప్రావిశం శ్చన్ద్రమా మనో భూత్వా హృదయం
ప్రావిశత్ మృత్యురపానో భూత్వా నాభిం ప్రావిశ
దాపో రేతో భూత్వా శిశ్నం ప్రావిశన్ ॥ ౪

తమశనాయా పిపాసే అబ్రూతామావాభ్యామ
భిప్రజానీహీతి స తే అబ్రవీదేతాస్వేవ వాం దేవతా

శం. తాదయః అగ్నిర్వాగభిమానీ వాగేవ భూత్వా స్వాం యోనిం ము
ఖం ప్రావిశత్. తథోక్తార్థమన్యత్. వాయుర్నాసికే. ఆదిత్యోఽ
క్షిణీ. దిశః కర్ణౌ. ఓషధివనస్పతయస్త్వచం చన్ద్రమా హృదయం.
మృత్యుర్నాభిం. ఆపః శిశ్నం ప్రావిశన్. ౪

ఏవం లబ్ధాధిష్ఠానాసు దేవతాసు నిరధిష్ఠానే సత్యావశనాయా
పిపాసే తం-ఈశ్వరమబ్రూతాం-ఉక్తవత్యౌ. ఆవాభ్యామధిష్ఠా

ఆ. ఫలితావేనాభేదోక్తిరిత్యాహ (వాగేవేతి) స్వస్యాపి దేవతానామీశ్వరప్రవే
శశ్చోదితః - తథాపి పరస్యైవ నానాత్మసాంశ... సమష్టిస్వాత్మనా ... ప్రవేశోऽర్థాచ్చోదిత ఏవం తేషామపి స ఉక్తః ౪

అశనాయాపిపాసయోరపి వ్యష్టిదేహేఽపి పరమాధిష్ఠానదేవతాసమ్బన్ధం
వక్తుం తయోః ప్రశ్నమవతారయతి (ఏవమితి) (నిరధిష్ఠానే సత్యావితి) ప్రాగ
ణీభూతే విరాడ్దేహేఽధిష్ఠానవిశేషో యది స్యాదశనాయాపిపాసయోర్వాగాదీ
నాం ముఖాదయ ఇవ- తదా వ్యష్టిదేహేఽపి తదేవ స్యాత్తయోరధిష్ఠానం తేషామివ
న త్వేతదస్తి- అతో నిరధిష్ఠానే తే ఇత్యర్థః విధత్స్వేత్యనన్తరం యస్మిన్నవస్థితే
అన్నమదావేతి శేషః. తత్రాధిష్ఠానవిశేషస్తావత్ యువయోః కారణే సమష్టిదే
హేఽభావాదిహాపి నాస్త్యేవ - కారణపూర్వకత్వాత్కార్యస్య స్వాధిష్ఠానస్య అద
నస్తు యువయోర్ధర్మరూపత్వాత్, ధర్మిణమనాశ్రిత్య ధర్మస్య స్వాతన్త్ర్యయోగాత్, చే

ఉ—— స్వాభజామ్యేతాసు భాగిన్యౌకరోమీతితస్మాద్యస్యైక
స్యైచదేవతాయైహవిర్గృహ్యతే భాగిన్యావేవాస్యా
మశనాయాపిపాసేభవతః॥ ఇతి ద్వితీయఃఖణ్డః. ౫

శం. నమభిప్రజానీహి- చిన్తయ. విధత్స్వేత్యర్థః. సః-ఈశ్వరఏవము
క్తస్తే-అశనాయాపిపాసేఅబ్రవీత్. నహియువయోర్భావరూ
పత్వాచ్చేతనావద్వస్త్వనధికృత్యాన్నాత్తృత్వం సమ్భవతి- త
స్మాదేతాస్వేవ- అగ్న్యాదిషు దేవతాస్వధ్యాత్మాధిదైవతాసు
వాం- యువాం ఆభజామి- వృత్తిసంవిభాగేనానుగృహ్ణామి. ఏ
తాసుభాగిన్యౌ-యద్దేవత్యోయోభాగోహవిరాదిలక్షణస్స్యాత్ -
తస్యాస్తేనైవభాగేనభాగిన్యౌ. భాగవత్యౌవాం కరోమీతి. సృ
ష్ట్యాదావీశ్వరఏవంవ్యదధాద్యస్మాత్ - తస్మాదిదానీమపి యస్యై
కస్యైచదేవతాయై అర్థాయహవిర్గృహ్యతే- చరుపురోడాశాది
లక్షణం- భాగిన్యావేవ- భాగవత్యావేవాస్యాం- దేవతాయామ
శనాయాపిపాసేభవతః. ఇతి ద్వితీయఖణ్డభాష్యమ్. ౫

ఆ. తదావస్థానభూమిం దేవతాసు కల్పనాం ప్రాప్య యువయోరిత్యాహ (స ఈశ్వర ఇతి) (భావరూపత్వాదితి) ధర్మరూపత్వాదిత్యర్థః ధర్మిణో ఽన్యచేతనస్య భోక్తృత్వాదర్శనాచ్చేతనావద్వస్త్వనాశ్రిత్యేత్యుక్తం (ఆధ్యాత్మేతి) అధ్యాత్మ దేవతాః-వ్యష్టిదేహగతదేవతాః అధిదైవతదేవతాః- సమష్టివిరాడ్దేహగతాహవిర్భుజో ఽగ్న్యాదయః ప్రసిద్ధాః తాస్విత్యర్థః (వృత్తిసంవిభాగేనేతి) వాగైకదేశదానేనేత్యర్థః ఏతదేవ స్పష్టీకరోతి (ఏతాసు భాగిన్యావితి) సాక్షాద్దేవతాసు భాగవత్త్వాభావాద్దేవతాభాగేన భాగవత్త్వం- అంశవత్త్వముక్తమితి వ్యాచష్టే (యదితి) యద్దైవత్యః - యద్దేవతాసమ్బన్ధీయో భాగః స్యాత్- తస్యా దేవతాయాః సమ్బన్ధినా తేనైవ భాగేనేత్యర్థః (హవిరాదీతి) ఆదిశబ్దేన తద్విషయ ఉపహారో ఽపి గృహ్యతే కరోమీత్యనన్తరముక్త్వావిశేషః ఉక్తమర్థమిదానీన్తనవ్యవహారేణ దృఢీకర్తుం తస్మాదిత్యాదివాక్యం. తద్వ్యాచష్టే (యస్మాదితి) యస్మాత్ సృష్ట్యాదావేవం వ్యదధాత్ - తస్మాదిత్యర్థః హవిర్గ్రహణముపలక్షణం. అధిదైవతం హవిర్గృహ్యతే, అధ్యాత్మం దేవతాయై శబ్దాదివిషయో గృహ్యత, ఇతి యోజ్యం. (భాగిన్యావేవేతి)

ప్రథమాధ్యాయే - తృతీయః ఖణ్డః

ఉ— స ఈక్షత ఇమే ను లోకాశ్చ

శం సః- ఏవమీశ్వర ఈక్షత- ఐక్షత. కథం. ఇమే ను లోకాలోక

ఆ యద్యపి శబ్దాదివిషయేణ హవిషా చాగ్న్యాదిదేవతాతృప్తా తయోరన్నాశ ఏవదృశ్య తే- నతు తద్భాగేనభాగిత్వం- తథాపి తయోః సర్వస్య నానాశేషపః కాలాన్తరేతే నస్యాతాం- అతః స్వరూపేణస్థితయోరేవతయోః కదాచిదిన్ద్రియదేవతానాం విష యోన్ముఖతయా ప్రేరకత్వరూపం కార్యోన్ముఖత్వం, కదాచి త్తదభావరూపోపశా న్తి, రిత్యభ్యుపగన్తవ్యం తథాచహవిషా దేవతాతృప్త్యవశనాయా పిపాసయోరపి తృప్తిరూపశాన్తిర్దృశ్యతఇతి తద్భాగేన భాగవత్త్వముపచర్యతే నచ చక్షురాది నా రూపాదిగ్రహణదశాయామశనాయా పిపాసయోర్న్నశాన్తిర్దృశ్యతేఇతి నసర్వ త్రభాగవత్త్వం తయోరితిశఙ్క్యం - క్షుత్పిపాసా గ్రస్యాన్నపానదర్శనశ్రవణాదినా ఽన్నపానప్రత్యాసత్తిపరితోషేణమనసిస్పృష్టాశాన్తేవశాన్తి - సతు యథాపూర్వం బాధతఇతి చక్షురాదిష్వపి తయోర్భాగవత్త్వమిత్యన్యే ... వస్తుతస్త్వశనాయా పిపాసాశబ్దేనేన్ద్రియాణాం స్వస్వవిషయగోచరా తృష్ణా మాపుచ్యేతే ❋ అన్నపదామేత్యత్రా ప్యన్నాదనం స్వస్వవిషయగ్రహణమేవ- చక్షు రాదీన్ద్రియదేవతానాం ముఖ్యాన్నాదనాసమ్భవాత్ తథాచ రూపాది విషయగ్ర హణే తత్తద్విషయగోచరయోస్తయోస్తృప్తిర్దృశ్యతఇతివాచ్యం- ఇన్ద్రియదే వతానాం స్వస్వవిషయోన్ముఖతయా ప్రేరకత్వరూపకార్యోన్ముఖత్వ నివృత్తిరూపో పశాన్తిరేవ పృథక్తయోస్తృప్తిరస్తీత్యుక్తత్వాత్ యద్వా స్వగర్భప్రవేశన, మశనా యా పిపాసాదిమత్త్వం, తన్నిమిత్తమన్నాదన, మిత్యాదిసర్వం కార్యకరణసఙ్ఘా తపఞ్జరాధ్యక్షస్య జీవస్య భోక్తురేవ- నేన్ద్రియదేవతాఽశనాయా పిపాసాదీనాం- తథాపి తస్య వస్తుతోఽభోక్తృత్వాత్, తస్య స్వతోభోక్తృత్వాయోగాదిన్ద్రి యదేవతాద్యుపాధికృతఏవ తస్య భోక్తృత్వాది సర్వసంసారఇతివక్తుం తేష్వేవగ మారోప్యశ్రుత్యోచ్యతఇతి సన్తోషః — ఇతి ద్వితీయఖణ్డభాష్యటీకా ...... ॥

ఏవంభోగసాధనసృష్టిముక్త్వా భోగ్యసృష్టింవక్తుమారభతే (సఏవమితి) ను శబ్దోక్తం వితర్కనంస్పష్టీకరోతి (లోకాఇత్యాదినా) పూర్వవల్లోకపాల ప్రార్థ

ఉ— లోకపాలాశ్చాన్నమేభ్యః సృజా ఇతి॥ ౧
సోఽపోఽభ్యతపత్ తాభ్యోఽభితప్తాభ్యో మూర్తిర
జాయత యా వై సా మూర్తిరజాయతాన్నం వై తత్॥ ౨

---

౪౦. పాలాశ్చ మయా సృష్టాః, అశనాయా పిపాసాభ్యాఞ్చ సంయో
జితాః, - అతో నైషాం స్థితిరన్నమన్తరేణ. తస్మాదన్నమేభ్యః -
లోకపాలేభ్యః సృజై - సృజే ఇతి. ఏవం హి లోకే ఈశ్వరాణా మ
నుగ్రహే నిగ్రహే చ స్వాతన్త్ర్యం దృష్టం స్వేషు - తద్వన్మహేశ్వ
రస్యాపి సర్వేశ్వరత్వాత్ సర్వాన్ ప్రతి నిగ్రహానుగ్రహే స్వాత
న్త్ర్యమేవ. ౧

సః - ఈశ్వరోఽన్నం సిసృక్షుస్త్వేవ - పూర్వోక్తా అప ఉద్ది
శ్యాభ్యతపత్. తాభ్యోఽభితప్తాభ్య ఉపాదానభూతాభ్యో మూ
ర్తిః - ఘనరూపం ధారణసమర్థం చ చరాచరలక్షణ మజాయత -
ఉత్పన్నం. అన్నం వై తత్ - మూర్తిరూపం. యా వై సా మూర్తిర
జాయత. ౨

ఆ నాం వినా స్వయమేవాన్నం స్రష్టుం వితర్కితవానిత్యుక్తేః ప్రయోజనమీశ్వరత్వ
జ్ఞాపనమిత్యాహ (ఏవం హీతి) ౧

(అప ఇతి) పఞ్చభూతానీత్యర్థః (అభ్యతపదితి) ఏతేభ్యో భూతేభ్యో
మనుష్యాదీనామన్నభూతా వ్రీహ్యాదయో జాయన్తాం, మార్జారాదీనా మన్నభూతాని
మూషకాదీని జాయన్తా, మితి పర్యాలోచనం - సఙ్కల్పం కృతవానిత్యర్థః మూర్తి
శబ్దేన కరచరణాదిమతోఽభిధానే వ్రీహ్యాదేరగ్రహణం స్యాత్ అత ఆహ (ఘన
రూపమితి) కఠినమిత్యర్థః సన్న మూర్తానామపి వాయుచన్ద్రకిరణాదీనామపి స
ర్వాదీన్ ప్రత్యన్నత్వమస్తీతి తత్సఙ్గ్రహార్థమాహ (ధారణసమర్థం చేతి) శరీర
ధారణసమర్థమిత్యర్థః (చరాచరేతి) చరం మూషికాది అచరం- వ్రీహ్యాదీత్య
ర్థః యా వై సా మూర్తిరజాయత - అన్నం వై తదితి పూర్వేణాన్వయః. తచ్ఛబ్దార్థ
మాహ (మూర్తిరూపమితి) ౨

ఉ— తదేతదభిసృష్టం నదత్పరాఙ్త్యజిఘాంసత్ తద్వా
చాజిఘృక్షత్తన్నాశక్నోద్వాచాగ్రహీతుం సయద్ధై
నద్వాచాఽగ్రహైష్యత్

శం. తదేతత్-అన్నం లోకపాలానామభిముఖోత్సృష్టం సత్, య
థామూషకాదిర్మార్జారాదిగోచరేసన్ మమమృత్యురన్నాద ఇతి
మత్వా పరాగఞ్చతీతి పరాఙ్ సన్, దత్తలోనతీత్యాజిఘాంసత్ -అతి
గన్తుమైచ్ఛత్. పలాయితుం ప్రారభతేత్యర్థః. తదన్నాభిప్రా
యం మత్వా సలోకలోకపాలసఙ్ఘాతః కార్యకరణలక్షణః పిణ్డః
ప్రథమజత్వాదపశ్యన్నజిఘృక్షత్. నాశక్నోద్వాచా- వదన
క్రియయాగృహీతుం-ఉపాదాతుం. సః- ప్రథమజశ్శరీరీయత్ -
యది హైతద్వాచా ఽగ్రహైష్యత్ - గృహీతవాన్ స్యాదన్నం-

ఆ. శబ్దాదిభోక్తృత్వాన్నిష్క్రియదేవతోపాధికం- నస్వాతన్త్ర్యేణ ఇత్యభిప్రాయేణ
తాసాం శబ్దాదిభోగముక్త్వా ఇదానీమన్నపానభోక్తృత్వమప్యపానవృత్తి మాత్రో
పాధికం- నస్వతఆత్మన ఇత్యభిప్రాయేణ దర్శయితుం తదుపయోగి కిఞ్చిదాదౌ
తావదాహ (తదేతదితి) ఉత్సృష్టం సత్, పరాఙ్ సత్, అజిఘాంసదిత్యన్వయః.
పరాఙ్పదం వ్యాచష్టే (పరాగఞ్చతీతి) ఉత్సృష్టస్యాన్నస్య (యథేతి)
యథేత్యస్య తద్వత్పరాగఞ్చతి - తద్వదిత్యర్థః (అతిగన్తుమైచ్ఛదితి) యద్యపి ప్ర
హ్వత్వచేతనాన్నస్య నైవమిచ్ఛా సమ్భవతి- తథాపి ప్రతీతి [illegible]
కిన్తు బహిరేవ స్థితమిత్యత్ర తాత్పర్యం. కార్యకరణలక్షణః పిణ్డః [illegible]
క్షుదిత్యన్వయః. నన్విదానీమేవ ప్రథమోత్పన్నస్య [illegible]
నీతి కాన్తాశబ్ద [illegible] ప్రథమజత్వేన [illegible]
(ప్రథమజత్వాదితి) అన్యత్ అదృష్ట్వా [illegible]. *యస్మిన్ ప్రతిష్ఠితా [illegible]
[illegible] తస్య వ్యష్టిశరీరస్య సమష్టిపిణ్డాపేక్షయా ప్రథమజత్వాభావాత్.
అపశ్యన్- అజానన్నిత్యర్థః వదనక్రియయా ప్రథమజస్య పిణ్డస్య కారణస్యా
న్నగ్రహణాసామర్థ్యం కార్యగతాసామర్థ్యసదృశమిత్యాహ (స ప్రథమజ ఇతి) [illegible]

ఉ—— అభివ్యాహృత్య హైవాన్నమత్రప్స్యత్ ॥ 3

తత్ప్రాణేనాజిఘృక్షత్ తన్నాశక్నోత్ప్రాణేనగ్రహీతుంసయద్ధైనత్ప్రాణేనాగ్రహైష్యదభిప్రాణ్య హైవాన్నమత్రప్స్యత్ ॥౪॥ తచ్చక్షుషాఽజిఘృక్షత్ తన్నాశక్నోచ్చక్షుషా గ్రహీతుం సయద్ధైనచ్చక్షుషాఽగ్రహైష్యద్దృష్ట్వా హైవాన్నమత్రప్స్యత్ ॥౫॥ తచ్ఛ్రోత్రేణాజిఘృక్షత్ తన్నాశక్నోచ్ఛ్రోత్రేణగ్రహీతుం సయద్ధైతచ్ఛ్రోత్రేణాగ్రహైష్యచ్ఛ్రుత్వా హైవాన్నమత్రప్స్యత్ ॥౬॥ తత్త్వచాఽజిఘృక్షత్ తన్నాశక్నోత్త్వచాగ్రహీతుం సయద్ధైనత్ త్వచాఽగ్రహైష్యత్ స్పృష్ట్వా హైవాన్న మత్రప్స్యత్ ॥౭॥ తన్మనసాఽజిఘృక్షత్ తన్నాశక్నోన్మనసాగ్రహీతుం సయద్ధైనన్మనసాగ్రహైష్యద్ధ్యాత్వా హైవాన్న మత్రప్స్యత్ ॥౮॥ తచ్ఛిశ్నేనాజిఘృక్షత్ తన్నాశక్నోచ్ఛిశ్నేన గ్రహీతుం సయద్ధైనచ్ఛిశ్నేనాగ్రహైష్యద్విసృజ్య హైవాన్నమత్రప్స్యత్ ॥ ౯

టీం తదా సర్వోఽపి లోకస్తత్కార్యభూతత్వాదన్నమభివ్యాహృత్యైవాత్రప్స్యత్ - తృప్తోఽభవిష్యత్. నచైతదస్తి - అతోనాశక్నోత్ పూర్వజోఽపివాచాగ్రహీతుమిత్యవగచ్ఛామః. 3

పూర్వేణ సమానముత్తరం. తత్ప్రాణేన. తచ్చక్షుషా. తచ్ఛ్రోత్రేణ. తత్త్వచా. తన్మనసా. తచ్ఛిశ్నేన. ౪-౫-౬-౭-౮-౯.

ఆ. ప్రథమమన్నపదం గృహీతవాన్స్యాదిత్యత్రశక్యత్వేనసమ్భావ్యతే (తత్కార్యభూతత్వాదితి) తదన్నరభూతత్వాదిత్యర్థః ఇదానీన్తనశరీరస్యపూర్వకాలీనవ్యష్టిశరీరకార్యత్వాద్ఘాణాదితి. (అభివ్యాహృత్యేతి) వాచకశబ్దేనాభిధాయేత్యర్థః. పూర్వజోఽపీత్యస్యనాశక్నోదితి పూర్వేణాన్వయః. 3

ప్రాణేన - ఘ్రాణేన. అభిప్రాణ్య- ఆఘ్రాయేత్యర్థః. ౪-౫-౬-౭-౮-౯.

ఉ— తదపానేనాజిఘృక్షత్ తదావయత్ సఏషోఽన్నస్యగ్ర
హోయద్వాయురన్నాయుర్వాఏషయద్వాయుః॥ ౧౦ ॥
సఈక్షతకథంన్విదం

శం. తేనకరణవ్యాపారేణాన్నంగృహీతుమశక్నువన్ పశ్చాదపా
నేన వాయునా ముఖచ్ఛిద్రేణ తదన్నమజిఘృక్షత్. (తదావ
యత్) తదన్నమేవంజగ్రాహ. అశితవాన్. తేన సఏషః - అ
పానవాయురన్నస్యగ్రహః-అన్నగ్రాహక ఇత్యేతత్. యద్వా
యుః - యోవాయుః. అన్నాయుః - అన్నబన్ధనోఽన్నజీవనో [illegible]
ప్రసిద్ధం సఏషః - యోవాయుః. ॥ ౧౦ ॥
సఏవంసలోకలోకపాలసఙ్ఘాతస్థితిమన్ననిమిత్తాం కృత్వా పు
రపౌరతత్పాలయితృస్థితిసమాంస్వామీవఈక్షతకథంను - [illegible]

ఆ. (అపానేనేతి) ముఖచ్ఛిద్రేణ ప్రవర్తమానో వాయురపానః [illegible]
త్వమపి నిశ్వసనవృత్తిమతః ప్రాణస్యైవ - నాసికాస్వపి ఇత్యాది [illegible]
స్పష్టంనవక్తవ్యమిత్యాదినోక్తం. అస్య సన్దర్భస్య ప్రయోజనం [illegible] (
సఏషఇతి) యేనకారణేనాపానేనాన్నమశితవాన్ - తేనాసావన్నగ్రహః [illegible]
తత్ప్రాణస్యాన్నగ్రాహకత్వం ప్రసిద్ధ్యాదృఢీకర్తుమన్నాయుష్ట్వం [illegible]
(అన్నాయురితి) * అన్నముదామేత్యాది శ్రుత్యన్తర ప్రసిద్ధ [illegible]
ప్రసిద్ధమిత్యర్థః ౧౦ ॥

ఏవం భోగాధికరణభూతానాం లోకానాం, భోగాయతనస్య సమష్టివ్యష్టి
శరీరస్య, భోగోపకరణానాం వాగాదీనాం, సమష్టిశరీరే లోకపాలత్వేన [illegible]
రే కరణాధిష్ఠాతృత్వేనచస్థితానాం దేవతానాం, భోగ్యప్రేరకయోరశనాయాపిపా
సయో, స్తత్ప్రయుక్తస్య కరణనిష్ఠస్య శబ్దాది విషయగ్రహణలక్షణస్య భోగస్య,
పానవృత్తిమత్ప్రాణనిష్ఠస్యాన్నపానగ్రహణలక్షణస్యచ భోగస్య, [illegible]
సిద్ధ్యర్థం సృష్టిమభిధాయేదానీంసంసారిణం భోక్తారంపర్యయిఖం [illegible]
విచారాంశందర్శయితుం సఈక్షతేతివాక్యంవ్యాచష్టే (సఏవమితి) పురస్య,
పౌరాణాం- పురవాసినాం, తత్పాలయితౄణాం- రాజనియుక్తానామధికారిణాం, [illegible]

అ— మదృతేస్యాదితి

శం. కారేణేతివితర్కయన్. ఇదంమదృతే- మామన్తరేణ పురస్వామి
నమ్. యదిదం కార్యకరణసఙ్ఘాతకార్యంవక్ష్యమాణం - కథంను
ఖలుమామన్తరేణస్యాత్ పరార్థంసత్. యదివాచా ఽభివ్యా
హృతమిత్యాది కేవలమేవవాగ్వ్యవహరణాది .. తన్నిరర్థకంన
కథఞ్చనభవేత్ - బలిస్తుత్యాదివత్. పౌరవన్ద్యాదిభిః ప్రయుజ్య
మానంస్వామ్యర్థం సత్ తత్స్వామినమన్తరేణ- అసత్యేవస్వామిని.
తద్వత్. తస్మాన్మయాపరేణస్వామినా ఽధిష్ఠాత్రా కృతాకృతఫల

టీ. సమూం- తత్తుల్యామన్ననిమిత్తాం- అన్నాధీనాం సఙ్ఘాతస్థితింకృత్వేత్యన్వయః కృ
త్వేత్యుపలక్షణం లోకాదీన్సృష్ట్వేత్యపిద్రష్టవ్యం పదార్థానుక్త్వావాక్యార్థమా
హ (యదిదమితి) (వక్ష్యమాణమితి) * వాచాఽభివ్యాహృతమిత్యాదినావక్ష్య
మాణమభివ్యాహరణాదికమిత్యర్థః హేతుగర్భమిదం విశేషణం (పరా
ర్థంసదితి) పరార్థత్వాత్ పరార్థినం మామృతేకథంస్యాదిత్యర్థః ఉక్తస్యార్థస్య క
థం శ్రుతిసూచితంవ్యక్తీకరోతి (యదీతి) కేవలం- భోక్తృరహితంవ్యాహరణా
దియత్ - తన్న కథఞ్చనభవేత్ - కిఞ్చిదపినభవేదిత్యన్వయః తత్రహేతుః (నిర
ర్థకమితి) అర్థయితా స్వర్థః- పరార్థత్వాత్ అర్థయితాపురుషః తద్రహితమిత్యర్థః.
అర్థయితాహిపురుషః స్వస్వప్రయోజనసిద్ధ్యర్థం వాగాదికం ప్రేరయతి . తదభావే
ప్రేరకాభావాద్వాగ్వ్యవహారాదికంనభవేదిత్యర్థః యద్వా- అర్థః- ప్రయోజనం
తస్యనోఽభావేఽస్యార్థనత్వాభావాన్నిష్ప్రయోజనంసత్ తన్నభవేత్ - ప్రయోజనప్ర
యుక్తత్వాత్ సర్వప్రవృత్తేరితి అత్రదృష్టాన్తః (బలిస్తుత్యాదివదితి) ఏతదేవవిస్త
రేణాహ (పౌరేతి) అత్ర యథాశబ్దోఽధ్యాహర్తవ్యః యథాపౌరాదిభిః ప్రయుజ్యమా
నంబలిస్తుత్యాదికం స్వామినమన్తరేణనభవేత్ - తద్వదిత్యన్వయః స్వామినమ న్తరే
ణేత్యస్యవ్యాఖ్యానం (అసత్యేవేతి) విచారస్య ఫలమాహ (తస్మాదితి) పరేణ-
అస్థాపన్నేన స్వామినా- అర్థినా వాగాదివ్యవహారకృతోపకారభాజా అధిష్ఠా
త్రా- వాగాదిప్రేరకేణ అధిష్ఠాతృత్వంచ - అయస్కాన్తవచ్చేతనస్య సన్నిధాన
మాత్రేణైవసాక్షితయా- నవ్యాపారతయేత్యాహ (కృతేతి) కృతాకృతయోస్తత్ఫల

శం. సాక్షిభూతేనభోక్త్రాభవితవ్యం పురస్యేవరాజ్ఞా. యదినామైత
త్సంహతకార్యస్యపదార్థత్వంపరార్థినశ్చేతనమన్తరేణభవేత్ గృ
హప్రాకారకార్యమివ తత్స్వామినమన్తరేణ (అథకోఽహం) కింస్వ
రూపఃకస్యవాస్వామీ. యద్యహం కార్యకరణసఙ్ఘాతమనుప్రవి
శ్యవాగాద్యభివ్యాహృతాదిఫలంనోపలభేయంరాజేన పురమావి
శ్యాధికృత పురుషకృతాకృతావేక్షణం- నకశ్చిన్మామయంసన్న
వం రూపశ్చేత్యధిగచ్ఛేద్విచారయేత్. విపర్యయేతుయోఽయం

ఆ. న్యచేత్యర్థః. ఫలసాక్షిత్వమేవభోక్తృత్వమపీత్యాహ (భోక్త్రేతి) (రాజ్ఞేతి)
అస్యఇతిపదాధ్యాహారేణఇతిఈక్షతేతిపూర్వేణాన్వయః ఏవం వాగ్వ్యవహరణా
దికార్యసిద్ధ్యర్థంమయాప్రవేష్టవ్యమిత్యుక్త్వా ఆత్మస్వరూపబోధార్థఞ్చమయా ప్ర
వేష్టవ్యమితివక్తుం సఈక్షతయదివాచాభివ్యాహృతమిత్యాద్యథకోఽహమిత్యన్తం వా
క్యం. తత్ప్రవేశప్రయోజనకథనార్థత్వేన కథంన్విదమితివాక్యతుల్యత్వాత్ సఈక్షత
కతరేణేతివాక్యేనవ్యవహితమపీహైవాకృష్యవ్యాచష్టే (యదినామేతి) సంహత
స్య వాగాదిలక్షణస్య కార్యస్యపరార్థత్వం- పరోపకారరూపాభివ్యాహరణాదికా
రిత్వంపరార్థినం-ఉపకారభాజమన్తరేణభవేదిత్యర్థః అనేనయదివాచైవవాగభి
ఽభివ్యాహృతంభవేదిత్యేవకారాధ్యాహారేణవాక్యం యోజితం ఏవముత్తరత్రాప్య
యదిప్రాణేనైవాభిప్రాణితంభవేదిత్యాదిద్రష్టవ్యం అభిప్రాణితం - ప్రాణితం అ
భ్యపానితం- అన్తర్గతం. భక్షితమిత్యర్థః ఉక్తమేవవాక్యార్థంస్పష్టీకరోతి (య
ద్యహమిత్యాదినా) (అయంసన్నితి) అయమాత్మాఽస్తి, సఏవంరూపశ్చేతి
నాధిగచ్ఛేదిత్యర్థః. అప్రవేశే స్వస్యాధిగమాసస్యాదిత్యుక్త్వాప్రవేశేతుస్వాధిగతి
ప్రవేశఫలమాహ (విపర్యయేత్వితి) ప్రవిశ్య అభివ్యాహృతాద్యుపలమ్భాత్
త్యర్థః. సంవేదనరూపఃసంశ్చేత్యధిగన్తవ్యోఽహంస్యామిత్యన్వయః వేదనరూపత్వ
ముపపాదయతి (యోఽయమితి) యోఽయంవాగాద్యభివ్యాహృతాదివేద- స
సంవేదనరూపఇత్యధిగన్తవ్యఃస్యామిత్యన్వయః. నచవేదితుః కథంవేదనరూపత్వమి
తివాచ్యం- వేదితురవేదనరూపత్వే తస్య వేదనాన్తరకర్తృత్వంవాచ్యం. తస్మి[న్] వే
దనేవేదితైవకర్తాచేత్- ఏకస్మిన్వేదితరికర్తృత్వంకర్మత్వఞ్చవిరుద్ధంప్రసజ్యేత
అన్యోవేదితాకర్తాచేత్- తస్యాప్యన్యోవేదితేత్యనవస్థాస్యాదితి వేదితురేవవేదనరూ

ఉ— స ఈక్షత కతరేణ ప్రపద్యా ఇతి స ఈక్షత యది వాచా
ఽభివ్యాహృతం యది ప్రాణేనాభిప్రాణితం యది చక్షు
షా దృష్టం యది శ్రోత్రేణ శ్రుతం యది త్వచా స్పృ
ష్టం యది మనసా ధ్యాతం యద్యపానేనాభ్యపానితం
యది శిశ్నేన విసృష్టమథ కోఽహమితి॥ ౧౧

శం. వాగాద్యభివ్యాహృతాదీదమితి వేద - స సన్నితి సంవేదనరూప
శ్చాధిగన్తవ్యోఽహం స్యాం- యదర్థమిదం సంహతానాం వాగా
దీనామభివ్యాహృతాది. యథా స్తమ్భకుడ్యాదీనాం ప్రాసాదాది
సంహతానాం స్వావయవైరసంహతపరార్థత్వం- తద్వదితి. ఏవ
మీక్షిత్వాఽతః (కతరేణ ప్రపద్యా ఇతి) ప్రపదశ్చ మూర్ధా చా
స్య సఙ్ఘాతస్య ప్రవేశమార్గౌ. అనయోః కతరేణ మార్గేణేదం కా
ర్యకరణసఙ్ఘాతలక్షణం పురం ప్రపద్యై- ప్రపద్యేయమితి. ౧౧

ఆ ఏత్వం సిధ్యతి అత ఏవ శ్రుత్యన్తరే "యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మేతి ఘ్రాత్ర
ర్థ్రియ ఘ్రాణవేదనస్యాత్మత్వముక్తమితి భావః తస్య వేదనరూపత్వే ప్రమాణము
క్త్వా అస్తిత్వే ప్రమాణమాహ (యదర్థమితి) సంహతానాం వాగాదీనామభివ్యా
హృతాది యదర్థం- సోఽన్యో వాగాదిభిరసంహతః సంశ్చేత్యధిగన్తవ్య ఇతి పూర్వేణా
న్వయః సంహతానామసంహతపరార్థత్వే దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) ఏతదుక్తం
భవతి- వాగాద్యభివ్యాహృతాది స్వాసంహతపరార్థం భవితుమర్హతి- సంహతత్వాత్
కుడ్యాదివత్ప్రాసాదాదివచ్చేతి. తద్వదితీత్యనన్తరం శ్రుతిగతం స ఈక్షతేతి పదం ద్ర
ష్టవ్యం భాష్యే తు స్పష్టతయా నోక్తం ప్రయోజనద్వయవశాత్ ప్రవేశస్య కర్తవ్య
త్వే సిద్ధే ప్రవేశద్వారవిచారస్యావసర ఇతి ఇదానీం స ఈక్షత కతరేణేతి వాక్యం వ్యా
చష్టే (ఏవమీక్షిత్వేతి) (అత ఇతి) యతః ప్రవేశస్య వాగాదివ్యవహారసిద్ధి
స్స్వస్వరూపబోధశ్చేతి ప్రయోజనద్వయసిద్ధ్యర్థం కర్తవ్యత్వం- అత ఇత్యర్థః అన్నగ
తిపారే శరీరస్యాన్తః ప్రపద్యై ఇత్యన్వయః కతరేణేతి పదం గృహీత్వా తద్వ్యాఖ్యాతుం
మార్గద్వయం దర్శయతి (ప్రపదశ్చేతి) ఇదానీం గృహీతం పదం వ్యాఖ్యాతి (అనయోః
కతరేణేతి) ప్రపద్యేయమితీత్యనన్తరం శ్రుతౌ స ఈక్షతేతి పదం ద్రష్టవ్యం ౧౧

ఉ— సఏతమేవసీమానంవిదార్యైతయాద్వా
రా ప్రాపద్యత సైషా విదృతిర్నామద్వా

శం ఏవమీక్షిత్వానతావన్మద్భృత్యప్రాణస్య మమ సర్వార్థకారి
కృతస్యప్రవేశమార్గప్రపదాభ్యామధఃప్రపద్యే. కింతర్హి. పారి
శేష్యాదస్య మూర్ధానం విదార్యప్రపద్యేయమితి లోకఇవేక్షిత్వా
కారీయఈశ్వరఃస్రష్టా- ఏతమేవ మూర్ధసీమానం- కేశవిభాగా
వసానంవిదార్య- ఛిద్రంకృత్వా ఏతయాద్వారా - మార్గేణేమం
లోకం- కార్యకరణసఙ్ఘాతం ప్రాపద్యత- ప్రవివేశ. సేయంద్వాః
ప్రసిద్ధాద్వాః - మూర్ధని తైలాదిధారణకాలె తద్రసాదిసంవేద
నాత్ సైషా. విదృతిః- విదారితత్వాద్విదృతిర్నామప్రసిద్ధాద్వాః

ఆ. అనన్తరం సఈక్షతకతరేణేత్యాదివాక్యంపూర్వమేవవ్యాఖ్యాతమిత్యన
న్తరం సఏతమేవ సీమానమితివాక్యం వ్యాఖ్యాతుం తదపేక్షితమాహ (ఏవమీక్షి
త్వేతి) పర్యాలోచ్యేత్యర్థః భృత్యస్యప్రవేశమార్గేణస్వామినఃప్రవేశోఽనుచిత
ఇత్యనేనైవమార్గేణప్రవేశం నిశ్చితవానిత్యాహ (నతావదితి) (అస్యేతి) పిణ్డ
స్యేత్యర్థః. ప్రపద్యేయమిత్యనన్తరం నిశ్చిత్యేతిశేషః ఏవమపేక్షితముక్త్వా స
ఏతమితివాక్యంవ్యాచష్టే (లోకఇవేతి) ఏవమీక్షిత్వామూర్ధానంవిదార్య ప్రప
ద్యేయమితి నిశ్చిత్యేమం సఙ్ఘాతం ప్రాపద్యత ఇత్యన్వయః నను * నవవైపురు
షేప్రాణాః * సప్తవైశీర్షణ్యాఃప్రాణాః ద్వావర్వాఞ్చౌ * నవద్వారేపురేదేహీ
త్యాదిషు ద్వారనవకంప్రసిద్ధం - నతు మూర్ధనిద్వారాన్తరమిత్యాశఙ్క్య ప్రత్యక్ష
తః * తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి శ్రుతితశ్చ తస్య ప్రసిద్ధేర్నైవమితివక్తుం
సైషేతివాక్యం తద్వ్యాచష్టే (సేయమితి) ప్రత్యక్షతఃప్రసిద్ధిం సైషేతి ప
దాభ్యాం దర్శయతి (మూర్ధనీతి) మూర్ధనిచిరం విన్యస్తతైలాది ధారణకాలే
తిక్తాది తద్రససంవేదనం దృశ్యతఇతిసాద్వాః ప్రత్యక్షతః ప్రసిద్ధేత్యర్థః. సర్వేషాం
ద్వారాం ప్రత్యక్షతఏవప్రసిద్ధిః - కిన్తు తస్యాః విదృతిరితినామ్నాప్రసిద్ధిరిత్యాహ (విదృ
తిరితి) అనేనేశ్వరేణ స్వప్రవేశార్థమసాధారణతయా విదారితత్వాత్ భృత్య
స్థానీయచక్షురాదిప్రవేశద్వారైస్సహ * నవవైపురుషేప్రాణాఇత్యాదిపూర్వోక్త :

ఊ— స్త దేతన్నాన్దనం తస్య త్రయ ఆవసథాః

శం ఇతరాణితు శ్రోత్రాది ద్వారాణి భృత్యాదిస్థానీయ సాధారణ మార్గత్వాన్న సమృద్ధిని—నానన్దహేతూని. ఇదంతు ద్వారం పరమే శ్వరస్యైవ కేవలస్యేతి తదేతన్నాన్దనం— నన్దనమేవ నాన్దనమితి. పరోక్షేణ నాన్దనం. నన్దన్త్యనేన ద్వారేణ గత్వాపరస్మిన్ బ్రహ్మణీ తి. తస్య— ఏవం సృష్ట్వా ప్రవిష్టస్య జీవేనాత్మనా రాజ్ఞ ఇవ స్వం పురం త్రయ ఆవసథాః— జాగరితకాలె ఇన్ద్రియస్థానం దక్షిణం చక్షుః, స్వప్నకాలె న్తర్మనః, సుషుప్తకాలెఇదంహృదయాకా శ, మిత్యేతత్. వక్ష్యమాణా వా త్రయ ఆవసథాః— పితృశరీరం,

శ్రుతిషు పరిగణితత్వాత్సంభవత శ్రోత్రప్రసిద్ధింవక్తుం తదేతన్నాన్దనమితివాక్యం. తస్మాత్తదేవనాన్దనం - నానన్దహేతూనీత్యేతదితి కృత్వా వ్యాచష్టె (ఇతరాణిత్విత్వితి) (సమృద్ధీనీతి) సమ్యగ్బుద్ధిః - ఆనన్దో యేషు తానీతివిగ్రహః. హేతుశబ్దం భావప్ర ధానం కృత్వాఽఽనన్దం ప్రతి హేతుత్వం యేషామితి బహువ్రీహిణా హేతూనీతి నపుం సకత్వం ద్రష్టవ్యం. (నన్దన్త్యనేనద్వారేణ గత్వేతి) అనేన * తయోర్ధ్వమాయ న్నమృతత్వమేతీతి శ్రుతౌ ప్రసిద్ధిర్దర్శితా ఈశ్వరస్యైవం ప్రవేశముక్త్వా తస్యైవ పూర్వోక్తకార్యకరణసఙ్ఘాతోపాధికసంసారమాహ (తస్యేతి) ఏవం పురంసృ ష్ట్వాజీవేనాత్మనా ప్రవిష్టస్య తస్యరాజ్ఞఇవత్రయ ఆవసథాః- క్రీడాస్థానానీత్యన్వ యః. తాన్యేవాహ (జాగరితేతి) (చక్షురితి) చక్షుర్గోళమిత్యర్థః. (మన ఇతి) మనసోఽధికరణం కణ్ఠస్థానమిత్యర్థః. * కణ్ఠే స్వప్నం సమాదిశేదితి శ్రుతేః. (హృదయాకాశమితి) హృదయావచ్ఛిన్న భూతాకాశఇత్యర్థః యద్యపి బ్ర హ్మణ్యేవ సుషుప్తౌ జీవో వర్తతే * సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నఇతిశ్రుతేః - తథాపి బ్రహ్మణోఽపి హృదయాకాశేఽవస్థానాత్తత్సమ్పన్నోఽపి తస్మిన్నేవ వర్తతఇతి పక్షోక్తం అన్యథా హృదయాకాశశబ్దేనైవ దహరాధికరణన్యాయేన బ్రహ్మాభిధా నే తస్యత్రయఃస్వప్నా ఇతి వక్ష్యమాణ స్వప్నతుల్యత్వానుపపత్తిరితి. అతఏవ ప క్షాన్తరమాహ (వక్ష్యమాణావేతి) తానేవాహ (పితృశరీరమితి) నను * ఆ త్మా వా ఇదమేక ఏవేత్యద్వితీయత్వేనోక్తస్య కథమావసథానాం యోగ ఇత్యాశఙ్క్య

ఉ— త్రయః స్వప్నా అయమావసథోఽయమావసథోఽయమావసథ ఇతి॥ ౧౨

శం. మాతృగర్భాశయః, స్వఞ్చశరీర, మితి. (త్రయః స్వప్నాః) జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తాఖ్యాః. నను జాగరితం ప్రబోధరూపత్వాన్న స్వప్నః. నైవం- స్వప్న ఏవ. కథం. పరమార్థస్వాత్మప్రబోధాభావాత్, స్వప్నవదసద్వస్తుదర్శనాచ్చ. అయమేవావసథశ్చక్షుర్దక్షిణం ప్రథమః. మన ఆన్తరం ద్వితీయః. హృదయాకాశస్తృతీయః. అయమావసథ ఇత్యుక్తానుకీర్తనమేవ. తేషు హ్యయమావసథేషు పర్యాయేణాత్మభావేన వర్తమానోఽవిద్యయా దీర్ఘకాలం గాఢం ప్రసుప్తః స్వాభావిక్యా న ప్రబుధ్యతేఽనేకశతసహస్రానర్థసన్నిపాతజదుఃఖముద్గరాభిఘాతానుభవైరపి. ౧౨

ఆ. ఆవసథానాం మృషాత్వాన్నపారమార్థికాద్వితీయత్వాదయోగ ఇతి వక్తుం త్రయః స్వప్నా ఇత్యుక్తం తద్వ్యాచష్టే (త్రయః స్వప్నా ఇతి) స్వప్నతుల్యా ఇత్యర్థః జాగ్రదిత్యుపలక్షణం పిత్రాదిశరీరత్రయస్యాప్యపి ద్రష్టవ్యం తేషాం స్వప్నతుల్యత్వం నాస్తీతి శఙ్కతే (నన్వితి) అత్రాపి శరీరత్రయముపలక్షితం తత్ప్రతిబోధస్య స్వప్నప్రతిబోధతుల్యత్వాత్ స్వప్నత్వమేవేత్యాహ (నైవమితి) తథా ప్రసిద్ధిర్నాస్తీతి శఙ్కతే (కథమితి) అవివేకినాం తథా ప్రసిద్ధ్యభావేఽపి వివేకినాం తల్లక్షణజ్ఞత్వాత్తథా ప్రసిద్ధిరస్తీత్యాహ (పరమార్థేతి) వస్తుతత్త్వతిరోభానేనాసద్వస్తుప్రతిభాసః స్వప్న ఇతి లక్షణం జాగరితమపి తథాభూతమేవ ప్రత్యక్స్వరూపతిరోధానాదవిద్యమానజగత్ప్రతీతేశ్చేత్యర్థః ఆన్తరం మనః తత్ ద్వితీయ ఆవసథ ఇత్యన్వయః. అయమావసథ ఇత్యాదినా ప్రత్యక్షానన్తరం సోపానప్రాసాదభూమికావదుపర్యధోభావేన స్థితా ఏవ చక్షురాదయోఽఙ్గుల్యా నిర్దిశ్య ప్రదర్శ్యన్తే బాహ్యావసథభ్రాన్తినివారణాయేత్యాహ (అయమావసథ ఇత్యుక్తానుకీర్తనమేవేతి) నన్వావసథశబ్దస్య గృహవిశేషవాచినః కథమక్ష్యాదిషు ప్రయోగ ఇత్యాశఙ్క్యావసథే స్థితస్యైవైషు స్థితస్య దీర్ఘనిద్రాదర్శనాత్, తేషు సుఖసుప్తస్యేవ శీఘ్రప్రబోధాదర్శనాత్, గౌణ్యా వృత్త్యా ఆవసథత్వమాహ (తేషు హ్యయమితి) స్వాభావిక్యా విద్యయేత్యన్వయః. అనుభవైరపీత్యన్తం ఇత్యన్తేనావసథా ఇత్యుక్తం ఇత్యర్థః ౧౨

ఊ— సజాతోభూతాన్యభివ్యైక్షత్

శం (సజాతఇతి) (సః) కదాచిత్ పరమకారుణికేనాచార్యే
ణాత్మజ్ఞానప్రబోధకృచ్ఛబ్దకర్యాం వేదాన్తమహాభేర్యాం తత్క
ర్ణమూలే తాడ్యమానాయాం సపతమేవ- సృష్ట్యాదికర్తృత్వేన
ప్రకృతంపురుషం- పురిశయానమాత్మానం బ్రహ్మ- బృహత్తమం
అస్తతకారేణైకేనలుప్తేనతతతమం- వ్యాప్తతమం-పరిపూర్ణమా

ఆ జాగరితాదికంభూతకార్యస్య కార్యకరణసఙ్ఘాతస్యధర్మః- నత్వాత్మనః- త
ద్భిన్నస్యాపి తస్మింస్తాదాత్మ్యాభిమానాత్తద్ధర్మవత్త్వమితివక్తుం సజాతఇతివాక్యం
తద్వ్యాచష్టే (సజాతఇతీతి) భూతాన్యేవాభిముఖ్యేన - తాదాత్మ్యేన వ్యాక
రోత్- వ్యక్తంజ్ఞాతవానుక్తవాంశ్చ మనుష్యోఽహం కాణోఽహం సుఖ్యహమి
త్యాది ప్రకారేణేత్యర్థః తథాచ శ్రుత్యన్తరం * అనేనజీవేనాత్మనాఽనుప్రవి
శ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీతి నను వ్యతిరిక్తాత్మజ్ఞానేసతి కథముక్తతాదాత్మ్యభ్ర
మఇత్యాశఙ్క్యాహ శ్రుతిః (కిమిహాన్యమితి) ఇహ- అస్మిన్ శరీరేఽన్యం - వ్య
తిరిక్తమాత్మానంవావదిషత్కిమితికాఙ్క్షావానోక్తవానిత్యర్థః నజ్ఞాతవానిత్యపి ద్రష్ట
వ్యం. ఇతిశబ్దోయస్మాదిత్యర్థే యస్మాదేవం- తస్మాదభివ్యైక్షదితి. అధ్యారోపప్ర
కరణసమాప్త్యర్థోవా. ఇదంవాక్యంభాష్యకారైః స్పష్టత్వాదుపేక్షితం లేఖకదో
షాత్పతితంవా ఏవమధ్యారోపం ప్రదర్శ్యతస్యాపవాదార్థం సఏతమిత్యాదివా
క్యంవ్యాచష్టే (సకదాచిదిత్యాదినా) యద్వా- సజాతఇత్యాదిరపవాదః. త
స్మిన్పక్షేఏవంయోజనా-భూతానివ్యాకరోత్- విచిన్త్యాకరోత్ కిమేషాంస్వతస్స
త్తాఽస్తి- నవేతివిచారితవానిత్యర్థః. విచార్యచకిమన్యం- ఆత్మవ్యతిరిక్తం స్వతస్స
త్తాకంవావదిషత్- వదిష్యామి నకిఞ్చిదప్యాత్మవ్యతిరిక్తం వక్తుంశక్నోమీతి నిశ్చిత
వానిత్యర్థః ఏవం పదార్థశోధనవతోవాక్యార్థజ్ఞానమాహ (సఏతమితి) * ఆ
చార్యవాన్ పురుషోవేదేతి శ్రుతేః తేనవినాస్వతోవాక్యార్థజ్ఞానం నసమ్భవతీత్యభి
ప్రేత్యాహ (పరమేతి) (వేదాన్తేతి) ఉపనిషత్కాణ్డసముదాయస్యభేరీస్థానీ
యత్వం. తద్గతానాం * తత్త్వమసీత్యాదివాక్యానాం ప్రబోధజనకశబ్దత్వమితిజ్ఞే
యం. (పురిశయానమితి) మూర్ధన్యయాద్వారా ప్రవిశ్యేతిశేషః. (లుప్తేనేతి)

ఉ— కిమిహాన్యం వావదిషదితి సఏతమేవపురుషం బ్రహ్మ తతమమపశ్య దిదమదర్శమితీ౩॥ ౧౩

తస్మాదిదన్ద్రో నామేదన్ద్రో హవై నామ తమిదన్ద్రం సన్తమిన్ద్ర మిత్యాచక్షతే పరోక్షేణ పరోక్షప్రియా ఇవహిదేవాః పరోక్షప్రియా ఇవహిదేవాః॥... ౧౪

ఇతి తృతీయఃఖణ్డః.

ఇత్యైతరేయే ద్వితీయే ఆరణ్యకే చతుర్థోఽధ్యాయః

ఉపనిషత్సు ప్రథమోఽధ్యాయః.

ఓమ్ తత్సత్.

శం. శాశవత్ ప్రబుధ్యఅపశ్యత్. కథం. ఇదం-బ్రహ్మమమాత్మనః స్వరూపమదర్శం-దృష్టవానస్మి. అహో ఇతి విచారణార్థా ప్లుతిః. ౧౩

యస్మాదిదమిత్యేవ యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ సర్వాన్తర మపశ్యత్- నపరోక్షేణ - తస్మాదిదంపశ్యతీతి ఇదన్ద్రో నామ పరమాత్మా. ఇదన్ద్రో హవై నామ- ప్రసిద్ధో లోక ఈశ్వరః. తమేవం ఇదన్ద్రం సన్తమిన్ద్ర మితి పరోక్షాభిధానేనాచక్షతే బ్రహ్మవిదః సంవ్యవహారార్థం పూజ్యతమత్వాత్ ప్రత్యక్షనామగ్రహణభయాత్. తథాహి (పరోక్షప్రియాః) పరోక్షనామగ్రహణప్రియాః ఇ

ఆ. తేన సహేత్యర్థః కింపరోక్షతయా జ్ఞాతమితి పృచ్ఛతి (కథమితి) ... ప్రఖ్యాపకేనవాక్యేన తస్యాపరోక్షత్వమాహ (ఇదమితి) ఇతిఇతి ప్లుతిరర్థమాహ (అహో ఇతి) *విచారణాపూర్వమితి విచారణార్థ ప్లుతేర్విహితత్వాత్ ప్లుత్యాసమ్యగ్బ్రహ్మజ్ఞాతంనవేతి విచార్యసమ్యగ్జ్ఞాతమితి నిశ్చిత్యాహో ఇతి స్వస్య కృతార్థత్వం ప్రఖ్యాపితవానిత్యర్థః- ౧౩

తస్యేదన్ద్రనామ ప్రసిద్ధ్యాపి తస్య జ్ఞానస్యాపరోక్షత్వ మితివక్తుం తస్మాదిద న్ద్రఇతివాక్యం. తద్వ్యాచష్టే (యస్మాదితి) యస్మాత్ సర్వాన్తరం బ్రహ్మ సాక్షాద

శం. ఏ- ఏవహి - యస్మాద్దేవాః. కిము సర్వదేవానామపి దేవో మహే
శ్వరః. ద్విర్వచనం ప్రకృతాధ్యాయ పరిసమాప్త్యర్థమ్. ౧౪

ఇతి తృతీయఖణ్డభాష్యమ్.

అస్మిన్నధ్యాయే ఏషవాక్యార్థః - జగదుత్పత్తిస్థితిలయకృద
సంసారీ సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిః సర్వవిత్ సర్వమిదం జగత్ స్వతో౽
న్యద్వస్త్వన్తరమనుపాదాయైవాకాశాదిక్రమేణ సృష్ట్వా స్వాత్మ
ప్రబోధనార్థం సర్వాణి చ ప్రాణాదిమచ్ఛరీరాణి స్వయం ప్రవి

ఆ. మిత్యపరోక్షం- ప్రత్యగాత్మత్వేనా౽పశ్యదిత్యన్వయః. కథమిదన్ద్రనామత్వం అత
ఆహ (ఇదన్ద్రో హ వా ఇతి) నను ఇన్ద్రో మాయాభిరిత్యాదావిన్ద్రప్రసిద్ధేర్న
త్విదన్ద్ర ఇత్యత ఆహ (తమేవమితి) ఇదన్ద్రం సన్తమేవ సతః పరోక్షత్వార్థం అక్షర
లోపేనేన్ద్ర ఇత్యాహురిత్యర్థః పరోక్షోక్తేః ప్రయోజనమాహ (పూజ్యేతి) పూ
జ్యానాం పరోక్షతస్తువ నామవక్తవ్య మిత్యత్ర ప్రమాణమాహ (తథాహీతి)
(దేవా ఇతి) పూజ్యా ఇత్యర్థః అత ఏవాచార్యా, ఉపాధ్యాయా, ఇత్యుక్త్వా వేవ
ప్రీతిం కుర్వన్తి లోకే- నతు విష్ణుమిత్రాదినామగ్రహణ ఇతి భావః. నామ్నః పరోక్ష
త్వం నామ- యథార్థనామ్నో రూపాన్తరకరణేన స్వరూపాచ్ఛాదనమితి జ్ఞేయమ్ ౧౪

ఇతి తృతీయఖణ్డభాష్యటీకా

అస్మిన్నధ్యాయే ఆత్మైకత్వ, లోకపాలసృష్ట్య, శనాయా పిపాసా సంయో
జనా, దీనాం బహూనామర్థానాముక్తత్వాత్ సర్వేషామపి వివక్షితత్వశఙ్కావారణా
య వివక్షితమర్థమాహ (అస్మిన్నితి) సర్వేష్వపి శరీరేష్వేక ఏవాత్మా, స ఏవ పర
మేశ్వర, ఇతి వస్త్వనాదరో౽ర్థ ఏతచ్ఛబ్దార్థః (వాక్యార్థ ఇతి) వివక్షిత ఇతి శేషః
కథమయమేవార్థో వివక్షిత ఇత్యాశఙ్క్య పూర్వసన్దర్భ పర్యాలోచనయేత్యాహ
(జగదిత్యాదినా) యద్యపి లోకాదిసృష్ట్యా అన్నసృష్ట్యా చోత్పత్తిస్థితీ ఏవోక్తే-
తథాప్యుత్పత్తిస్థిత్యన్యథానుపపత్త్యార్థాత్ ప్రలయో౽ప్యుక్తప్రాయ ఇతి లయకృదిత్యుక్తం
లోకపాలాదీనాం స్వవశీకర్తృత్వోక్త్యా అసంసారీత్యుక్తం సామాన్యతస్సర్వం జా
నాతీతి సర్వజ్ఞః విశేషతః- సర్వప్రకారేణాపి సర్వం జానాతీతి సర్వవిత్. సృష్టేశ్చ
స్వస్వేన జగత్తత్కార్యత్వాత్ తద్వ్యతిరేకేణ నాస్తీత్యుక్త్వా ప్రత్యగాత్మన స్తదభేద
మాహ (స్వాత్మేతి) న కేవలం ప్రవేశో నైవ తదభేదః- కిన్తు తదభేదజ్ఞానోత్తే

శం. వేశ, ప్రవిశ్యచ స్వమాత్మానం యథాభూతమిదం బ్రహ్మాస్మీతి సాక్షాత్ ప్రత్యబుధ్యత, తస్మాచ్చ సఏవ సర్వశరీరేష్వేక ఏవాత్మా-నాన్యఇతి. అన్యోఽపి సమఆత్మా బ్రహ్మాస్మీత్యేవంవిద్యాదితి. * ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీత్ * బ్రహ్మాతతమమితిచోక్తం. అన్యత్రచ. సర్వగతస్య సర్వాత్మనోవాలాగ్రమాత్రమప్యప్రవిష్టంనాస్తీతికథంసీమానంవిదార్య ప్రాపద్యత పిపీలికేవ సుషిరం. నన్వత్యల్పమిదంచోద్యం-బహుచాత్రచోదితవ్యం. అకరణస్సన్నీక్షత, అనుపాదాయకిఞ్చిల్లోకానసృజత, అద్భ్యః పురుషం సముద్ధృత్యామూర్ఛయత్, తస్యాభిధ్యానాన్ముఖాదినిర్భిన్నం, ముఖాదిభ్యశ్చాగ్న్యాదయో లోకపాలాః, తేషాఞ్చాశనాయాది సం

ఆ. శ్చేత్యాహ (ప్రవిశ్యచేతి) (ప్రత్యబుధ్యతేతి) యస్మాత్సర్వశరీరేష్వేకస్యైవప్రవేశఉక్తః, యస్మాచ్చ ప్రవిష్టస్య బ్రహ్మతయాజ్ఞానముక్తం, తస్మాత్ సర్వశరీరేష్వేకఏవాత్మా, సచసర్వజ్ఞఈశ్వరఏవ-నాన్య, ఇత్యేషవాక్యార్థో వివక్షితఇతి పూర్వేణాన్వయః. *సమఆత్మేతివిద్యాదితి సంహితోపనిషద్గతవాక్యశేషోఽప్యేతమేవార్థమాహేత్యాహ (అన్యోఽపీతి) (సమఇతి) సర్వభూతేష్వేక ఇత్యర్థః. * సఈక్షతేత్యాది సన్దర్భాదయమర్థః ప్రతీయతఇత్యుక్తం పూర్వం - ఇదానీముపక్రమోపసంహారాభ్యామప్యేషఏవార్థః ప్రతీయతఇత్యాహ (ఆత్మావా ఇతి) * సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ * తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమిత్యాదౌచాద్వితీయత్వముక్తమిత్యాహ (అన్యత్రచేతి) ప్రవేశవాక్యాదాత్మైకత్వముక్తం. తదయుక్తం-తస్యైవాసఙ్గతార్థత్వాదితిశఙ్కతే (సర్వగతస్యేతి) అశరీరత్వాద్విదారయితృత్వం, సర్వగతత్వాత్ప్రవేశశ్చ నసఙ్గచ్ఛతఇత్యర్థః. కిం ప్రతీయమానార్థేఽసఙ్గతత్వం-ఉతవివక్షితార్థే. ఆద్యేసర్వస్యాప్యసఙ్గతార్థత్వేనసర్వస్యాప్యప్రామాణ్యంస్యాత్. నచవేదస్యతద్యుక్తమిత్యాహ (నన్వితి) చక్షురాదికరణైరీక్షణం ప్రసిద్ధం, మృదాద్యుపాదానవతఏవస్రష్టృత్వం, హస్తాభ్యామేవసముద్ధరణసంమూర్ఛనే, ఇత్యశరీరస్య తదసఙ్గతం. శస్త్రాదినాహస్తేనవిదారణం- నత్వమూర్తానాం. ముఖాదిభ్యోఽగ్న్యాద్యుత్పత్తౌ తస్య దాహాదిస్స్యాత్. మూర్తస్యైవా

యోజనం, తదాయతనప్రార్థనం, తదర్థం గవాదిప్రదర్శనం, తే
షాం చ యథాయతనం ప్రవేశనం, సృష్టస్యాన్నస్య పలాయనం,
వాగాదిభిస్తజ్జిఘృక్షా, ఏతత్సర్వం సీమావిదారణప్రవేశసమమే
వ. అస్తు తర్హి సర్వమేవేదమనుపపన్నం. న- అత్రాత్మావబోధా
మాత్రస్య వివక్షితత్వాత్ సర్వోఽయమర్థవాద ఇత్యదోషః.
మాయావివద్వా మహామాయావీ దేవః సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిః సర్వ
మేతచ్చరాచరం. సుఖావబోధప్రతిపత్త్యర్థం లోకవదాఖ్యాయి

వనే సంయోజనం కర్తుం శక్యం- నాశనాయాదేరమూర్తస్య అగ్న్యాదీనాం శరీర
ప్తేః పూర్వం ప్రార్థనాయా అయోగః తదా గవాదిశరీరాభావాత్, స్వయం చాశరీ
త్వాద్, దానయనాయోగః తేషామశరీరత్వాదమూర్తత్వాత్ ప్రవేశానుపపత్తిః.
న్నస్యాచేతనస్య పలాయనానుపపత్తిః వాగాదీనాం హస్తాదివద్వస్త్వాదానాసా
ర్థ్యాత్ తైః తజ్జిఘృక్షానుపపత్తిః. అత స్సర్వమసఙ్గతార్థమిత్యర్థః. తర్హి సర్వమ
ప్రామాణమస్త్వితి కశ్చిచ్ఛఙ్కతే (అస్త్వితి) వివక్షితార్థవిషం భుఙ్క్ష్వ * ప్రజా
తి రాత్మనో వపాముదఖిదదిత్యాదీనామివ ప్రామాణ్యాసంభవేనాప్రామాణ్యం న కస్య
దపి యుక్తం వివక్షితార్థస్య చ నాసఙ్గతిరితి ద్వితీయం దూషయతి (నేతి) లోకే స్వ
స్వామివద్వారం కృత్వాఽనేకేషు గృహేషు ప్రతిష్ఠితస్య దేవదత్తస్యైకత్వదర్శనాత్తద్వ
దాత్మన ఏకత్వమితి బోధయితుం విదారణప్రవేశనే ఉచ్యేతే న తు సోఽర్థో వివక్షి
తః- వివక్షితాత్మైకత్వబోధద్వారతయోక్తత్వాత్. ప్రాశస్త్యార్థద్వారతయోక్తవపో
త్ఖననాదివదర్థవాద ఇత్యర్థః. అసత ఏవ ప్రవేశాదేరిహోక్తిరిత్యఙ్గీకృత్య తస్యగుణా
వాదత్వం వపోత్ఖననాది వాక్యవదుక్త్వా * అగ్నిర్హిమస్య భేషజమితివద్భూతార్థ
వాదత్వమఙ్గీకృత్యాహ (మాయావీతి) మాయయా అఘటితమపి సర్వముపపద్య
తే- అఘటితఘటకత్వాత్తస్యా ఇత్యర్థః. అనేన సృష్ట్యాదేరఘటితార్థత్వాద్గన్ధర్వనగ
రాదివన్మృషాత్వమేవేతి సృష్టికర్తుమఘటితమపి సృష్ట్యాదిశ్రుత్యా దర్శితమిత్యుక్తం
స్యాత్మావబోధశ్చేద్వివక్షితః- తర్హి సాక్షాదేవ స ఉచ్యతాం- కిమనేన వృథా ప్రప
ఞ్చనేనేత్యత ఆహ (సుఖేతి) అవబోధః- అవబోధనం. ప్రతిపాదనం. సుఖే
న వక్తుః ప్రతిపాదనార్థం, సుఖేన శ్రోతుః ప్రతిపత్త్యర్థం, చేత్యర్థః నను లోకస్య

శం. కాదిప్రపఞ్చ ఇతియుక్తతరః పక్షః. నహి సృష్ట్యాఖ్యాయికాదిపరిజ్ఞానాత్ కిఞ్చిత్ ఫలమిష్యతే. ఐకాత్మ్యస్వరూపపరిజ్ఞానాత్త్వమృతత్వం ఫలం సర్వోపనిషత్ప్రసిద్ధం. స్మృతిషుచ గీతాద్యాసు * సమం సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠన్తం పరమేశ్వరమిత్యాది. నను త్రయ ఆత్మానః. భోక్తా కర్తా సంసారీ జీవ ఏకస్సర్వలోకశాస్త్రప్రసిద్ధః, అనేకప్రాణికర్మఫలోపభోగయోగ్యానేకాధిష్ఠానవల్లోకదేహని

ఆ. సృష్ట్యాదేర్మానాన్తరాగోచరత్వేనాపూర్వత్వాత్ తత్పరత్వమేవాఖ్యాయికాయా అస్త్విత్యాశఙ్క్యాపూర్వత్వేఽపి తత్ప్రతిపత్త్యా ఫలాభావాత్, ఫలవజ్జ్ఞానే శ్రుతేస్తాత్పర్యనియమాత్, అన్యథా రుద్రరోదనాదేరప్యపూర్వత్వేన తత్రాపి తాత్పర్యాపత్తేః నసృష్ట్యాదౌ తాత్పర్యమిత్యాహ (నహీతి) ఆత్మప్రతిపత్తౌ తు ఫలదర్శనాత్తత్పరత్వమేవ యుక్తమిత్యాహ (ఐకాత్మ్యేతి) (సర్వేతి) * ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వం * తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి * విద్వానమృతస్స భవతీత్యాదిషు జ్ఞానాదమృతత్వం సిద్ధమిత్యర్థః. * సమం సర్వేషు భూతేష్వవస్థానేనైకాత్మ్యముక్త్వా * సమం పశ్యన్హి సర్వత్ర- న హినస్త్యాత్మనాత్మానమితి తజ్జ్ఞానాదమృతత్వముక్తమిత్యాహ (స్మృతిషు చేతి) * యజ్జ్ఞాత్వాఽమృతమశ్నుత ఇత్యాదిరాదిశబ్దార్థః * సోఽహం స చ త్వం స చ సర్వమేతదాత్మస్వరూపం త్యజ భేదమోహం । ఇతీరితస్తేన స రాజవర్యస్తత్యాజ భేదం పరమార్థదృష్టిరిత్యైకాత్మ్యముక్త్వా * స చాపి జాతిస్మరణాప్తబోధస్తత్రైవ జన్మన్యపవర్గమాపేత్యాది విష్ణుపురాణమాదిశబ్దార్థః. ఆత్మైక్యమేవాస్యాఖ్యాయికాయా అర్థ ఇత్యుక్త్వా ఏతదేవ స్థిరీకర్తుమాశఙ్కతే (నన్వితి) జీవ ఈశ్వరో నిర్విశేషం బ్రహ్మ చేతి త్రయ ఆత్మాన ఇత్యర్థః తత్ర జీవోఽహంప్రత్యయి లోకే, * ఏష హి ద్రష్టా స్ప్రష్టా * యజేత స్వర్గకామ ఇత్యాదిశాస్త్రే, చ ప్రసిద్ధ ఇత్యాహ (భోక్తేతి) (ఏక ఇతి) త్రయాణాం మధ్యే ఏక ఇత్యర్థః. యోగ్యలోక దేహనిర్మాణేన లిఙ్గేనావగమ్యతే సర్వజ్ఞ ఈశ్వరః - సద్వితీయ ఇత్యాహ (అనేకేతి) అనేకేషాం- విచిత్రాణాం ప్రాణినాం యాన్యనేకాని- విచిత్రాణి కర్మఫలాని తదుపభోగయోగ్యాని యాన్యనేకాని- విచిత్రాణ్యధిష్ఠానాని- స్థానవిశేషాః- తద్వన్తో లోకా దేహాశ్చ తేషాం నిర్మాణేన లిఙ్గేనేత్యర్థః ఇదం విశేషణం కర్తుః సర్వజ్ఞ

శం. ర్మాణేనలిఙ్గేన యథాశాస్త్రప్రదర్శితేన పురప్రాసాదాదినిర్మా
ణలిఙ్గేన తద్విషయకౌశలజ్ఞానవాన్ తత్కర్తా తక్షాదిరివ ఈశ్వరః
సర్వజ్ఞో జగతః కర్తా ద్వితీయశ్చేతన ఆత్మాఽవగమ్యతే, * యతో
వాచో నివర్తన్తే * నేతి నేతీత్యాదిశాస్త్రప్రసిద్ధ ఔపనిషదః పురుష
స్తృతీయః,- ఏవమేతే త్రయ ఆత్మానోఽన్యోన్యవిలక్షణాః. తత్ర
కథమేక ఏవాత్మాఽద్వితీయోఽసంసారీతి జ్ఞాతుం శక్యతే. తత్ర జీ
వ ఏవ తావత్ కథం జ్ఞాయేత. నన్వేవం జ్ఞాయతే శ్రోతా మన్తా ద్ర
ష్టా ఆదేష్టా ఆఘోష్టా విజ్ఞాతా ప్రజ్ఞాతేతి. నను విప్రతిషిద్ధం - విజ్ఞా
యతే యః శ్రవణాదికర్తృత్వేన, *అమతో మన్తాఽవిజ్ఞాతో విజ్ఞా
తేతి, చ. తథా * న మతేర్మన్తారం మన్వీథా న విజ్ఞాతేర్విజ్ఞాతారం

ఆ. త్వార్థం (యథాశాస్త్రప్రదర్శితేనేతి) * స ఇమాఁల్లోకానసృజతేత్యాదిశాస్త్ర
ప్రదర్శితలిఙ్గేనేత్యర్థః. అనుమానే దృష్టాన్తమాహ (పురేతి) అచేతనం ప్రధానం
స్వయమేవ విచిత్రజగదాకారేణ పరిణమతే- నతు సర్వజ్ఞోఽధిష్ఠాతా కశ్చిదితి సా
ఙ్ఖ్యాః తన్నిరాసాయాహ (చేతన ఇతి) చేతనానధిష్ఠితస్యాచేతనస్య స్వతః ప్ర
వృత్త్యదర్శనాదవశ్యం సర్వజ్ఞశ్చేతనోఽధిష్ఠాతాఽఙ్గీకార్య ఇత్యర్థః తృతీయమా
హ (యత ఇతి) ఏకస్యైవ రూపభేదేన భేద ఇత్యాశఙ్క్యాహ (ఏవమితి) (అ
న్యోన్యేతి) అన్యోన్యవిరుద్ధధర్మవత్త్వాద్దహనతుహినవద్భిన్నా ఇత్యర్థః తత్ర జీవస్య
యత్కర్తృత్వభోక్తృత్వాదివైలక్షణ్యముక్తం- తదసిద్ధం- తస్య మానాన్తరావిష
యత్వేన తద్ధర్మవత్తయా ప్రమాతుమశక్యత్వాత్. అతో న భేద ఇత్యభిప్రాయేణ పరి
హరతి సిద్ధాన్తీ (తత్ర జీవ ఏవేతి) (కథమితి) తస్యజ్ఞేయత్వాభావే కర్తృత్వా
ది ధర్మవిశిష్టతయాపి స జ్ఞాతుం న శక్యత ఇత్యర్థః. అవిజ్ఞాతాభిప్రాయప్రకారః ప్ర
శ్నం మత్వాశఙ్క్యతే (నన్వితి) ఆదేష్టా- వర్ణాత్మకశబ్దవక్తా ఆఘోష్టా- ధ్వ
న్యాత్మకశబ్దవక్తేత్యర్థః పూర్వవాక్యే * స ఏషోఽశ్రుతోఽమతోఽవిజ్ఞాత ఇతి
విజ్ఞేయత్వస్య ప్రతిషేధాత్తస్మిం స్తద్విరుద్ధం జ్ఞేయత్వమిత్యాహ (నను విప్రతిషి
ద్ధమితి) యః శ్రవణాదికర్తృత్వేన విజ్ఞాయతే- స ఏవామతోఽవిజ్ఞాతశ్చేత్యేతద్వి
ప్రతిషిద్ధమిత్యన్వయః. శ్రుత్యన్తర విప్రతిషిద్ధం చేత్యాహ (తథా న మతేరితి)

శం. విజానీయాఇత్యాదిచ. సత్యం- విప్రతిషిద్ధం- యదిప్రత్యక్షేణ జ్ఞాయతేసుఖాదివత్, ప్రత్యక్షజ్ఞానంచనివార్యతే * నమతేర్మన్తారమిత్యాదినా,. జ్ఞాయతేతుశ్రవణాదిలిఙ్గేన- తత్రకుతోవిప్రతిషేధః. ననుశ్రవణాదిలిఙ్గేనాపికథంజ్ఞాయతే. యావతాయదా శృణోత్యాత్మా- శ్రోతవ్యశ్శబ్దస్తదా. తస్యశ్రవణాదిక్రియయైవ వర్తమానత్వాన్మననవిజ్ఞానక్రియేన సమ్భవత ఆత్మనిపరత్ర వా. తథాన్యత్రాపి మననాదిక్రియాసు. శ్రవణాదిక్రియాశ్చ స్వవిషయే

ఆ. మతేః- మనోవృత్తేర్మన్తారం- సాక్షిణమిత్యర్థః. ఆదిపదేన * అమతోమన్తా౽విజ్ఞాతోవిజ్ఞాతేత్యాదిసఙ్గ్రహః. శ్రుత్యోఃప్రామాణ్యావిశేషాద్విప్రతిషేధానుపపత్తేఃప్రత్యక్షేణావిజ్ఞేయత్వమనుమానేనవిజ్ఞేయత్వంచోద్యతే తాభ్యామితిశఙ్కతే పూర్వవాదీ (సత్యమితి) ఆత్మనియుగపజ్జ్ఞానద్వయాయోగాత్ శ్రవణాదికాలే మననవిజ్ఞానయోరసమ్భవాత్ శ్రవణాదినామననవిజ్ఞానరూపాత్మవిషయస్యాన్యవిషయకంవా౽నుమితిజ్ఞానంనసమ్భవతీత్యాహసిద్ధాన్తీ (ననుశ్రవణాదినా) శ్రవణక్రియయైవ సహావర్తమానత్వాత్- శ్రవణక్రియాధారత్వాదాత్మనివిషయే పరవిషయే వాతస్య మననవిజ్ఞానక్రియే నసమ్భవత ఇత్యర్థః. అత్రప్రకరణే మననవిజ్ఞానశబ్దాభ్యామనుమితిరుచ్యతే - ఆత్మనస్తద్విషయత్వస్యైవేహ శఙ్కావాదనాత్త్వాదితి తర్హి శ్రవణమననయోర్యుగపదసమ్భవే అన్యవిషయకమననక్రియయా ఆత్మామన్తవ్యఇత్యాశఙ్క్య విజాతీయక్రియాద్వయవత్ సజాతీయక్రియాద్వయమపి యుగపన్నసమ్భవతీత్యాహ (తథేతి) (మననాదిక్రియాస్వితి) మననాదిక్రియాన్తరమపి నసమ్భవతీతిశేషః నను మననక్రియాహిలిఙ్గం నచలిఙ్గంకరణం-అలిఙ్గవిశిష్టేనాప్యనుమితిదర్శనాత్. కింతు లిఙ్గజ్ఞానంకరణం నచ తస్యాప్యనుమితికాలేసత్త్వనియమః- పూర్వక్షణసత్త్వమాత్రేణ కరణత్వోపపత్తేరితి తదాన్యాయసద్భావే౽పి నదోషఇతిచేన్న- శ్రవణమననాదిలిఙ్గవిజ్ఞానస్య సాక్షిరూపస్య స్వతో నిర్విశేషభావేన శ్రవణాదినిరూపితత్వవిశేషేణైవ తస్యానుమాపకత్వస్య వక్తవ్యత్వేన తస్యక్రియాయాఅపి తత్కాలేవక్తవ్యత్వాదితిభావః నను తర్హి బాహ్యగోచరశ్రవణాదిక్రియాయామస్తురనుమానంమాభూత్- కింతు బాహ్యగోచరశ్రవణాదిక్రియాస్వాత్మానమపివిషయీకరిష్యతీత్యత ఆహ (శ్రవణాదిక్రియాశ్చేతి) స్వవిషయగోచరాఏవ-

శం. ష్యేవ. నహిమన్తవ్యాదన్యత్ర మన్తుర్మననక్రియాసమ్భవతి. నను మనసః సర్వమేవమన్తవ్యం. సత్యమేవం- తథాపిసర్వమపి మన్తవ్యం మన్తారమన్తరేణనమన్తుంశక్యం. యద్యేవం-కింస్యాత్. ఇదమత్రస్యాత్- సర్వస్యయోఽయంమన్తా- సమన్తైవేతి నమన్తవ్యఃస్యాత్. నచద్వితీయోమన్తుర్మన్తాఽస్తి. యదాసఆత్మనైవమన్తవ్యః- తదాయేనచాత్మనామన్తవ్యః, యశ్చమన్తవ్యః,- ఆత్మానౌద్వౌప్రసజ్యేయాతాం. ఏకఏవ వాత్మాద్విధామన్తృమన్త

ఆ నతు స్వాశ్రయగోచరా ఇత్యర్థః. కిఞ్చ- * నమతేర్మన్తారం మన్వీథా ఇత్యాత్మనో మన్తవ్యత్వనిషేధాత్ మన్తుర్యాత్మని మననక్రియా నసమ్భవతీత్యాహ (నహీతి) (అన్యత్రేతి) ఆత్మనీత్యర్థః కుఠారాదిక్రియాయాః దారుణోఽన్యత్ర వ్యాపారాదర్శనాదిత్యర్థః. నను * మనసోవశే సర్వమిదంబభూవేతిశ్రుతేః సర్వస్యమనోవిషయత్వాదాత్మన్యపి మన్తవ్యత్వమేవేతి శఙ్కతే (ననుమనసఇతి) ఏవమపి మనసఃకరణత్వాత్, క్రియాయాశ్చకర్తారమన్తరాఽనుపపత్తేః, ర్మన్తాఽవశ్యమఙ్గీకర్తవ్యఇతిసిద్ధాన్తీతావదాహ (సత్యమేవమితి) (తథాపీతి) * నమన్వీథా ఇతి విశేషశ్రుత్యామన్తవ్యత్వనిషేధాత్ అభ్యుపగమ్యోచ్యతేఇతి సూచయత్యపిశబ్దః. అస్తు మన్తురావశ్యకత్వం- తావతాకింస్యాదితిశఙ్కతే (యద్యేవమితి) ఏవం సత్యాత్మనోమన్తవ్యత్వాభావస్సిధ్యతీత్యాహ (ఇదమితి) కుతఏతదితిచేత్- తత్ర వక్తవ్యం. కిమాత్మనోమననేస్వయమేవమన్తా - ఉతాన్యోవేతి వికల్పాద్యద్వయం దూషయతి (సర్వస్యేతి) ఏకత్రకర్తృకర్మభావస్య విరోధాన్మన్తుర్మన్తవ్యత్వంనసమ్భవతీత్యర్థః. ద్వితీయేసమన్తాఅనాత్మా- ఆత్మావేతి వికల్ప్యఆద్యేఆహ (నచేతి) ద్వితీయ ఇత్యనన్తరమనాత్మేతిశేషః అనాత్మనోఽచేతనస్యమన్తృత్వానుపపత్తిరిత్యర్థః. ద్వితీయమనువదతి (యదేతి) అస్మిన్పక్షేఏకస్మిన్శరీరేఆత్మద్వయంస్యాదిత్యాహ (తదేతి) చ శబ్దౌపరస్పరసముచ్చయార్థౌ యేన చాత్మనా ఆత్మా మన్తవ్యో యశ్చాత్మా మన్తవ్యఇత్యన్వయః తృతీయాన్తప్రథమాన్తయచ్ఛబ్దాభ్యాముక్తౌద్వావాత్మానౌస్యాతామిత్యర్థః ఏతద్దోషపరిహారాయైకస్యైవాత్మనస్సఏకాంశేనమన్తృత్వ, మంశాన్తరేణమన్తవ్యత్వ, మిత్యుక్తౌ సావయవత్వంస్యాదిత్యాహ (ఏకఏవేతి)

౩౦. వ్యక్త్వేనద్విశకలీభవేద్వంశాదివత్. ఉభయథాప్యనుపపత్తిరేవ. యథా ప్రదీపయోః ప్రకాశ్య ప్రకాశకత్వానుపపత్తిః సమత్వాత్ - తద్వత్. నచ మన్తుర్మన్తవ్యే మననవ్యాపారశూన్యస్య [illegible] లోఽస్త్యాత్మమననాయ. యదాపి లిఙ్గేనా [illegible] తదాపి పూర్వవదేవలిఙ్గేన మన్తవ్యఆత్మా యః, యుక్తి [illegible] స్తా- తౌద్వౌప్రసజ్యేయాతాం-ఏకఏవ [illegible] షః. నప్రత్యక్షేణనాప్యనుమానేన జ్ఞాయతేచేత్ [illegible] * సమఆత్మేతివిద్యాదితి, కథంవా * శ్రోతా [illegible]

ఆ అస్తు కోదోష ఇత్యాశఙ్క్యఆత్మభేదే [illegible] తయా శరీరమున్మథ్యేత, సావయవత్వేఽనిత్యత్వ [illegible] మాహ (ఉభయథేతి) భిన్నయోరపి సమానస్వభావయో [illegible] దర్శనాదాత్మభేదపక్షేఆత్మశకలభేదపక్షే వాతయోః సమానస్వభావత్వా [illegible] ఇవకర్తృకర్మభావోనసమ్భవతీత్యనుపపత్త్యన్తరమాహ ([illegible]) * [illegible] వ్యతృణత్స్వయమ్భూస్తస్మాత్పరాఙ్పశ్యతినాన్తరా [illegible] ర్విషయత్వనియమస్యాత్మవిషయత్వాభావస్యచో [illegible], * యన్మ [illegible] ఇతిశ్రుతే, శ్చ మనసోబహిర్విషయేమన్తవ్యఏవ వ్యాపార [illegible] ([illegible] స్తురితి) నచైవంసతి *కశ్చిద్ధీరః ప్రత్యగాత్మానమైక్షత్ [illegible] త్యాదీనాంకాగతిరితివాచ్యం-మనసో బహిర్వి [illegible] మేవప్రకాశతఇతితదర్థత్వాత్ అన్యథాపూర్వో [illegible] విజ్ఞాతఇత్యాదిబహుశ్రుతివ్యాకోపస్స్యాదిత్యభావః [illegible] వ్యత్వపక్షేఏకస్మిన్శరీరేఆత్మభేద, స్తస్య శకల [illegible] విషయత్వపక్షేఽప్యాహ (యదాపీతి) [illegible] న్యాయోపబృంహితయానర్వాత్మనాజ్ఞేయత్వాభావాదిత్యుక్తం [illegible] తే (నప్రత్యక్షేణేతి) (కథమితి) జ్ఞేయత్వప్రతిపాదక [illegible] త్వప్రతిపాదకశ్రుతేశ్చానుపపత్తిరిత్యర్థః. తత్ర *విద్యా [illegible] స్వప్రకాశత్వేన స్వతఃస్ఫురణమేవోచ్యతే- నతు [illegible] త్మానమిత్యభిప్రేత్యశ్రోతృత్వాదిశ్రుతేరపరిహారమాహ (నన్వితి) [illegible]

శం. శ్రోతృత్వాదిధర్మవానాత్మా. అశ్రోతృత్వాదిప్రసిద్ధమాత్మనః కిమత్ర విషమం పశ్యసి. యద్యపి తవన విషమం- మమ తు విషమం ప్రతిభాతి. కథం. యదాఽసౌ శ్రోతా- తదా న మన్తా. యదా మన్తా- తదా న శ్రోతా. తత్రైవం సతి పక్షే శ్రోతా మన్తా, పక్షే న శ్రోతా నాపి మన్తా. తథాఽన్యత్రాపిచ. యదైవం- తదా శ్రోతృత్వాదిధర్మవానాత్మా- అశ్రోతృత్వాదిధర్మవాన్వేతి సంశయస్థానే

ఆ. ప్రతిపాదనస్య కా గతిరితి పృచ్ఛ్యతే- కిం వా శ్రోతృత్వాది ప్రతిపాదనేనాశ్రోతృత్వాదికమప్రసిద్ధమిత్యుచ్యతే వేతి వికల్ప్యనాద్యః- నిత్యమేవ శ్రోతృత్వాదిధర్మాఙ్గీకారాదిత్యాహ (శ్రోతృత్వాదీతి) * న శ్రోతా న మన్తేత్యాది శ్రుతేర్నిత్యమేవాశ్రోతృత్వాద్యపి- ప్రామాణికత్వాత్ అతో న ద్వితీయోఽపీత్యాహ (అశ్రోతృత్వాదీతి) ఉభయోరవిరోధఞ్చోత్తరత్ర వ్యక్తమితి భావః ఏవఞ్చ * శ్రోతా మన్తా * న శ్రోతా న మన్తేతి, చోభయశ్రవణేసతి శ్రోతృత్వాదిధర్మవానేవేత్యన్యతర పరిగ్రహే వైషమ్యం తవ నయుక్తమిత్యాహ (కిమత్రేతి) నన్వశ్రోతృత్వశ్రుతే రన్యపరత్వోపపత్తేర్న వైషమ్య మిత్యాశఙ్క్య కాలభేదేనోభయోరపి దర్శనాదన్యతరస్యాన్యపరత్వే హేత్వభావాచ్ఛ్రోతైవేత్యాది శ్రుత్యర్థాఙ్గీకారే వైషమ్యం స్యాదేవేత్యాహ (యద్యపీతి) అశ్రోతృత్వాది ప్రసిద్ధమాత్మన ఇతిపాఠే సన్నితి వాక్యమపి శఙ్కాన్తర్గతమేవ * శ్రోతా మన్తేత్యాది శ్రుత్యా శ్రోతృత్వాది ధర్మవానాత్మా- నను తత్ కథం స్యాదిత్యన్వయః నను, న శ్రోతేత్యాది శ్రుతేరశ్రోతృత్వాది ధర్మవత్త్వమాత్మన ఇత్యాశఙ్క్య లోకప్రసిద్ధేర్నైవమితి స ఏవాహ (అశ్రోతృత్వాదీతి) ఉభయోరప్యాత్మధర్మత్వ శ్రవణే సమానేఽన్యతరస్యానాత్మధర్మత్వాభిధానమయుక్తమితి సిద్ధాన్తీ దూషయతి (కిమత్రేతి) నను లోకప్రసిద్ధిబలాదన్యస్య ధర్మత్వానిశ్చయాన్న వైషమ్య మిత్యాశఙ్క్యా నిరాకరోతి (యద్యపీతి) అశ్రోతృత్వాదేరాత్మధర్మత్వేఽపి ప్రసిద్ధేరవిశేషాత్ శ్రుత్యనురోధేనోభయోరప్యాత్మధర్మత్వమితి ప్రశ్నపూర్వకమాహ (కథమితి) ఇతరత్సర్వం సమానం త్వయా కాదాచిత్కజ్ఞానేన నిత్యమేవ శ్రోతృత్వాదికమఙ్గీక్రియతే- తదయుక్తమిత్యాహ (యదాఽసావితి) మన్తేత్యనన్తరం నతు నిత్యమేవ శ్రోతా మన్తా వేతి శేషః. (తథాన్యత్రాపీతి) ద్రష్టృత్వ ఘ్రాతృత్వాదావప్యేవమేవ కాదాచిత్కత్వ మిత్యర్థః

శం. కథంతవనవైషమ్యం. యదాదేవదత్తోగచ్ఛతి-తదానస్థాతా-గ(న్తై)వ. యదాతిష్ఠతి-నగన్తా- స్థాతైవ. తదాఽస్యపక్షఏవగన్తృత్వం స్థాతృత్వఞ్చ-ననిత్యంగన్తృత్వంస్థాతృత్వం వా-తద్వత్. తథై(వా)త్రకాణాదాదయఃపశ్యన్తి-పక్షేప్రాప్తేనైవశ్రోతృత్వాదినాత్మోచ్యతే *శ్రోతామన్తేత్యాది. సంయోగజత్వమయాగపద్యఞ్చజ్ఞానస్యహ్యాచక్షతే. దర్శయన్తిచ *అన్యత్రమనాఅభూవంనాశ్రౌ(షమ్)మిత్యాది, యుగపత్ జ్ఞానానుత్పత్తిర్మనసోలిఙ్గమితి,చ న్యాయ్యం భవత్వేవం- కింతవనేష్టం- యద్యేవంస్యాత్. అస్త్వేవం -- త[illegible]

ఆ. శ్రోతృత్వాదేఃపాక్షికత్వం దృష్టాన్తేనస్పష్టీకరోతి (యదేతి) తదాస్యేత్యత్ర[illegible]స్థైవమితి పదమధ్యాహృత్యయథైవంవ్యవస్థా- తదాఽస్యపక్షఏవగన్తృత్వాది వాక్యంయోజ్యం (తద్వదితి) శ్రోతృత్వాదికమపిననిత్యమిత్యర్థః అత్రాస్తికే[illegible]తాభిప్రాయః కాణాదాదయఉభయమపి కాదాచిత్కమేవాస్త్వితి చోదయ[illegible]త్యాహ (తథైవాత్రేతి) నను సిద్ధాన్తినాపి శ్రోతృత్వా[illegible]స్య సిద్ధాన్తితత్వాత్ కథంభేదఇత్యాశఙ్క్య తన్మతేసర్వసాక్షిణః సర్వదైవ శ్రో[illegible]త్వం, కాదాచిత్కజ్ఞానస్యవృత్తిత్వేన తదభావేనచ నిత్యమేవాశ్రోతృత్వం, [illegible]న్మతేతు కాదాచిత్కజ్ఞానేనైవ శ్రోతృత్వాదికమితివిశేషమాహ (సంయోగజత్వమితి) జ్ఞానస్య కాదాచిత్కత్వే అయాగపద్యేచ యథాక్రమం ప్రమాణ[illegible] (దర్శయన్తిచేతి) (యుగపదితి) యది మనోనస్యాత్- [illegible]యాణాం యుగపదేవరూపాదిభిః సమ్బన్ధే యుగపదేవస[illegible] సర్వాణి [illegible]జ్ఞానానిస్యుః- సామగ్ర్యసత్త్వాత్ నచ తథాఽ- [illegible] యస్సంయోగిఅణుపరిమాణం మనోఽఙ్గీకర్తవ్యం తథాచ యుగప[illegible]నస్సంయోగాభావాన్న యుగపత్సర్వవిషయకంజ్ఞానం [illegible] సర్వవిషయకజ్ఞానానుత్పత్తిలిఙ్గేన మనోస్తీతివదన్తో యుగపజ్జ్ఞానానుత్ప[illegible]త్యుక్తవన్తఇత్యర్థః. ఇమమర్థంన్యాయ్యం పశ్యన్నితిపూర్వేణాన్వయః. [illegible]మతే సిద్ధాన్తినాప్రదర్శితేసతి తస్మిన్ కాణాదాదిరీత్యా[illegible] శ్రోతృత్వాదిధర్మసిద్ధేశ్చ తథైవాస్త్వితిపూర్వపక్షేతటస్థోవా సిద్ధాన్తి[illegible] (భవత్వితి) యద్యేవంన్యాయ్యంస్యాత్- ఏవమేవభవతు. కింతవనేష్టమిత్యర్థః.

శం ష్టం చేత్. శ్రుత్యర్థస్తు న సమ్భవతి. కిం న శ్రోతా మన్తేత్యాదిః శ్రుత్యర్థః. *న శ్రోతా న మన్తేత్యాదివచనాత్. నను పాక్షికత్వేన ప్రత్యుక్తం త్వయా. న - నిత్యమేవ శ్రోతృత్వాద్యభ్యుపగమాత్ * న హి శ్రోతుః శ్రుతేర్విపరిలోపో విద్యత ఇత్యాదిశ్రుతేః. ఏవం తర్హి నిత్యమేవ శ్రోతృత్వాద్యభ్యుపగమే ప్రత్యక్షవిరుద్ధా యుగపజ్జ్ఞానోత్పత్తిరజ్ఞానాభావశ్చాత్మనః కల్పితః స్యాత్ - తచ్చానిష్టమితి. నోభయదోషోపపత్తిః- ఆత్మనః శ్రుత్యాది శ్రోతృత్వాది ధర్మ

ఆ. ఆత్మనః కాదాచిత్కజ్ఞానేన శ్రోతృత్వాదిధర్మవత్త్వస్య శ్రుత్యనభిమతత్వాన్న తన్న్యాయ్యమితి సిద్ధాన్తీ తం పక్షం దూషయతి (అస్త్వేవమితి) నను * శ్రోతా మన్తేతి శ్రుత్యా తద్ధర్మవత్త్వప్రతిపాదనాదనభిమతత్వమసిద్ధమితి శఙ్క్యతే (కిం నేతి) * న శ్రోతేతి శ్రుత్యా విశేషతః కాలత్రయేఽపి శ్రోతృత్వాదిధర్మరాహిత్యప్రతిపాదనాత్ తద్ధర్మవత్త్వమనభిమతమేవేతి సిద్ధాన్తీ ఉత్తరమాహ (న శ్రోతేతి) యద్వా సా శ్రోతేత్యాదినా శ్రోతృత్వాదేః పాక్షికత్వస్య త్వయైవోక్తత్వాత్, కాణాదపక్షప్రదర్శనవేలాయాం చ కాదాచిత్కజ్ఞానేన తదుపపాదనాత్, పాక్షికశ్రోతృత్వాదితదభావవిషయతయా శ్రుతిద్వయస్యోపపత్తిరితి శఙ్క్యతే (నన్వితి) అపాక్షికత్వేన శ్రోతృత్వతదభావయోః శ్రుతిభ్యాం స్వరసతః ప్రతీతేః పాక్షికత్వేన తత్సఙ్కోచో న యుక్త ఇతి స్వాభిప్రాయం వివృణ్వన్ సిద్ధాన్త్యాహ (న నిత్యమేవేతి) నను శ్రుతేరనిత్యత్వే సతి తద్ఘటితం శ్రోతృత్వమప్యనిత్యమితి సఙ్కోచ ఆవశ్యకః అత ఆహ (న హీతి) శ్రుతేః శ్రోతృత్వస్య చానిత్యత్వవచనం శ్రుతివిరుద్ధమిత్యర్థః శ్రుతిత్యాదీనాం నిత్యత్వే యుగపత్సర్వజ్ఞానం స్యాత్, కదాచిదపి కస్యచిదజ్ఞానస్యాభావో న స్యాత్ - శ్రుత్యాదిశబ్దితానాం సర్వేషాం జ్ఞానానాం నిత్యత్వాత్, న చేష్టాపత్తిః - ప్రత్యక్షవిరోధాత్ అతో * న హి శ్రోతుః శ్రుతేరిత్యాది శ్రుతేరన్యపరత్వం వక్తవ్యమితి శఙ్క్యతే (ఏవం తర్హీతి) ఇతి శబ్దః శఙ్కాసమాప్త్యర్థః పరిహరతి (నోభయేతి) యుగపజ్జ్ఞానోత్పత్తిరజ్ఞానాభావశ్చేత్యుభయదోషస్యోపపత్తిః- సమ్భవో నాస్తీత్యర్థః శ్రోతృత్వాదేర్నిత్యత్వే కథముభయదోషాభావ ఇత్యాశఙ్క్యాత్మస్వరూపభూతసాక్షిరూపశ్రుత్యాదేర్నిత్యత్వేఽపి వృత్తిరూపకాదాచిత్కశ్రుత్యాదేరప్యభ్యుపగమాదుక్తదోషాభావ ఇతి పరిహరన్ నిత్యశ్రోతృత్వాదికం దర్శయతి (ఆ

శం నత్వశ్రుతేః. అనిత్యానాంమూర్తానాంచ ఘటాదీనాం దృష్టాన్యనిత్యమేవ సంయోగ వియోగధర్మిణాం. యథాఽగ్నే జ్వలనంత్వగాదిసంయోగజత్వాత్ - తస్మాత్. నను నిత్యస్యా మూర్తస్యా సంయోగవిభాగధర్మిణః సంయోగిత్వప్రసక్తేః నిత్యస్య ధర్మిత్వం సమ్భవతి. తథాచ శ్రుతిః * నహి ద్రష్టుర్దృష్టేర్విపరి లోపోవిద్యత ఇత్యాదిః. ఏవం తర్హి ద్వైతప్రసక్తి ఇతియుక్తో దృష్టిర్భిన్నాత్మానః. తథాచ ద్వైతశ్రుతిః శ్రుత్యన్తరాణి నిత్యా. ఆత్మస్వరూపస్యచ నిత్యా. తథాజ్ఞానం బాహ్యం బాహ్యా. ఏవం హ్యేవ- తథాచేయం శ్రుతిరనుపపన్నా భవతి * దృష్టేర్ద్రష్టా శ్రుతేః శ్రోతా ఇత్యాద్యా. లోకేఽపి శ్రుత్యన్తరేణ నిరూపణస్థానగా

ఆ త్మన ఇతి) ఆత్మనః స్వరూపభూతంయత్ శ్రుత్యాది - శ్రోత్రాదిజన్యమిత్యా షేరూపం - తద్వ్యావర్త్యాద్య చక్షురిత్యాది - తద్గతమేవ తత్త్వస్య * శ్రోతామన్తేత్యాది శ్రుతేరిత్యర్థః అనిత్యశ్రుత్యాదిని ద్రష్టృత్వమిత్యాదిశ్రుత్యన్తర్గతయది (అని త్యానామితి) తేషామనిత్యత్వమాహ (అనిత్యానామితి) దృష్టాన్తేనానిత్యత్వసాధనం మాహ (సంయోగేతి) సంయోగజన్యత్వాదనిత్యత్వాదేరనిత్యత్వమిత్యర్థః దృష్టా న్తమాహ నద్యనిత్యమిత్యనుమానేనానిత్యత్వప్రసంగాదిత్యర్థః ... దేవాత్మనోఽపి ధర్మోఽస్తు - తేనానిత్యదృష్టాన్తసేతస్య ఇత్యాహ (నన్వితి) నిత్యత్వాద మూర్తత్వం అమూర్తత్వాత్ సంయోగాది ఏకరూపత్వాత్. తత్ర సంయోగాని దృష్టాద్యసమ్భవ ఇత్యర్థః . నో ని త్యప్రసక్త్యాదిప్రసంగమిత్యర్థః శ్రుతిరపి నిత్యదృష్ట్యాదిసిద్ధిరిత్యాహ (తథాచేతి) నిత్యానిత్యప్రసక్తిద్వయమిత్యాహ మితిశఙ్కతే (ఏవంతర్హీతి) శ్రుతిప్రమాణత్వాత్ ద్వైతాపత్తిరిత్యర్థః . ప్రమాణమిత్యాహ (ఏవంహ్యేవేతి) (తథాచేతి) ద్రష్టా ద్రష్టవ్యభావేన త్వర్థః (దృష్టేర్ద్రష్టేతి) దృష్టివిషయదృష్టిమానిత్యర్థః ... ... భావస్యైకస్మిన్నసమ్భవాత్ దృష్టిద్వయం ప్రతీయతఇత్యర్థః ... శ్రుతిరనుపపద్యతే- నాన్యథేత్యర్థః ... ... దృష్టిరితి ప్రతీతేస్తన నాతియోగిని అనిత్యాదృష్టి ... తథా ద్వితీయాదృష్టిః, ... ప్రతీయత ఇత్యాహ (లోకేఽపీతి)

శం. గమాపాయయోర్ద్రష్టుర్దృష్టి, ర్జాతా దృష్టి, రితి చక్షుర్దృష్టేరనిత్యత్వం. తథా చ శ్రుతిమత్యాదీనామపి. ఆత్మదృష్ట్యాదీనాఞ్చ నిత్యత్వం ప్రసిద్ధమేవ లోకే - వదతి హ్యుద్ధృతచక్షుః స్వప్నేఽద్య మయా భ్రాతా స్వప్నే దృష్ట ఇతి, తథాఽవగతబాధిర్యః స్వప్నే శ్రుతో మన్త్రోఽద్యేత్యాది,. యది చక్షుస్సంయోగజైవాత్మనో నిత్యదృష్టిస్తన్నాశేన నశ్యేత-తదోద్ధృతచక్షుః స్వప్నే నీలపీతాదీన్న పశ్యేత్, * నహి ద్రష్టుర్దృష్టే రిత్యాద్యా చ శ్రుతి రనుపపన్నా స్యాత్,. * తచ్చక్షుః పురుషే యేన స్వప్నం పశ్యతీత్యాద్యా చ

ఆ. చక్షుర్దృష్టేరనిత్యత్వమిత్యుపలక్షణం ఆత్మదృష్టేర్నిత్యత్వం ప్రసిద్ధమిత్యపి ద్రష్టవ్యం (తథా చ శ్రుతిమత్యాదీనామపీతి) నిత్యత్వమనిత్యత్వఞ్చ ప్రసిద్ధమిత్యనుషఙ్గః ఆత్మదృష్ట్యాదీనాం నిత్యత్వే హేత్వన్తరమాహ (ఆత్మదృష్ట్యాదీనాంచేతి) స్వప్నే చక్షుషోఽభావేఽపి దృష్టేస్సత్త్వాత్ సా న చక్షుర్జన్యేతి నిత్యైవేత్యర్థః చక్షుః స్వప్నేఽప్యనుపరతమితి యది కశ్చిద్బ్రూయాత్- తం ప్రత్యుక్తముద్ధృత చక్షురితి తస్య చక్షుస్సత్త్వాశఙ్కైవ నాస్తీత్యర్థః. (అవగతేతి) అవగతం- నిశ్చితం బాధిర్యం యస్యేత్యర్థః నచ స్వప్నే దృష్ట్యాదేశ్చక్షురాద్యజన్యత్వాత్ కథం దృష్టి శ్రుత్యాదిశబ్దవాచ్యత్వమితి వాచ్యం- రూపాదివిషయకాపరోక్షజ్ఞానస్యైవ దృష్ట్యాదిశబ్దవాచ్యత్వాదితి భావః. ఉక్తమర్థం విపర్యయే బాధకోక్త్యా దృఢయతి (యదీతి) (న పశ్యేదితి) దర్శనహేతోశ్చక్షుషోఽభావాదిత్యర్థః నచేదం దర్శనం స్మృతిరితి వాచ్యం- తథా సతి సన్నిహితత్వేనాపరోక్షావభాసో న స్యాత్. నచ తదంశే భ్రమ ఇతి వాచ్యం- బాధకాభావాత్. పూర్వమననుభూతభ్రాత్రాదిదర్శనం చ న స్యాదితి భావః ఇదముపలక్షణం సుఖమహమస్వాప్సమితి పరామర్శహేతుభూతస్సుషుప్తికాలీనానుభవోఽపి నిత్యోఽభ్యుపగన్తవ్యః - తదానీం సర్వకరణానామభావేనానిత్యానుభవాభావాదిత్యపి ద్రష్టవ్యం న కేవలం ప్రత్యక్షస్యానుపపత్తిః- శ్రుతిరప్యనుపపన్నా స్యాదిత్యాహ (నహి ద్రష్టురితి) * నహి శ్రోతుః శ్రుతేర్విపరిలోపో విద్యత ఇత్యాద్యా ఇత్యాద్యా చేత్యనేన గృహ్యతే. (తచ్చక్షురితి) చష్ట ఇతి చక్షుః- ద్రష్టా. సాక్షీ పురుషే- ఆత్మని శరీరే వా. యేన స్వప్నం పశ్యతి- తచ్చక్షుః- సాక్షీ (ఇత్యాద్యా చ శ్రుతిరితి) అనుపపన్నా స్యాదిత్యనుషఙ్గః. * స్వప్నాన్తం జాగరితాన్తం చ ఉ

శం శ్రుతిః. నిత్యాత్మదృష్టిర్బాహ్యా నిత్యదృష్టేర్గ్రాహికా. బాహ్యా
దృష్టేశ్చోపజనాపాయాద్యనిత్యధర్మవత్త్వాద్గ్రాహికాయా ఆత్మ
దృష్టేస్తద్వదవభాసత్వం. అతోఽనిత్యత్వాది భ్రాన్తినిమిత్తం
లోకస్యేతి యుక్తం. యథా భ్రమణాది ధర్మవదలాతాది వస్తువి
షయే దృష్టిరపి భ్రమతీవ- తద్వత్. తథా చ శ్రుతిః * ధ్యాయతీ
వ లేలాయతీవేతి. తస్మాదాత్మదృష్టేర్నిత్యత్వాన్న యోగపద్యమ
యోగపద్యం వాస్తి. బాహ్యానిత్యదృష్ట్యుపాధివశాత్ లోకస్య
తార్కికాణాం చాగమసమ్ప్రదాయవర్జితత్వాదనిత్యా ఆత్మనో దృ

ఆ భాయే నానుపశ్యతీత్యాదిరాద్యశఙ్కార్థః నన్వాత్మదృష్టేర్నిత్యత్వే కథం తత్రానిత్య
త్వప్రతీతిః, కథం వా లోకస్యానిత్యైవ సర్వాపి దృష్టిరితి నిశ్చయ, శ్చేత్యాశఙ్క్య-
గ్రాహ్యా నిత్యదృష్టిగతమనిత్యత్వాది సర్వం గ్రాహికాయాం నిత్యదృష్టావాభాసతే-
గ్రాహ్యాయఃపిణ్డగతవర్తులత్వాదిధర్మాణాం గ్రాహకాగ్న్యవభాసదర్శనాత్.
అతో లోకస్య తథా ప్రతీతిరుపపద్యత ఇత్యాహ (నిత్యేత్యాదినా) (తద్వదవ
భాసత్వమితి) గ్రాహ్యవదవభాసమానత్వ మిత్యర్థః. గ్రాహ్యధర్మస్య గ్రాహకా
భాసం దృష్టాన్తేన స్పష్టయతి (యథా భ్రమణాదీతి) ఆదిశబ్దేన గమనాదిగ్రహ్యాతే
ద్వితీయేన ధావత్ పత్యాది. (ధ్యాయతీవేతి) గ్రాహ్యబుద్ధిగతం ధ్యానాదికం
గ్రాహకే సాక్షిణి భాసత ఇతి శ్రుత్యర్థః ఏవం చ యత్పూర్వవాదినాయుగపదనేక
జ్ఞానోత్పత్తిః ప్రత్యక్షనిరుద్ధా స్యాదిత్యుక్తం- తత్ పరిహృతమిత్యాహ (తస్మాదితి)
తస్మాదిత్యస్యార్థమాహ (ఆత్మదృష్టేరితి) అనేకనిరూపితత్వాద్యౌగపద్యస్య, ఏ
దభావరూపత్వాదయౌగపద్యస్యైవ, కస్యాం దృష్టౌ తదుభయమపి నాస్తీత్యర్థః నన్వా
త్మదృష్టేర్నిత్యత్వే కథం పరీక్షాకుశలానాం నైయాయికానాం సర్వస్యప భ్రమః
స్యాదిత్యాశఙ్క్య * నన రేణావరేణ ప్రోక్త ఏష సువిజ్ఞేయో బహుధా చిన్త్యమానః
* నైషా తర్కేణ మతిరాపనేయా ప్రోక్తాఽన్యేనైవ సుజ్ఞానాయ ప్రేష్ఠేత్యాది శ్రు
తేః స్వబుద్ధ్యా జ్ఞాతుమశక్యత్వావగమాత్, సమ్ప్రదాయపరమ్పరయైవ జ్ఞాతవ్యత్వా
వగమా, చ్చ తేషాం తద్రహితత్వాద్భ్రమో యుక్త ఇత్యాహ (బాహ్యానిత్యేతి) స
కేవలం జ్ఞానభేదకల్పనైవ తేషాం భ్రమః- కిన్త్వాత్మభేదకల్పనాప్యేంగ్యాంలో భ్రమ

శం. ష్టిరితిభ్రాన్తిరుపపన్నైవ. జీవేశ్వరపరమాత్మభేదకల్పనాచైతన్ని
మిత్తైవ. తథాఅస్తి, నాస్తి, అస్తినాస్తీత్యాద్యాశ్చయావన్తోవా
ఙ్మనసయోర్భేదా యత్రైకంభవన్తి- తద్విషయాయాః నిత్యా
యాః దృష్టేర్నిర్విశేషాయాః. అస్తినాస్త్యే, కంనానా, గుణవ
దగుణం, జానాతినజానాతి, క్రియావదక్రియం, ఫలవదఫలం,సబీ

ఆ. ఏవేత్యాహ (జీవేశ్వరేతి) (ఏతన్నిమిత్తైవేతి) జ్ఞానానిత్యత్వ తద్భేదకల్పనా
నిమిత్తైవ నిత్యానిత్యజ్ఞానవతోర్జీవేశ్వరయో, ర్విచిత్రజ్ఞానవతాఞ్చజీవానాం, పర
మాత్మన, శ్చైకత్వం నసమ్భవతీతియుక్త్యాభాసేన తైర్భేదకల్పనాదిత్యర్థః కిఞ్చ-
« ఆత్మనైవాయం జ్యోతిషాస్తే * అయమాత్మాబ్రహ్మసర్వానుభూః * ప్రజ్ఞా
నఘన ఏవేత్యాదిశ్రుతిభ్యఆత్మనఏవ నిత్యదృష్టిరూపత్వా, దాత్మనశ్చ * సర్వాః
ప్రజాయత్రైకం భవన్తీత్యాదినాసర్వకల్పనానాం తన్మాత్రత్వేనతద్వ్యతిరేకేణా
భావోక్తేర్నిర్విశేషత్వా, త్తద్రూపాయాఅపిదృష్టేర్నిర్విశేషత్వాత్తస్యామస్తీత్యా
ద్యాస్సర్వాఃకల్పనాః భ్రాన్తినిమిత్తాఏవేత్యాహ (తథాఽస్తీతి) యావన్తోవా
గ్భేదాఃనామవిశేషాః, మనసోభేదరూపవిశేషా,శ్చ యత్రాత్మన్యేకంభవన్తి *స
ర్వేవేదాయత్రైకంభవన్తిసర్వాః ప్రజాయత్రైకంభవన్తీత్యాదిశ్రుతేః- తద్విష
యాయాః- తత్స్వరూపాయాః అతఏవనిత్యాయాః నిర్విశేషాయాః దృష్టేః అ
స్తీత్యాదికల్పనాఆస్తికానాం, నాస్తీతికల్పనాశూన్యవాదినాం, అస్తినాస్తీతికల్పనా
దిగమ్బరాణాం, అన్యేషాంచ యథా యథం సావయవత్వాదికల్పనా, సాసర్వా
పి తథా- భ్రాన్తినిమిత్తైవేతిపూర్వేణాన్వయః నను తేతేతార్కికా ఆత్మనోఽస్తి
త్వాదీన్ తర్కేణసాధయన్తి- అతోనతేషాం భ్రాన్తినిమిత్తత్వ మిత్యాశఙ్క్యశ్రు
తివిరుద్ధత్వా, దసఙ్గేఆత్మన్యనుపపత్తే, స్తేషాం కల్పనానాంసత్త్వమోఘానుపపత్తే,
శ్చ తేషాం తార్కికాణాంకల్పనానప్రమాణపథమారోహతీత్యాహ (అస్తినాస్తీ
తి) సుషుప్తౌ నజానాత్య, న్యత్రజానాతీ, తి కాదాచిత్కజ్ఞానవత్త్వకల్పనావై
శేషికాదీనాం ఆత్మాపరలోకంప్రతిగచ్ఛతీతి కేషాంచిత్ క్రియావత్త్వకల్పనా.
ఇహైవావస్థిత్వాశరీరాన్తరంగృహ్ణాతీత్యన్యేషాం దేహాత్మవాదే క్షణికవిజ్ఞానవాదేవా
అఫలం- పరలోకస్థాయినోఽభావాత్. అన్యేషాంఫలవత్. దేహాత్మ క్షణికవాదిప
క్షేఏవ కర్మతద్వాసనానామాశ్రయాభావాత్ పరలోకేనిర్బీజం నిత్యాత్మవాది

శం. జంన్నిర్బీజం, సుఖందుఃఖం, మధ్యమానామధ్యమం, శూన్యమశూన్యం, పరోక్షయదపరోక్షం, ఇదివా అన్యద్వా ఇత్యేవమాది వికల్పయితుమిచ్ఛతి - సమానంఖమపి చర్మవద్వేష్టయితుమిచ్ఛతి, సోపానమివచ పద్భ్యామారోఢుమిచ్ఛతి, జలేచ ఖే మీనానాం వయసాఞ్చపదం దిదృక్షతే,- * నేతి నేతి * యతోవాచోనివర్తన్తఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః, * కోఽద్ధావేదేత్యాది మన్త్రవర్ణాత్,. కథంతర్హి తస్యసమ్యగాత్మేతి వేదనం. బ్రూహి కేనప్రకారేణతమహంసమ్యగాత్మేతివిద్యాం. అత్రాఖ్యాయికామాచక్షతే కశ్చిత్కిలమనుష్యోయుక్తిః [illegible]

ఆ నాంసబీజం. (దుఃఖం) అసుఖరూపంసవిశేషమిత్యాదే యద్వా- [illegible] సోపప్లవది త్రిసన్తతిరూపస్య సంసారిణోభోక్తృత్వాత్ [illegible] నః శరీరమధ్యవర్తిత్వాత్ఇతి దిగమ్బరాణాంమతే అన్యమతే [illegible] మధ్యమం (పరోక్షయదితి) మనఃపరోక్షయదం, [illegible] త్యక్త్వా రాగ్యైదాదికల్పనా అప్రత్యక్షపరోక్షయ మహామహస్య [illegible] వాక్ప్రత్యయాగోచరే - వాఙ్మనసాగోచరేతిఅవికల్పయితు [illegible] (ఆరోఢుమితి) అత్ర ఖమిత్యనుషఙ్గః జలమీనానాం, [illegible] యః. వాఙ్మనసభేదాఅల్పసినసన్తి- అదిగోచరత్వాదిత్య [illegible] మాహ (నేతినేతీతి) వాఙ్మనసాగోచరత్వే శ్రుత్యన్తరమాహ ([illegible]) [illegible] ద్ధా- సాఽద్ధావేదేతి మనోగోచరత్వం, ఇహప్రావోచదితి వాగ్గోచరత్వం, [illegible] ధతీత్యర్థః. వాఙ్మనసాగోచరత్వే శ్రవణమననయో రసమ్భవాదాత్మజ్ఞానం [illegible] నసమ్భవతీతి శఙ్కతే (కథమితి) [illegible] తి శఙ్కృత్వా దాత్మవేదన [illegible] (బ్రూహీతి) కేన ప్రకారేణ సమ్యగాత్మేతివిద్యాం - [illegible] త్యన్వయః * నేతినేతీత్యాది శ్రుత్యుదాహరణ [illegible] ప్రకాశస్య బోధఇతి వేదనప్రకారస్యో [illegible] వా, దనేనైవ ప్రకారేణావిషయతయా వేదితవ్యఇతి మత్వా [illegible] మాహ (అత్రాఖ్యాయికామితి) (యుక్తిఇతి) [illegible] ([illegible]

౭౦ త్వాం నాసి మనుష్య ఇతి. స ముగ్ధతయా ఆత్మనో మనుష్యత్వం ప్రత్య
యితుం కఞ్చిదుపేత్యాహ బ్రవీతు భవాన్ కోఽహమస్మీతి. స త
స్య ముగ్ధతాం జ్ఞాత్వా ఆహ క్రమేణ బోధయిష్యామీతి. స్థావరా
ద్యాత్మభావమపోహ్య న త్వమమనుష్య ఇత్యుక్త్వా ఉపరరామ. ము
గ్ధః స తం ప్రత్యాహ భవాన్ మాం బోధయితుం ప్రవృత్తస్తూష్ణీం
బభూవ - కిం న బోధయతీతి. తాదృగేవ తద్భవతో వచనం. నాస్య
మనుష్య ఇత్యుక్తే మనుష్యత్వమాత్మనో న ప్రతిపద్యతే యః - స క
థం మనుష్యోఽసీత్యుక్తేఽపి మనుష్యత్వమాత్మనః ప్రతిపద్యేత.
తస్మాద్యథాశాస్త్రోపదేశ ఏవాత్మావబోధవిధిః - నాన్యః. న హ్యగ్నే
ర్దాహ్యం తృణాద్యన్యేన కేనచిద్దగ్ధుం శక్యం. అత ఏవ శాస్త్రం ఆ
త్మస్వరూపం బోధయితుం ప్రవృత్తం సదమనుష్యత్వప్రతిషేధనే
నైవ * నేతి నేతీ త్యుక్త్వోపరరామ. తథా * అనన్తరమబాహ్య
మయమాత్మా బ్రహ్మ సర్వానుభూరిత్యనుశాసనం * తత్త్వమసి

(నేతి) స త్వం స్థావరాదిరూప ఇత్యుక్త్వేత్యర్థః సన్నితరనిషేధేన యద్యేదేజ్ఞాతేఽపి
స్వమేవంభూత ఇత్యసంభిధానే అహమేవంభూత ఇతి జ్ఞానాభావాత్తదర్థం విధిముఖేన
బోధనం కార్యం అత ఆహ (నాసీతి) అపరోక్షతయా ప్రతీయమానవస్తుని వి
పర్యయేణ గృహీతే విపర్యయనిరాసమాత్రే యత్నః కార్యః నతు స్వరూపబోధే-
ఽస్య స్వయమేవ ప్రతీతేః తథాపి చేన్న బోద్ధుం శక్నోతి - తర్హి మూఢత్వాదుప
దేశానర్హ ఏవ స ఇత్యర్థః అతః ప్రకృతే ఆత్మనో నిత్యాపరోక్షస్యాహం మనుష్య ఇత్యా
దినా ఆరోపాత్తద్రూపేణ ప్రతీతేస్తస్య * నేతి నేతి * యతో వాచో నివర్తన్త ఇతీత
రనిషేధే కృతే స్వప్రకాశస్య నియమేన ప్రతీతిసంభవాదయమేవోపదేశప్రకారః-
నాన్య ఇత్యుపసంహరతి (తస్మాదితి) నను శాస్త్రం వినాప్యన్యతో విధిముఖేనా
త్మావబోధోఽస్త్విత్యత ఆహ (న హ్యగ్నేరితి) శాస్త్రైకసమధిగమ్యత్వాదాత్మనో
న హి అన్యస్వరేణ బోధస్సంభవతీత్యర్థః. శాస్త్రీయోఽప్యవబోధప్రకారోఽయమే
వ- నాన్య ఇతీతరనిషేధమాత్రేణోపరమాన్నిశ్చీయత ఇత్యాహ (అత ఏవేతి) * ఇ
త్యనుశాసనమితి పదేనార్థాదనుశాసనాన్తరనిషేధాదప్యేవమేవేత్యాహ (తథాన
న్తరమితి) * తత్త్వమసీత్యత్రాపి తత్పదార్థసామానాధికరణ్యేన త్వంపదార్థక
ర్తృత్వాదినిషేధేనైవ తస్య బ్రహ్మత్వబోధ ఇత్యాహ (తత్త్వమసీతి) * తత్త్వేన

౪౦. * యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకంపశ్యే దిత్యేవ
మాద్యపి. యావదయమేవం యథోక్తమిమమాత్మానం నవేత్తి-
తావదయం బాహ్యానిత్యదృష్టిలక్షణ ముపాధిమాత్మత్వే నోపే
త్యావిద్యయోపాధిధర్మానాత్మనోమన్యమానో బ్రహ్మాది స్తమ్బప
ర్యన్తేషు దేవతిర్యఙ్నరయస్థానేషు పునఃపునరావర్తమానోఽవి
ద్యాకామకర్మవశాత్ సంసరతి. ....*

ఇతి శ్రీగోవిన్ద భగవత్పూజ్య పాదశిష్యస్య
పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యస్య శ్రీశఙ్కరభగవతః కృతౌ
ఐతరేయోపనిషద్భాష్యే, ప్రథమాధ్యాయభాష్యమ్.
ఓమ్ తత్సత్.

ఆ. కంపశ్యేదితి దర్శనక్రియాకర్మత్వనిషేధాదప్యవేద్యతయైవాత్మనో జ్ఞానమిత్యాహ (యత్రత్వస్యేతి) (ఏవమాద్యపీతి) వేద్యత్వంనిషేధతీతిశేషః. తస్మాదాత్మనః కర్తృత్వాది ధర్మవత్తయా ప్రమాణేన జ్ఞాతుమశక్యత్వాత్తద్ధర్మవత్త్వప్రతీతేరజ్ఞాన మూలత్వేన భ్రమత్వాత్ సంసారిత్వేన ప్రతీతస్యవస్తుతో బ్రహ్మమాత్రత్వా, దనేనైవన్యాయేనేశ్వరస్యాపి సర్వజ్ఞత్వాదేరౌపాధికత్వేన భ్రమత్వాద్భేదమానాభావాత్తస్యాపి వస్తుతో బ్రహ్మమాత్రత్వా, న్న త్రయఆత్మానః- కిన్త్వాత్మైకఏవాఖణ్డైకరస ఇత్యభిప్రేత్య- ఏవంభూతస్య కథం సంసారప్రతీతిరిత్యాశఙ్క్యాత్మన స్సంసారస్యాజ్ఞానతదౌపాధికత్వ ముత్తరాధ్యాయసఙ్గత్యుపయోగితయాఽఽహ (యావదయమితి) (బాహ్యానిత్యదృష్టిలక్షణమితి) ప్రత్యగాత్మనో బాహ్య మన్తఃకరణ వృత్తిం. వృత్తివృత్తిమతోరభేదా దన్తఃకరణ మిత్యర్థః ....*

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమచ్ఛుద్ధానన్దపూజ్యపాదశిష్య
శ్రీమ ద్భగవదానన్దజ్ఞానకృతాయాం - ఐతరేయోపనిషద్భాష్య టీకాయాం
ప్రథమాధ్యాయభాష్యటీకా.
ఓమ్ తత్సత్.

శ్రీ

ఐతరేయోపనిషత్.

ద్వితీయాధ్యాయే - ప్రథమః ఖణ్డః.

పురుషే హ వా అయమాదితో గర్భో భవతి

స ఏవం సంసరన్ప్రాప్తదేహేన్ద్రియసఙ్ఘాతం త్యజతి, త్యక్త్వాఽన్యముపాదత్తే. పునః పునరేవమేవ నదీస్రోతోవజ్జన్మమరణప్రబన్ధావిచ్ఛేదేన వర్తమానః కాభిరవస్థాభిర్వర్తత ఇత్యేతమర్థం దర్శయన్త్యాహ శ్రుతిః వైరాగ్యహేతోః. అయమేవ - అవిద్యాకామకర్మవాన్. యజ్ఞాదికర్మకృత్వా అస్మాల్లోకాద్ధూమాదిక్రమేణ చన్ద్రమసం ప్రాప్య క్షీణకర్మా వృష్ట్యాదిక్రమేణేమం లోకం ప్రాప్యాన్నభూతః పురుషాగ్నౌ హుతః తస్మిన్ పురుషే హ

ఏవమధ్యారోపాపవాదాభ్యామాత్మతత్త్వం నిరూప్య ఉక్తాత్మతత్త్వజ్ఞానే వైరాగ్యం హేతురితి తదర్థం జీవావస్థాః ప్రపఞ్చయన్నర్థాత్ * తస్య త్రయ ఆవసథా ఇత్యుపక్షిప్తం శరీరత్రయఞ్చ ప్రపఞ్చయితుం పఞ్చమాధ్యాయమవతారయంస్తద్భూమికాం కరోతి (స ఏవమితి) యావదయమిత్యారభ్యావా ఉత్తరాధ్యాయస్య భూమికా. ఇదానీమధ్యాయమవతారయతి (స ఏవమితి) (ఇత్యేతమర్థమితి) ఇతిజిజ్ఞాసాయామవస్థారూపమేతమర్థమిత్యర్థః. (వైరాగ్యహేతోరితి) వైరాగ్యార్థమిత్యర్థః జీవావస్థారూపస్య జన్మత్రయస్యాత్యన్తబీభత్సరూపత్వాత్ తద్విచారే వైరాగ్యం భవతీతి భావః. పురుషే హ వా అయమిత్యత్రేదం శబ్దార్థమాహ (అయమిత్యాదినా) సీమా మూర్ధానం విదార్య ప్రవిశ్య స్థితః- సోఽయమిత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. (యజ్ఞాదీతి) * అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసమ్భవన్తీత్యాదినా పఞ్చాగ్నివిద్యాయామయమర్థః ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః. (అన్నభూత ఇతి) వ్రీహ్యాద్యన్నసంశ్లిష్టః. (పురుషాగ్నౌ హుతః) పురుషేణ భక్షిత ఇత్యర్థః. (తస్మిన్నితి) యేన పురుషేణ భక్షితః- తస్మిన్నిత్యర్థః. పురుషే హ వా అయం- సంసారీ ఆదితః- ప్రథమతః స్త్రీగర్భప్రవేశాత్పూర్వం గర్భో భవతీతి ప్రథమమన్వయః. పురుషే స్త్రియామివ గర్భో న దృశ్యత ఇత్యాశఙ్క్య భక్షితస్యా

ఉ— యదేతద్రేతస్తదేతత్సర్వేభ్యోఽఙ్గేభ్యస్తేజఃసమ్భూ
తమాత్మన్యేవాత్మానం బిభర్తి తద్యదా స్త్రియాం

శం. వై అయం- సంసారీరసాదిక్రమేణాదితః- ప్రథమం రేతోరూపేణ
గర్భోభవతీతి- తదాహ- యదేతత్ పురుషేరేతః- తేన రూపేణే
తి. తచ్చైతద్రేతోఽన్నమయస్య పిణ్డస్యసర్వేభ్యః అఙ్గేభ్యోర
సాదిలక్షణేభ్యస్తేజః- సారరూపంశరీరస్యసమ్భూతం - పరినిష్ప
న్నం. తత్ పురుషస్యాత్మభూతత్వాదాత్మా. తమాత్మానం- రేతో
రూపేణగర్భీభూతం. ఆత్మానమాత్మన్యేవ- స్వశరీరేఏవబిభర్తి
ధారయతి. తత్ - రేతోయదా- యస్మిన్కాలే. భార్యాఋతుమ
తీ. తస్యాంయోషాఽగ్నౌస్త్రియాంసిఞ్చత్యుపగచ్ఛన్ - అథ- త

ఆ. న్నస్య రసాదిక్రమేణ రేతోరూపేణపరిణామేసతి తత్సంశ్లిష్టస్యాపి తత్రైవ తత్సం
శ్లేషేణ రేతోభావేసతి తేన రూపేణ పురుషస్య శరీరేవిద్యమానస్యసగర్భ ఇత్యా
హ (రసాదీతి) రసాదీత్యాది శబ్దేన శోణితమాంసాదిగ్రహ్యతే రసాదిక్రమేణ
యదేతత్ పురుషేరేతః- తేన రేతోరూపేణగర్భోభవతీతియత్ - తదాహేతిపదా
న్వయఃకార్యః. నను తస్య గర్భత్వమప్రసిద్ధమిత్యాశఙ్క్య స్త్రియా ఉపస్థపుటపి
ణా భృతత్వాద్గాణ్యావృత్త్యా గర్భత్వమితివక్తుం తదేతదిత్యాది బిభర్తీత్యన్తంవాక్యం
తద్వ్యాచష్టే (తచ్చైతదితి) (రసాదిలక్షణేభ్య ఇతి) రసాదిధాతుసముదాయ
రూపత్వాచ్ఛరీరస్య తేషాం తదవయవత్వం చరమధాతుత్వాచ్చ రేతసశ్శరీరస్య
సారరూపత్వంచేత్యర్థః. (ఆత్మభూతత్వాదితి) ఆత్మాభిమానవిషయశరీరసార
త్వాత్. తమాత్మానం గర్భీభూతం- బిభర్తీతివక్ష్యమాణానుషఙ్గేణవాక్యం పూరణీ
యం. ఉక్తమర్థం శ్రుత్యక్షరారూఢంకరోతి (ఆత్మానమాత్మనీతి) ఆత్మన్యాత్మాన
మిత్యస్య నపునరుక్తిదోషః. ఏవం పితృశరీరరూపమావసథం, తత్ర రేతోరూపేణా
వస్థానం, చోక్త్వా మాతృదేహరూపావసథం, తత్ర గర్భరూపేణావస్థానం, చ [illegible]
యితుం పితృశరీరాన్నిర్గమనరూపం జన్మదర్శయతి (తద్రేతఇతి) యదేత్యు
క్తంకాలంవిశదయతి (భార్యేతి) పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం * యోషావావ గౌ
తమాగ్నిరిత్యధినాఽయమర్థోఽవస్థిత ఇతివక్తుం యోషాగ్నావిత్యుక్తం. (ఉపగచ్ఛ

ఉ— సిఞ్చత్యథైతజ్జనయతి తదస్య ప్రథమం జన్మ॥ ... ౧

ఇతి ప్రథమః ఖణ్డః.

తత్ స్త్రియా ఆత్మభూయం గచ్ఛతి యథా స్వ
మఙ్గం తథా తస్మాదేనాం న హినస్తి సాఽస్యైతమాత్మా
నమత్ర గతం భావయతి॥ ౧

శం. థైతత్ - రేత ఆత్మనో గర్భభూతం జనయతి పితా. తత్ - అస్య పురుషస్య స్థానాన్నిర్గమనం రేతస్సేకకాలే రేతోరూపేణాస్య - సంసారిణః ప్రథమం జన్మ - ప్రథమావస్థాభివ్యక్తిః. తదేతదుక్తం పురస్తాత్ * అసౌ వా ఆత్మాఽముమాత్మానమిత్యాదినా. ౧

ఇతి ప్రథమఖణ్డభాష్యమ్.

తత్ - రేతో యస్యాం స్త్రియాం సిక్తం సత్ - తస్యా ఆత్మభూయం - ఆత్మావ్యతిరేకతాం యథా పితుః - ఏవం గచ్ఛతి - ప్రాప్నోతి. యథా స్వమఙ్గం - స్తనాది. తథా - తద్వదేవ. తస్మాద్ధేతోరేనాం - మాతరం స గర్భో న హినస్తి పిటకాదివత్. యస్మాత్ స్తనాదిస్వాఙ్గవదాత్మభూయం గతం - తస్మాన్న హినస్తి - న బాధత ఇత్యర్థః. సా - అన్తర్వత్నీ ఏతమస్య - భర్తురాత్మానమత్ర - ఆత్మన ఉద

ఆ. స్నితి) భార్యాం సజ్జచ్ఛన్నిత్యర్థః. అస్య రేతోరూపేణ స్థానాన్నిర్గమన మిత్యన్వయః రేతో భార్యాయాం సిఞ్చతీత్యత్ర వాక్యాన్తరం సంవాదయతి (తదేతదితి) అసావాత్మా - పురుషః అముమాత్మానం - స్వీయం రేతోరూపమాత్మానం అస్మై ఆత్మనే - భార్యారూపాయ సజ్జచ్ఛతీత్యర్థః.................................. ౧

ఇతి ప్రథమఖణ్డభాష్యటీకా.

నను స్త్రీశరీరే ప్రవిష్టం పురుషస్య రేతః స్త్రియా ఉపద్రవకారి స్యాత్ శరీరలగ్నబాణవదిత్యాశఙ్క్యోక్తం తత్ స్త్రియా ఇత్యాది. తదేతద్వ్యాచష్టే (తద్రేతో యస్యామితి) పిటకాః - వ్రణరూపగ్రన్థివిశేషాః. తద్వన్న హినస్తీతి వ్యతిరేకేణ దృష్టాన్తః అక్షరార్థముక్త్వా పిణ్డితార్థమాహ (యస్మాదితి) అత్ర ప్రసఙ్గాత్ స్త్రియా సావధానేన గర్భరక్షణం కర్తవ్యమితి విధత్తే (సేతి) భావయతి - భావ

ఉ— సా భావయిత్రీ భావయితవ్యా భవతి తం స్త్రీ గర్భం బిభర్తి సోఽగ్ర ఏవ కుమారం జన్మనోఽగ్రేఽధి భావయతి స యత్కుమారం జన్మనోఽగ్రేఽధి భావయత్యాత్మా

శం. రే ప్రవిష్టం- గతం బుద్ధ్వా భావయతి- వర్ధయతి. పరిపాలయతి గర్భవిరుద్ధాశనాది పరిహారమనుకూలాశనాద్యుపయోగం చ కుర్వతీ. ౧

సా భావయిత్రీ- వర్ధయిత్రీ భర్తురాత్మనో గర్భభూతస్య భావయితవ్యా- రక్షయితవ్యా చ భర్త్రా భవతి. న హ్యుపకారప్రత్యుపకారమన్తరేణ లోకే కస్య చిత్ కేన చిత్ సమ్బన్ధ ఉపపద్యతే. తం గర్భం స్త్రీ యథోక్తేన గర్భధారణవిధానేన బిభర్తి- ధారయతి. ప్రాగ్జన్మనః, సః- పితా అగ్ర ఏవ- పూర్వమేవ. కుమారం జాతమాత్రం, జన్మనోఽధి- ఊర్ధ్వం జన్మనః. జాతం కుమారం, జాతకర్మాదినా భావయతి. సః- పితైవం పుత్రం జాతకర్మాదినా యద్భావయతి తదాత్మానమేవ భావయతి. పితురాత్మైవ హి పుత్రరూపేణ జాయతే. త

ఆ. యేదిత్యర్థః. ...లనోపాయమాహ (గర్భవిరుద్ధేతి) ౧

తస్యాప్యన్తర్వత్న్యా రక్షణం విధత్తే (సా భావయిత్రీతి) ద్వితీయస్య సేత్యస్య సమ్బన్ధః సాపీత్యర్థః. తస్యా భావయితవ్యత్వే హేతుమాహ (న హీతి) స్త్రీపుంసయోః పరస్పరోపకారకత్వముక్త్వా తయోః పుత్రసాధ్యత్వమ్... త్వరూపప్రత్యుపకారసిద్ధ్యర్థం పుత్రం ప్రత్యుపకారకత్వమాహ (తమితి) ... ఇత్యత్ర ద్వివశబ్దో జన్మనః పూర్వకాలం వదతి, ద్వితీయో జననకాలం, అధిశబ్దో... కాలం వదతి, తివ్యాచష్టే (ప్రాగ్జన్మన ఇత్యాదినా) పూర్వమేవేత్యస్య వివరణమాహ (జాతమాత్రమితి) జాయమానమిత్యర్థః (జాతకర్మాదినేతి) జన్మనః ప్రాక్ సీమన్తాదినా, జననకాలే సుఖనిష్క్రమణార్థం మన్త్రజలప్రోక్షణాదినా, ... స్తరం జాతకర్మాదినే, త్యర్థః పిత్రా జాతకర్మాదికం కర్తవ్యమిత్యభిధాయ తత్... (స పితేతి) (ప్రవిశతీత్యాదీతి) * గర్భోభూతాత్వా సమాతరం। అస్యాం పునర్నవో భూత్వా దశమే మాసి జాయత ఇతి మన్త్రశేషః మోదప్రకరణేషు ప్రోక్త్వా...

ఉ— సమేవ తద్భావయత్యేషాంలోకానాంసన్తత్యాఏవం
సన్తతాహీమేలోకాస్తదస్య ద్వితీయంజన్మ॥ ... ౨

ఇతి ద్వితీయఃఖణ్డః.

శం. భాష్యోక్తం * పతిర్జాయాంప్రవిశతీత్యాది. తత్కిమర్థమాత్మానం పుత్రరూపేణ జనయిత్వా భావయతి. ఉచ్యతే (ఏషాంలోకానాంసన్తత్యై) అవిచ్ఛేదాయేత్యర్థః. విచ్ఛిద్యేరన్హీమే లోకాః పుత్రోత్పాదనాది యదినకుర్యుః. తేచ పుత్రోత్పాదనాదికర్మావిచ్ఛేదేనైవసన్తతాహి ప్రబన్ధరూపేణవర్తన్తే యస్మాదిమేలోకాః- తస్మాత్తదవిచ్ఛేదాయతత్కర్తవ్యం. నమోక్షాయేత్యర్థః. తదస్య- సంసారిణఃపుంసః కుమారరూపేణ మాతురుదరాద్యన్నిర్గమనం - తత్ రేతోరూపాపేక్షయా ద్వితీయంజన్మ- ద్వితీయావస్థాభివ్యక్తిః. ౨

ఇతి ద్వితీయఖణ్డభాష్యమ్.

ఆ. విధానాత్ పుత్రోత్పాదనంమోక్షసాధనమిత్యభిప్రాయేణపృచ్ఛతి (తత్కిమర్థమితి) * నకర్మణానప్రజయేత్యాదిశ్రుతే ర్మోక్షప్రకరణే పుత్రోత్పాదనోక్తిర్వైరాగ్యార్థేత్యభిప్రేత్యప్రకృతశ్రుత్యోత్తరమాహ (ఉచ్యతఇతి) అత్ర లోకశబ్దేనలోకసాధనీభూతాఃపుత్రపౌత్రాదయోగృహ్యన్తే. తేషాం సన్తత్యైఇత్యర్థః. పుత్రోత్పాదనేనైవోక్తానాం లోకానాంసన్తతత్వంప్రసిద్ధమితివక్తుమేవం సన్తతాహీతివాక్యంవ్యాచష్టే (తేచేతి) స్వేనపుత్రోత్పాదనేవిధితఃకృతేసతి స్వపుత్రోఽపి తథా, తత్పుత్రోఽపితథే, త్యేవం లోకసన్తతిర్భవతీత్యర్థః పుత్రోత్పాదనస్య లోకసన్తతిరేవ ప్రయోజనమితివదన్త్యాశ్రుత్యా తస్య మోక్షసాధనత్వం నిరస్తమిత్యాహ (నమోక్షాయేత్యర్థఇతి) ఏవం ప్రసఙ్గాద్గర్భధారణాదివిధిముక్త్వాప్రకృతవైరాగ్యార్థం ద్వితీయంజన్మదర్శయతి (తదస్యేతి) ... ౨

ఇతి ద్వితీయఖణ్డభాష్యటీకా.

ఉ— సోఽస్యాయమాత్మా పుణ్యేభ్యః కర్మభ్యః ప్రతిధీయతే అథాస్యాయమితర ఆత్మా కృతకృత్యో వయో

శం. అస్య- పితుః సోఽయం- పుత్రః ఆత్మా పుణ్యేభ్యః - శాస్త్రోక్తేభ్యః కర్మభ్యః- కర్మనిష్పాదనార్థం ప్రతినిధీయతే- పితుః స్థానే పిత్రా యత్కర్తవ్యం- తత్కరణాయ ప్రతినిధీయత ఇత్యర్థః. తథా చ సమ్ప్రత్తివిద్యాయాం వాజసనేయకే పిత్రాఽనుశిష్టోఽహం బ్రహ్మాహం యజ్ఞ ఇత్యాది ప్రతిపద్యత ఇతి. అథ అనన్తరం పుత్రే నివేశ్యాత్మనో భారమస్య- పుత్రస్యేతరోఽయం పితా య ఆత్మా కృతకృత్యః - కర్తవ్యాదృణత్రయాద్విముక్తః. కృతకర్తవ్య ఇత్యర్థః.

ఆ. ఏవం పితృశరీరేఽత్యన్తాశుచౌ అత్యన్తాశుచిరేతోరూపేణావస్థానం, తతోఽపి నిర్గమనం, తతో మాతురుదరే మలమూత్రాద్యత్రాస్తే విస్తారపదపస్థానం, తతో యోనిద్వారా నిర్గమనం, చేత్యాద్యత్యన్తం కష్టమిత్యుక్త్వా- ఇదానీం స్వతన్త్రతయాపి సత్వాతన్త్ర్యం - కిన్తు పితృనియోగాత్తత్పారతన్త్ర్యేణ సర్వదా కర్మానుష్ఠాతవ్యమితి వదన్ పుత్రేణ కర్తవ్యం పితురుపకారాన్తరం దర్శయతోఽస్యేతి వాక్యం వ్యాచష్టే (అస్యేతి) పితుర్ద్వావాత్మానౌ- దేహౌ. స్వదేహః పుత్రదేహశ్చేతి తత్ర పుత్రస్యోపయోగమాహ (సోఽయమితి) పుత్రస్య ప్రతినిధిత్వమస్మిన్ ప్రత్యక్షమిత్యాహ (తథేతి) సమ్ప్రత్తిః- సమ్ప్రదానం స్వకర్తవ్యస్య పుత్రే స్థాపనం తద్యత్రోచ్యతే- సా సమ్ప్రత్తివిద్యేత్యర్థః. యదా తు పితా ప్రైష్యన్మన్యతే- స్వస్య పరలోకగమనం నిశ్చినోతి అథ పుత్రమాహ త్వం బ్రహ్మ త్వం యజ్ఞస్త్వం లోక ఇతి మయాఽధ్యేతవ్యం బ్రహ్మ - వేదః. తత్త్వం - త్వయాఽధ్యేతవ్యం, మయా యష్టవ్యోఽయం యజ్ఞస్త్వం - త్వయా కర్తవ్యః, మయా సమ్పాద్యో లోకస్త్వం- త్వయా సమ్పాద్య ఇతి. ఏవం పిత్రాఽనుశిష్టస్సన్ పుత్రః అహం బ్రహ్మాహం యజ్ఞోఽహం లోక ఇతి ప్రతిపద్యతే - అహం బ్రహ్మాధ్యేష్యే, యజ్ఞం కరిష్యే, లోకం సమ్పాదయిష్యామీతి స్వీకరోతీత్యుక్తమిత్యర్థః. అనేన స్వశరీరస్య తృతీయావస్థోక్తా. నను కిమర్థం పుత్రం ప్రతినిదధాతి- స్వయమేవ కరోత్విత్యాశఙ్క్య స్వస్య మరణాత్కర్తుమశక్తేరిత్యభిప్రాయేణోక్తం అథాస్యాయమితి తద్వ్యాచష్టే

ఉ— గతః ప్రైతి స ఇతః ప్రయన్నేవ పునర్జాయతే తదస్య తృతీయం జన్మ

శం. వయోగతః- గతవయాః. జీర్ణస్సన్ ప్రైతి- మ్రియతే. స ఇతః- అస్మాత్ ప్రయన్నేవ - శరీరం పరిత్యజన్నేవ తృణజలూకావద్దేహాన్తరముపాదదానః కర్మచితం పునర్జాయతే. తత్ -అస్య మృత్వా ప్రతిపత్తవ్యం యత్ - తత్తృతీయం జన్మ. నను-సంసరతః పితుస్సకాశాద్రేతోరూపేణ ప్రథమం జన్మ, తస్యైవ కుమారరూపేణ మాతుర్ద్వితీయం జన్మోక్తం. తస్యైవ తృతీయేజన్మని వక్తవ్యే ప్రేతస్య పితుర్యజ్జన్మ - తత్తృతీయమితి కథముచ్యతే. నైషదో

ఆ (అథేతి) ఏవకారార్థం మధ్యేవిలమ్బాభావం దర్శయతి (తృణజలూకేతి) తృణజలూకా తృణస్యాన్తం గత్వా తృణాన్తరమాక్రమ్యాత్మానం- దేహం పూర్వస్మాత్ తృణాదుపసంహరతి- పూర్వతృణం ముఞ్చతి ఏవమేవాయమాత్మా దేహాన్తరం పరిగృహ్య పూర్వదేహం ముఞ్చతీతి మధ్యేవిలమ్బాభావః శ్రుత్యన్తరేఽఉక్త ఇత్యర్థః కర్మచితం దేహాన్తరముపాదదానః పునర్జాయత ఇత్యన్వయః. యద్యపి దేవయాన పితృయాణమార్గాభ్యాం గచ్ఛతాం లోకాన్తర ఏవ శరీరగ్రహణముక్తం * ఉభయవ్యామోహాత్తత్సిద్ధేరితిసూత్రే * ఆకాశాచ్చన్ద్రమసమేష సోమోరాజేతి శ్రుతేః నతు పూర్వదేహత్యాగకాల ఏవ- తథాపి *సవిజ్ఞానో భవతి సవిజ్ఞానమేవాన్వవక్రామతీతి శ్రుతౌ వాసనామయం భావిశరీరముత్క్రాన్తికాల ఏవ గృహ్ణాతీత్యుక్తత్వాత్ తదభిప్రాయం తృణజలూకానిదర్శనమితి ద్రష్టవ్యం (తదస్యేతి) యన్మృత్వా ప్రతిపత్తవ్యం- తదస్య తృతీయం జన్మేత్యన్వయః యస్య జన్మద్వయముక్తం- తస్యైవ తృతీయం జన్మ వక్తవ్యం- ఔచిత్యాత్ అన్యథా అస్య పితుః పూర్వజన్మద్వయస్యానుక్తత్వేన ఇదమస్య పితుస్తృతీయం జన్మేత్యనన్వయాపత్తేరితి శఙ్కతే (నన్వితి) (ప్రేతస్యేతి) మ్రియమాణస్యేత్యర్థః * యత్కుమారం భావయతి ఆత్మానమేవ తద్భావయతి * సోఽస్యాయమాత్మేతి చ పితాపుత్రయోరభేదస్యోక్తత్వాత్ పుత్రస్యోక్తం జన్మద్వయం పితురేవ. తస్యైవ చ తృతీయోక్తిరిత్యవిరోధ ఇత్యాహ (నైష దోష ఇతి) యద్వా - పితుర్మరణానన్తరం పునర్జన్మన్యుక్తే పుత్రస్యాప్యేవ

ఉ— తదుక్తమృషిణా॥ ౪

ఇతి తృతీయఃఖణ్డః.

శం. షః- పితాపుత్రయోరైకాత్మ్యస్యవివక్షితత్వాత్. సోఽపిపుత్రః స్వపుత్రేభారంనిధాయేతఃప్రయన్నేవపునర్జాయతేయథాపితా. తదన్యత్రోక్తమితరత్రాప్యుక్తమేవభవతీతిమన్యతేశ్రుతిః- పితాపుత్రయోరేకాత్మత్వాత్. ఏవం సంసరన్నవస్థావృత్తిత్రయేణ జన్మమరణప్రబన్ధారూఢఃసర్వోలోకః సంసారసముద్రే నిపతితఃకథం చిద్యదాశ్రుత్యుక్తమాత్మానంవిజానాతియస్యాం కస్యాంచిదవస్థాయాం- తదైవముక్తసర్వసంసారబన్ధనః కృతకృత్యోభవతీత్యే తద్వస్తుతత్త్వమృషిణా- మన్త్రేణాప్యుక్తమిత్యాహ. ఇతి తృతీయఖణ్డభాష్యమ్. ౧

ఆ. మేవ జన్మజ్ఞాతుంశక్యతఇత్యభిప్రాయేణపితురిత్యుక్తమిత్యాహ (సోఽపిపుత్రఇతి) యథాపితేత్యనన్తరం తతశ్చ పుత్రస్యైవ తృతీయంజన్మోక్తమితిశేషః. ఏతచ్చ తదస్య తృతీయంజన్మేతివాక్యే తచ్ఛబ్దేన తత్ప్రకారత్వముచ్యతే. అస్యేతి పుత్రఉచ్యతే. అస్య- పుత్రస్య తత్ప్రకారంతృతీయంజన్మేతివాక్యార్థఇతిభావః నను పర్యాయద్వయోక్తం జన్మయథాపుత్రగతం- ఏవం తృతీయపర్యాయోక్తమపిసాక్షాత్పుత్రగతమేవోచ్యతాం- కింతయోరైకాత్మ్యవివక్షయేత్యాద్య పరిహారేదోషమాశఙ్క్యాహ (తదన్యత్రోక్తమితి) అయంభావః- పుత్రస్యపితరంప్రత్యుపకారప్రదర్శనార్థం తత్ప్రతినిధిత్వోక్తే పితాస్వయమేవకర్మకరోతు - కిం ప్రతినిధినేత్యాశఙ్క్యతత్పరిహారార్థం పితుర్మరణాభిధానం ప్రసక్తమితిమరణానన్తరం వక్తవ్యమితి తృతీయంజన్మలాభార్థం తస్మిన్నేవోక్తమితి. ఇదన్తు జన్మత్రయం సర్వేషాం పూర్వేషామప్యస్తీతి ప్రదర్శయితుఞ్చ పుత్రేవక్తవ్యమపి తృతీయంజన్మ పితర్యుక్తమితి. పూర్వాధ్యాయేఅధ్యారోపప్రకరణోక్తమావసథత్రయం వైరాగ్యార్థమిహప్రపఞ్చ్య- తస్మిన్నేవాధ్యాయే తస్యసంసారస్యనివర్తకత్వేనతదపవాదార్థం యత్తత్త్వజ్ఞానముక్తం *సఏతమేవేత్యాదినా-తత్ఫలంప్రపఞ్చయితుంతదుక్తమృషిణేత్యాదిగ్రన్థః. తత్ర తచ్ఛబ్దార్థమాహ (ఏవమిత్యాదినా) (ఏతద్వస్త్వితి)

ఉ— గర్భేనుసన్నన్వేషామవేదమహం దేవానాంజనిమానివిశ్వా, శతంమాపురఆయసీరరక్షన్నధః శ్యేనో జవసానిరదీయమితి ।

శం. గర్భే- మాతుర్గర్భాశయేఏవసన్. న్వితివితర్కే. అనేకజన్మాన్తరభావనాపరిపాకవశాదేషాందేవానాం - వాగగ్న్యాదీనాం జనిమాని- జన్మాని. విశ్వా - విశ్వాని. సర్వాణ్యన్వవేదం - అహమహో అనుబుద్ధవానస్మీత్యర్థః. శతం- అనేకాః. బహ్వ్యః మా - మాంపురఃఆయసీః - ఆయస్యః. లోహమయ్యఇవాఽభేద్యాని శరీరాణీ త్యభిప్రాయః. అరక్షన్- రక్షితవత్యస్సంసారపాశనిర్గమనాదధోఽధః. పశ్యన్ శ్యేన ఇవజాలంభిత్త్వాజవసా- ఆత్మజ్ఞానకృత సామర్థ్యేన నిరదీయం- నిర్గతోఽస్మి. అహో.

ఆ. సంసారసముద్రపతనం, తతస్తత్త్వజ్ఞానాచ్చ తన్నివృత్తి, రిత్యేతదత్రాస్తీత్యర్థః. (ఆహేతి) బ్రాహ్మణమితిశేషః ౧

ఇతి తృతీయఖణ్డభాష్యటీకా

(భావనేతి) ఆత్మానాత్మవివేకభావనేత్యర్థః (వాగగ్న్యాదీనామితి) ఉక్తానిజన్మాని- శరీరగ్రహణరూపాణి తదుపలక్షితస్సర్వోఽపి సంసారో వాగాదికరణ తదధిష్ఠాతృదేవాదిసఙ్ఘాతస్య లిఙ్గశరీరస్యైవ- నత్వ సఙ్గస్యాపాపినోమమేత్యర్థః. అనేనపదార్థవివేకపూర్వకమాత్మజ్ఞానముక్తం యద్వా- సర్వజ్ఞాదాత్మనస్సకాశాదేవైషాం జన్మానీత్యన్వవేదం- ఏతజ్జన్మహేతుభూతంమూలకారణమాత్మానం జ్ఞాతవానస్మీత్యర్థః యద్యపిగర్భే శ్రవణాదిజ్ఞానసామగ్రీనాస్తి- తథాపిపూర్వజన్మకృతశ్రవణాది సామగ్రీవశాదేవ ప్రతిబన్ధనివృత్తౌ సత్యామపిగర్భేజ్ఞానోత్పత్తిః సమ్భవతీతిభావః, ఇతఃపూర్వకాలీనసంబన్ధందర్శయతి (శతమితి) (అభేద్యానీతి) తత్త్వజ్ఞానమన్తరా తత్ప్రవాహావిచ్ఛేదాదిత్యర్థః (అధోఽధఇతి) అధోలోకేష్వేవ. నికృష్టలోకేష్వేవారక్షన్నిత్యర్థః యద్వా- అధఇతి శ్రౌతంపదం అథేత్యస్యవ్యాచష్టే (అథోఽథఇతి) అథ- అనన్తరం. ఇదానీమిత్యర్థః. మన్త్రద్రష్టుర్గర్భస్థాయమాహ (అహోఇతి) ఇదమాశ్చర్యం మమసంవృత్తమితి. ఏతదగ్ని

ఉ— గర్భఏవైతచ్ఛయానో వామదేవఏవమువాచ॥ ౧
సఏవం విద్వానస్మాచ్ఛరీరభేదాదూర్ధ్వ ఉత్క్రమ్యాముష్మిన్

శం గర్భఏవశయానో వామదేవ ఋషిరేవమువాచైవైతత్. ౧

సః- వామదేవ ఋషిర్యథోక్తమాత్మానమేవం విద్వాన్ (అస్మాచ్ఛరీరభేదాత్) శరీరస్య- అవిద్యా పరికల్పితస్యాయస్య వదనిర్భేదస్య జననమరణాద్యనేకానర్థశతావిష్టశరీరప్రబన్ధస్య పరమాత్మజ్ఞానామృతోపయోగజనితవీర్యకృతభేదాత్. శరీరోత్పత్తిబీజావిద్యాదినిమిత్తోపమర్దహేతోశ్శరీరవినాశాదిత్యర్థః. ఊర్ధ్వః- పరమార్థభూతస్సన్నధోభావాత్సంసారాదుత్క్రమ్యాస్య జ్ఞానవిద్యోతితామలసర్వాత్మభావమాపన్నస్సన్నముష్మిన్- యథోక్తేఽజరేఽమరేఽమృతేఽభయే సర్వజ్ఞేఽపూర్వేఽనపరేఽనన్తేఽబాహ్యే ప్రజ్ఞానామృతైకరసే ప్రదీపవన్నిర్వాణముత్యగ

ఆ. ప్రాయేణ మన్త్రద్రష్టృనామనిర్దేశపూర్వకం తస్య తాత్పర్యంవక్తుం గర్భఏవైతదిత్యాదిబ్రాహ్మణం తద్వ్యాచష్టే (గర్భఇత్యాదినా) ఏతత్- పూర్వబ్రాహ్మణోక్తమర్థజాతం ఏవం- మన్త్రోక్తప్రకారేణోవాచేత్యన్వయః ౧

జ్ఞానస్యావ్యభిచారితయా ఫలవత్త్వజ్ఞాపనాయవామదేవేనఫలం ప్రాప్తమితి వక్తుం సఏవంవిద్వానితివాక్యంవ్యాచష్టే (సవామదేవఇతి) శరీరస్య పునరుత్పత్తిశఙ్కాం వారయతి (శరీరోత్పత్తీతి) తత్త్వజ్ఞానేనావిద్యాదినాశాదిత్యర్థః (పరమార్థభూతస్సన్నితి) ఊర్ధ్వశబ్దస్యోపరితనవాచిత్వాత్, పరమార్థవస్తునఏవ కదాచిదప్యధోభావరూపనికర్షాభావేన నిరఙ్కుశోపరితనభావా, దూర్ధ్వశబ్దార్థత్వమిత్యర్థః ప్రసిద్ధంస్వర్గలోకంవారయతి (అముష్మిన్యథోక్తఇతి) ఇన్ద్రియాగోచరత్వేనాముష్మిన్నితినిర్దేశః. స్వర్గశబ్దస్య నిరతిశయసుఖసామాన్యవాచిత్వాద్బ్రహ్మణస్తస్యైవ తథావిధత్వాత్, తస్యైవ ముఖ్యస్వర్గత్వం. వైశేషికస్యతు స్వర్గత్వమాపేక్షికమిత్యర్థః ఉక్తస్య స్వర్గస్య బ్రహ్మరూపస్య స్వస్మాద్భేదమాశఙ్క్యా

ఉ— స్వర్గేలోకే సర్వాన్ కామానాప్త్వాఽమృతః సమ
భవత్ సమభవత్॥ ౬

ఇతిచతుర్థఃఖణ్డః.
ఇత్యైతరేయే ద్వితీయే ఆరణ్యకే పఞ్చమోఽధ్యాయః.
ఉపనిషత్సు ద్వితీయోఽధ్యాయః.
ఓమ్ తత్సత్.

శం మత్ స్వర్గేలోకే - స్వస్మిన్నాత్మని. స్వేస్వరూపే. అమృతః సమభవదాత్మజ్ఞానేనపూర్వం ప్రాప్తకామతయా జీవన్నేవ సర్వాన్ కామానాప్త్వేత్యర్థః. ద్విర్వచనం సఫలస్య సోదాహరణస్యాత్మజ్ఞానస్య పరిసమాప్తిప్రదర్శనార్థమ్. ౬

ఇతి చతుర్థఖణ్డభాష్యమ్.
ఇతి శ్రీగోవిన్ద భగవత్పూజ్య పాదశిష్యస్య
పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యస్య శ్రీశఙ్కరభగవతః కృతౌ
ఐతరేయోపనిషద్భాష్యే, ద్వితీయాధ్యాయభాష్యమ్.
ఓమ్ తత్సత్.

ఆ. గి. (స్వస్మిన్నితి) ఆత్మశబ్దస్యాన్తఃకరణాద్యర్థత్వం వారయతి (స్వేస్వరూప ఇతి) అస్మిన్ స్వర్గె మర్త్యదేహాదిభావం విహాయస్వాత్మభావేనైవస్థిత ఇత్యాహ (అమృతఇతి) ఉక్తస్వర్గలోకేసర్వకామావాప్తిరితి భ్రమంవారయతి (పూర్వమితి) జీవన్ముక్తిదశాయామాప్తకామతయా సర్వాత్మత్వేనేత్యర్థః (సోదాహరణస్యేతి) ఉదాహరణం వామదేవఇత్యర్థః. ఇతి చతుర్థఖణ్డభాష్యటీకా ౬

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమచ్ఛుద్ధానన్దపూజ్యపాదశిష్య
శ్రీమ ద్భగవదానన్దజ్ఞానకృతాయాం - ఐతరేయోపనిషద్భాష్య టీకాయాం
ద్వితీయాధ్యాయభాష్యటీకా.
ఓమ్ తత్సత్

శ్రీ

ఐతరేయోపనిషత్.

తృతీయాధ్యాయే - ప్రథమః ఖణ్డః.

---- :శ్రీః :: ----

ఉ — కోఽయమాత్మేతి వయముపాస్మహే

శం. బ్రహ్మవిద్యాసాధనకృతసర్వాత్మభావఫలావాప్తిం వామదేవాద్యాచార్యపరమ్పరయా శ్రుత్యావద్యోత్యమానాం బ్రహ్మవిత్పరిషద్యత్యన్తప్రసిద్ధాముపలభమానా ముముక్షవో బ్రాహ్మణా అధునాతనా బ్రహ్మజిజ్ఞాసవోఽనిత్యాత్ సాధ్యసాధనలక్షణాత్ సంసారాదాజీవభావాద్వ్యావృత్తత్సవో విచారయన్తోఽన్యోన్యం పృచ్ఛన్తి. కథం. యం చాత్మానమయమాత్మేతి సాక్షాద్వయముపాస్మహే- కః స ఆత్మేతి. యఞ్చాత్మానమయమాత్మేతి సాక్షాదుపాసీనో వామదేవోఽమృతః సమభవత్ - తమేవ వయముపాస్మహే

ఆ. ఓమ్- పూర్వస్మిన్నధ్యాయే జన్మత్రయనిరూపణేన వైరాగ్యం నిరూపితం జ్ఞానోత్పత్త్యర్థం. న చ పదార్థశోధనం వినా వైరాగ్యమాత్రేణ జ్ఞానోత్పత్తిరితి పదార్థశోధనపూర్వకం వాక్యార్థం కథయితుం తృతీయోఽధ్యాయ ఇత్యస్య ప్రత్యక్పదార్థశోధనేఽధికారిణం దర్శయన్ వాక్యమవతారయతి (బ్రహ్మవిద్యేతి) (వామదేవాద్యాచార్యేతి) ఆదిశబ్దేన * తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవదిత్యాదినా ఉక్తా దేవాదయో గృహ్యన్తే (అధునాతనా ఇతి) పూర్వోక్తరీత్యా వైరాగ్యోత్పత్త్యర్థమిదం. (ఆజీవభావాదితి) సంసారస్య హేతుభూతా అవిద్యా తత్కార్యోపాధ్యాత్మభావసహితా ద్వ్యావృత్తితుం - సంసారం పరిత్యక్తుమిచ్ఛన్త ఇత్యర్థః. విచారప్రకారమేవ వాక్యస్యాన్వయేన స్పష్టీకరోతి (కథమితి) నన్వయమాత్మేతి విశేషతో నిశ్చయే స క ఇతి ప్రశ్నానుపపత్తిః, తద్విచారేణ వా న కిఞ్చిత్ప్రయోజనమిత్యాశఙ్క్య వ్యాచష్టే (యఞ్చేతి) ఉపాస్మహే - ఉపాసితుం ప్రవృత్తా ఇత్యర్థః. వామదేవో యమాత్మానముపాస్యామృతోఽభవత్ వయమపి తమాత్మానముపాసితుం ప్రవృత్తాః స క ఇతి ప్రశ్నార్థ ఇత్యర్థః ఉపా,

ఉ— కతరః స ఆత్మా

శం. స్మహే - కోను ఖలు స ఆత్మేతి. ఏవం జిజ్ఞాసాపూర్వం వయోన్యోన్యం పృచ్ఛతామతిక్రాన్తవిశేషవిషయ శ్రుతి సంస్కారజనితా స్మృతి రజాయత * తం ప్రపదాభ్యాం ప్రాపద్యత బ్రహ్మేమం పురుషం * స ఏతమేవ సీమానం విదార్యైతయా ద్వారా ప్రాపద్యత - ఏత మేవ పురుషం ద్వే బ్రహ్మణీ ఇతరేతర ప్రాతికూల్యే న ప్రతిపన్నే ఇ

ఆ. నం నామ- ఉప- సామీప్యం. ఐక్యం తేనైవ నిరుపచరితసామీప్యత్వాదైక్యేనాప రోక్షీకృత్యాసనం- తద్రూపేణావస్థానం యత్ - తదుచ్యతే యద్వా- అహం సుఖీ త్యాదివ్యవహారేషు తమేవ వయముపాస్మహే- తమేవాత్మత్వేన స్వీకృత్యస్థితాః అ నాత్మనోఽహమితి ప్రతీత్యనుపపత్తేః స ఆత్మా క ఇతి విచారార్థః నచాయమాత్మే తినిశ్చయే విచారాయోగః- తస్యైవ కార్యకరణసఙ్ఘాతత్వేన విచారోపపత్తేరితి నను భూతానాం వ్యాకరణార్థం యః ప్రవిష్టః- స ఏవాత్మేతి నిర్ధారణసమ్భవా ద్విచారా నుపపత్తిరిత్యాశఙ్క్య- ఏవమపి ద్వయోః ప్రవిష్టత్వేన స్మర్యమాణత్వాన్న నిర్ధారణమి తివక్తుం ద్వయోః ప్రవిష్టత్వం స్మృతమిత్యాహ (ఏవం జిజ్ఞాసేతి) (అతిక్రాన్తేతి) అతిక్రాన్తౌ- పూర్వముక్తౌ యావిశేషౌ- దేహే ప్రవిష్టౌ ప్రాణాత్మానౌ. తద్విష యశ్రుతిజన్యానుభవజన్యసంస్కారజనితా స్మృతిరిత్యర్థః. తామేవ స్మృతిం స్వరూ పతో దర్శయతి (తం ప్రపదాభ్యామితి) తమిమం పురుషం- పురుషశరీరం ప్ర పదాభ్యాం- పాదాగ్రాభ్యాం బ్రహ్మ- అపర బ్రహ్మరూపః ప్రాణః ప్రవిష్ట ఇత్య ర్థః అన్యస్య ప్రవేశే శ్రుతిమాహ (స ఏతమితి) శ్రుతిభ్యాం లబ్ధమర్థమాహ (ఏతమేవేతి) అత్ర ఇతి శ్రుతిభ్యామిత్యధ్యాహృత్య ఇతి శ్రుతిభ్యామితరేతరప్రాతి కూల్యేన - ఇతరేతరాభిముఖతయా ఏతమేవ పురుషం శరీరం ప్రతిపన్నే- ప్రవిష్టే ద్వే బ్రహ్మణీ ఇతి స్మృతిరజాయతేత్యన్వయః నతు ఏతమేవ పురుషమిత్యనేన * ఏ తమేవ పురుషం బ్రహ్మ తతమమపశ్యదితి వాక్యం, ద్వే బ్రహ్మణీ ఇత్యనేన * ద్వే బ్రహ్మ ణీ వేదితవ్యే ఇతి వాక్యం, ఇష్టం ద్వయోః ప్రవేశే మానతయోపన్యస్తమితి భ్రమితవ్యం- ఆ ద్యవాక్యే ద్వయోః ప్రవేశాప్రతీతేః, ద్వితీయే చ శబ్దబ్రహ్మపరబ్రహ్మణోరభిధానేన తయోర్ద్వయోః ప్రవేశేమానత్వాయోగాత్. కిం. తథాపి తయోర్ద్వయోః కథమాత్మత్వ

శం తి. ఇతి తే చాస్య పిణ్డస్యాత్మభూతే. తయో రన్యతర ఆత్మోపా
స్యో భవితుమర్హతి. యోఽత్రో పాస్యః- కతరోనుసఆత్మేతివిశే
షనిర్ధారణార్థంపునరన్యోన్యం పప్రచ్ఛు ర్విచారయన్తః. పునస్తే
షాం విచారయతాం విశేషవిచారణాస్పదవిషయామతిరభూత్.
కథం. ద్వేవస్తునీఅస్మిన్పిణ్డేఉపలభ్యేతే- అనేకభేదభిన్నేనకరణే
న యేనోపలభతే, యశ్చైకఉపలభతే - కరణాన్తరోపలబ్ధివిషయ

ఆ. శక్తేత్యతఆహ (ఇతీతి) తయోరన్యతరేణాపివినాశరీరస్థిత్యభావాత్ తయోరాత్మత్వ
శక్తేత్యర్థః. ఏవంవిచారాపేక్షితామాత్మద్వయస్మృతిముక్త్వావిచారమాహ (తయో
రన్యతరఇతి)* ఆత్మావాఇదమేకఏవేత్యేకస్యైవ జ్ఞేయత్వోపక్రమాన్నద్వయోరు
పాస్యత్వమిత్యర్థః. (కతరోనుసఆత్మేతి) యఉపాస్యఆత్మా-సకతరఇత్యన్వయః
(పప్రచ్ఛురితి) కతరస్సఆత్మేతివాక్యేనేతిశేషః ఏవం విచారక్రియయా...
పరిశుద్ధాన్తఃకరణత్వాత్తేషాంప్రపదాభ్యాం ప్రపన్నేకరణత్వేనా ఽనాత్మత్వనిశ్చ
యో, మూర్ధ్నాప్రవిష్టఉపలబ్ధృత్వేనాత్మత్వనిశ్చయ, శ్చాభూదిత్యాహ (పునస్త
ఇత్యాదినా) (విశేషేతి) విచారణాస్పదప్రాణాత్మద్వయవిషయాఽపి...
రణత్వేనా, పరస్మిన్నుపలబ్ధృత్వేన, చ ప్రకారేణవిశేషరూపామతి రజాయతేత్య
ర్థః. నను ద్వయోస్తత్త్వఇయంవిశేషమతిఃస్యాత్- తదేవనాస్తీతిశఙ్కాం (...
తి) చక్షుషాపశ్యామీత్యాది ప్రకారేణద్వయోః ప్రతీతేస్సైవమిత్యాహ (ద్వే
ఇతి) యేనోపలభతే, యశ్చోపలభతే, తేద్వేఉపలబ్ధికర్తృకరణేవస్తునీ...
ఇత్యన్వయః. తత్రకిం కరణమిత్యతఆహ (అనేకేతి) చక్షుశ్శ్రోత్ర ...
భేదభిన్నేనేత్యర్థః అనేనయదనేకాత్మక చక్షురాదికరణసఙ్ఘాతాత్మకం ప్రా...
స్వరూపం- తత్సంహతత్వాత్ పరార్థమితిపరశేషత్వేన కరణమిత్యుక్తం. ...
బ్ధరిత్వనేకాత్మకత్వాభావాన్నపరార్థత్వేనశేషత్వం - కిన్తు శేషిత్వమేవేత్య...
ఇత్యుక్తం అనేన కరణస్యపరార్థత్వంపరం- శేషిణమన్తరేణానుపపన్నం తత్ప
రంవ్యతిరిక్తముపలబ్ధారంగమయతీతి తస్మిన్నపి తత్ప్రమాణమిత్యుక్తం ...
రణానామేవోపలబ్ధృత్వం- తద్వ్యతిరిక్తఉపలబ్ధానాస్తీతివదన్తంనాస్తికం ప్రతి ప్ర
మాణాన్తరమాహ (కరణాన్తరేతి) పూర్వం చక్షుషారూపందృష్ట్వా పశ్చాద్బధిర
తచక్షుః స్మరతిరూపమద్రాక్షమితి, తథా- రూఽహమద్రాక్షం - సఏవేదానీం

ఉ— యేనవారూపంపశ్యతియేనవాశబ్దం శృణోతి యేనవా
గన్ధానాజిఘ్రతి యేనవా వాచం వ్యాకరోతి యేనవా
స్వాదుచాస్వాదుచవిజానాతి॥ ౧
యదేతద్ధృదయం మనశ్చైతత్

శం. స్మృతిప్రతిసన్ధానాత్,. తత్రనతావద్యేనోపలభతే- సఆత్మాభవితుమర్హతి. కేన పునరుపలభతఇతి. ఉచ్యతే-యేనవాచక్షుషా రూపంపశ్యతి, యేనవా శృణోతిశ్రోత్రేణశబ్దం, యేనవాఘ్రాణభూతేన గన్ధానాజిఘ్రతి, యేనవా వాక్కరణభూతేనవాచంనామాత్మికాంవ్యాకరోతి గౌరశ్వఇత్యేవమాద్యాం సాధ్వసాధ్వీతి చ, యేనవాజిహ్వాభూతేనస్వాదుచాస్వాదుచవిజానాతీ, తి. ౧

కింపునస్తదేకమనేకధాభిన్నంకరణమితి. ఉచ్యతే-యదుక్తంపురస్తాత్ *ప్రజానాంరేతోహృదయం *హృదయస్థంరేతోమ

ఆ స్పృశామీతిప్రతిసన్ధాని,- తదుభయంవ్యతిరిక్తోపలబ్ధురభావేనస్యాత్- అన్యానుభూతేఽన్యస్య స్మృతిప్రతిసన్ధానయోరదర్శనాదిత్యర్థః ఏవమనేకాత్మకస్యకరణత్వముక్త్వా తతఏవ తస్యాత్మత్వంనాస్తీత్యాహ (తత్రనతావదితి) తత్ర- తయోర్మధ్యఇత్యర్థః. అర్హతీత్యనన్తరం కిన్తు పరిశేషాదుపలబ్ధాఆత్మాభవితుమర్హతీతివక్ష్యమాణాన్వయేనవాక్యం పూరణీయం. ఏవముపపాదితమర్థం శ్రుత్యక్షరారూఢంకర్తుంపృచ్ఛతి (కేనపునరితి) శ్రుత్యారూఢంకరోతి (ఉచ్యతఇతి) యేనేతి తృతీయయాకరణత్వం చక్షురాదేరుక్తమిత్యర్థః (వాక్కరణేతి) వాగ్రూపకరణేత్యర్థః వాచమితికరణంనోచ్యతే- తస్య యేనేత్యనేనోక్తత్వాత్. కిన్తు వక్తవ్యముచ్యత ఇత్యాహ (నామాత్మికామితి) (సాధ్వీతి) గౌరితీదంనామసాధు, గావీతినామాసాధ్వి, తి వ్యాకరోతి- వ్యాకరణేన వ్యక్తీకరోతీత్యర్థః ౧

నను చక్షురాదీనాం కరణత్వేఽపి ప్రపదాభ్యాంప్రవిష్టస్య ప్రాణస్యకరణత్వేకిమాయాతమిత్యాశఙ్కతే (కింపునస్తదితి) తత్రప్రాణస్యైవకరణత్వంవక్తుంతావత్ హృదయమనశ్శబ్దవాచ్యస్య చక్షురాదిభేదభిన్నత్వమాహ (ఉచ్యతఇతి) యదేతద్ధృదయమిత్యత్రయచ్ఛబ్దార్థమాహ (యదుక్తమితి) (రేతఇతి)

శం. నః * మనసాసృష్టాఆపశ్చ వరుణశ్చ * హృదయాన్మనోమనసశ్చ
న్ద్రమాఇతి - తదేవైతత్ హృదయంమనశ్చ ఏకమేతదనేకధా.
ఏతేనాన్తఃకరణేనైకేనచక్షుర్భూతేనరూపంపశ్యతి, శ్రోత్రభూ
తేనశృణోతి, ఘ్రాణభూతేనజిఘ్రతి, వాగ్భూతేనవదతి, జిహ్వా
భూతేనరసయతి, స్వేనైవవికల్పనారూపేణ మనసావికల్పయతి,
హృదయరూపేణాధ్యవస్యతి,. తస్మాత్ సర్వకరణవిషయవ్యాపా
రకమేకమిదంకరణం సర్వోపలబ్ధ్యర్థముపలబ్ధుః. తథాచ కౌషీత
కీనాం * ప్రజ్ఞయావాచం సమారుహ్య వాచాసర్వాణినామా
న్యాప్నోతిప్రజ్ఞయాచక్షుఃసమారుహ్యచక్షుషాసర్వాణిరూపా
ణ్యాప్నోతీత్యాది. వాజసనేయకేచ * మనసాహ్యేవపశ్యతిమ

ఆ. సారభూతంకార్యమిత్యర్థః. * ప్రజానాంరేతోహృదయమిత్యాదిషు * మనసశ్చ
న్ద్రమాఇత్యన్తాసుశ్రుతిషుయదుక్తంహృదయంమనశ్చేతి - తదేవైతత్ - త్వయాస్పృ
ష్టంకరణమిత్యతఃఏతదేవైకమేవసచ్చక్షురాదిభేదేనానేకధాభూతమిత్యర్థః. యేన
చక్షురాదినాదర్శనాదిక్రియాంకరోతిసజ్ఞానాత్మకఃపురుషః-తచ్చక్షురాదికం * ప్ర
జానాం రేతోహృదయమిత్యాదిషు * మనసశ్చన్ద్రమాఇత్యన్తాసుశ్రుతిషు యదు
క్తంహృదయంమనశ్చేతికరణం- తదేతదేవైకం సదనేకధాభిన్నంచేతి శ్రుతిగతయే
నవేతి తృతీయాన్తయదితి ప్రథమాన్తయచ్ఛబ్దద్వయస్య చాన్వయోదర్శితః. ఏక
స్యైవానేకాత్మత్వంవిశదయతి (ఏతేనేత్యాదినా) (సర్వకరణేతి) సర్వాణి
కరణానివిషయాశ్చ వ్యాపారోయస్యేతివిగ్రహః కరణానాం విషయాణాఞ్చ హృ
దయశబ్దవాచ్య బుద్ధివ్యాపారత్వే శ్రుతిమాహ (తథాచేతి) ప్రజ్ఞయా- చిదా
త్మాభాసయుక్తయా బుద్ధ్యావాచం- కరణంసమారుహ్య, బుద్ధేర్వాగాత్మనా పరి
ణామేసతి తద్బుద్ధిద్వారా స్వయమప్యాత్మావాగభిమానీభూత్వా, అనన్తరంవాచో
ఽపి బుద్ధివ్యాపారరూపయా నామాత్మనా- వక్తవ్యశబ్దరూపేణ పరిణామేసతివా
చా- వాగ్ద్వారాసర్వాణినామాన్యాప్నోతి - తత్స్ఫురణాత్మనాస్వయమేవవ్యక్తఇతి
శ్రుత్యర్థః. ఏవం * ప్రజ్ఞయా చక్షురిత్యాదిష్వప్యర్థో ద్రష్టవ్యః. అత్ర బుద్ధే
ర్వాగాద్యాత్మనాపరిణామో, వాగాదేశ్చనామాద్యాత్మనాపరిణామ, ఉక్తఇత్యర్థః.
* మనసాహ్యేవపశ్యతీత్యత్రమనసః సాక్షాద్దర్శనాదికరణత్వాయోగాచ్చక్షురాది

శం. నసాశృణోతి * హృదయేనహిరూపాణిజానాతీత్యాది. తస్మాద్ధృ
దయమనోవాచ్యస్య సర్వోపలబ్ధికరణత్వంప్రసిద్ధం. తదాత్మక
శ్చప్రాణః. * యోవైప్రాణస్సాప్రజ్ఞాయావైప్రజ్ఞాసప్రా
ణఇతిహి బ్రాహ్మణం. కరణసంహతిరూపశ్చ ప్రాణఇత్యవోచామ
ప్రాణసంవాదాదౌ. తస్మాత్ యత్పద్భ్యాం ప్రాపద్యత బ్రహ్మ-
ఏతదుపలబ్ధికరణత్వేన గుణభూతత్వాన్నైవ తద్వస్తు బ్రహ్మో
పాస్యాత్మాభవితుమర్హతి. పరిశేషాద్యస్యోపలబ్ధురుపలబ్ధ్యర్థమే
తస్యహృదయమనోరూపస్యకరణస్య వృత్తయో వక్ష్యమాణాః-
సఉపలబ్ధోపాస్యఆత్మానోభవితుమర్హతీతి నిశ్చయంకృతవన్తః.
తదన్తఃకరణోపాధిస్థస్యోపలబ్ధుః ప్రజ్ఞానరూపస్యబ్రహ్మణఉపల

ఆ. భావమాపన్నస్య దర్శనాదికరణత్వమితిభావః. ఏషం * హృదయేనహీత్యత్రాపిద్ర
ష్టవ్యం. ఆదిశబ్దేన * హృదయేహ్యేవరూపాణి ప్రతిష్ఠితాని భవన్తీతిరూపాణాంహృ
దయశబ్దితబుద్ధ్యాత్మకత్వముక్తంసంగ్రాహ్యం. ఏవంహృదయస్య సర్వ కరణాత్మ
త్వముక్త్వాఇదానీం తస్యప్రాణాత్మత్వమాహ (తదాత్మకశ్చేతి) ఏవంహృదయ
మనోద్వారా ప్రాణస్య సర్వకరణాత్మకత్వ ముక్త్వాసాక్షాదేవ ప్రాణస్య తదాహ
(కరణసంహతీతి) * తవవయంస్మః * నశక్ష్యామస్త్వదృతేజీవితుం * ఇతరే
చక్షురాదయః ప్రాణా ఇత్యేవాఖ్యాయన్తఇత్యాది ప్రాణసంవాదస్థవచనబలాత్
కరణసంహతిరూపత్వం - కరణసమూహరూపత్వం ప్రాణస్యావగమ్యత ఇత్యర్థః.
ఆదిశబ్దేనసంవర్గవిద్యాదిగతం * ప్రాణమేవవాగప్యేతి ప్రాణంచక్షుఃప్రాణంశ్రో
త్రం ప్రాణంమనః సయదాప్రతిబుధ్యతే ప్రాణాదధిపునర్జాయన్త ఇత్యాద్యుచ్యతే.
కరణస్యానాత్మత్వముక్తముపసంహరతి (తస్మాదితి) (బ్రహ్మోపాస్యాత్మేతి)
బ్రహ్మత్వేనోపాస్యః- జ్ఞాతవ్యఆత్మేత్యర్థః. తర్హి కస్తథాజ్ఞాతవ్యఇత్యతఆహ (పరి
శేషాదితి) (వక్ష్యమాణా ఇతి) సఙ్జ్ఞానమిత్యాదినావక్ష్యమాణాఇత్యర్థః. *యే
నవారూపం పశ్యతీత్యాది మనశ్చైతదిత్యన్తం ప్రాణస్యకరణత్వేనానాత్మత్వార్థ
మిత్యుక్త్వా సఙ్జ్ఞానమిత్యాదివశఇత్యన్తమన్తఃకరణవృత్తిద్వారా తద్వ్యతిరిక్తముప
లబ్ధారందర్శయితుమిత్యాహ (తదన్తఃకరణేతి) నిర్విశేషస్య కథం వృత్తివిషయ

ఉ— సఞ్జ్ఞానమాజ్ఞానంవిజ్ఞానంప్రజ్ఞానం మేధాదృష్టి ర్ధృతి ర్మతిర్మనీషాజూతిః

శం బుద్ధ్యర్థాః యా అన్తఃకరణవృత్తయో బాహ్యాన్తర్వర్తివిషయవిషయాః- తా ఇమా ఉచ్యన్తే (సఞ్జ్ఞానం) సఞ్జ్ఞప్తిః. చేతనభావః. ఆజ్ఞానం - ఆజ్ఞప్తిః. ఈశ్వరభావః. విజ్ఞానం - కలాదిపరిజ్ఞానం. ప్రజ్ఞానం - ప్రజ్ఞప్తిః. ప్రాజ్ఞతా. మేధా- గ్రన్థధారణసామర్థ్యం. దృష్టిః- ఇన్ద్రియద్వారా సర్వవిషయోపలబ్ధిః. ధృతిః- ధారణం. అవసన్నానాం శరీరేన్ద్రియాణాం యయోత్తమ్భనం భవతి. ధృత్యాశరీరముద్వహన్తీతిహివదన్తి. మతిః- మననం. మనీషా- తత్రస్వాతన్త్ర్యం. జూతిః-చేతసోరుజాదిదుఃఖిత్వభావః.

ఆ. త్వం-అన్యథాకథం తదుపలబ్ధ్యర్థతా తాసాంస్యాత్. అతఆహ (బాహ్యాన్తర్వర్తివిషయేతి) తర్హి తాసామన్యవిషయత్వే తతో బాహ్యాన్తర్విషయప్రతీతిరేవస్యాన్నాత్మనఇత్యతఆహ (ఉపలబ్ధురుపలబ్ధ్యర్థా ఇతి) నిర్విశేషత్వేనావిషయత్వేన చైతస్య సాక్షాదిదన్తయాజ్ఞానాసమ్భవేఽపి సఞ్జ్ఞానాద్యన్తఃకరణ వృత్తిసాక్షితయా విషయిత్వేనైవతస్యోపలబ్ధిస్సమ్భవతీత్యర్థః అవిషయత్వార్థం ప్రజ్ఞానరూపస్యేతి విశేషణం. ప్రకృష్టాజ్ఞప్తిః- స్వప్రకాశచైతన్యం. తస్యవిషయత్వే స్వప్రకాశత్వవ్యాహతిరిత్యర్థః. బ్రహ్మణఇతివిశేషణం నిర్విశేషత్వార్థం. సవిశేషత్వేహితస్య పరిచ్ఛేదేనబ్రహ్మత్వం నస్యాదిత్యర్థః. నన్వసఙ్గస్య కథమన్తఃకరణవృత్తి సమ్బన్ధః స్యాత్. అతఆహ (అన్తఃకరణోపాధిస్థస్యేతి) అసఙ్గస్యాప్యన్తఃకరణప్రతిబిమ్బద్వారా తద్వృత్తిసమ్బన్ధఇత్యర్థః. (చేతనభావఇతి) యయావృత్త్యాచేతన ఇత్యుచ్యతేజన్తుః- సావృత్తిః సర్వదాసర్వశరీరవ్యాపినీ సఞ్జ్ఞానమిత్యర్థః. (కలాది పరిజ్ఞానం) చతుష్షష్టికలాదిజన్యంలౌకికంజ్ఞానమిత్యర్థః. (ప్రాజ్ఞతేతి) తాత్కాలికప్రతిభేత్యర్థః. యయోత్తమ్భనంభవతి- సాధృతిరిత్యన్వయః. శరీరాద్యుత్తమ్భకస్యవృత్తివిశేషస్య ధృతిత్వేలౌకికంవ్యవహారంమానమాహ (ధృత్యేతి) (తత్ర స్వాతన్త్ర్యం) మనసఈషా- మనీషేతివ్యుత్పత్తేరిత్యర్థః. (రుజాదిదుఃఖిత్వభావ

ఉ— స్మృతిఃసఙ్కల్పఃక్రతురసుఃకామోవశ ఇతి

శం స్మృతిః-స్మరణం. సఙ్కల్పః- శుక్లకృష్ణాదిభావేనసఙ్కల్పనంరూపాదీనాం. క్రతుః-అధ్యవసాయః. అసుః-ప్రాణనాది జీవనక్రియానిమిత్తావృత్తిః. కామః- అసన్నిహితవిషయాకాఙ్క్షా. తృష్ణా. వశః- స్త్రీవ్యతికరాద్యభిలాషః. ఇత్యేవమాద్యా అన్తఃకరణవృత్తయః ప్రజ్ఞప్తిమాత్రస్యోపలబ్ధురుపలబ్ధ్యర్థత్వాత్ శుద్ధప్రజ్ఞానరూపస్య బ్రహ్మణః-అనామరూపస్య బ్రహ్మణఉపాధిభూతాః. తదుపాధిజనితగుణనామధేయాని సంజ్ఞానాదీని సర్వాణ్యేవైతాని

ఆ. ఇతి) రోగాదిజన్యదుఃఖిత్వప్రాప్తిరిత్యర్థః. (సఙ్కల్పనమితి) సామాన్యేనప్రతిపన్నానాం రూపాదీనాం శుక్లాదిరూపేణ సమ్యక్కల్పన మిత్యర్థః. (జీవనక్రియేతి) జీవనయోని ప్రయత్న ఇత్యర్థః. (స్త్రీవ్యతికరేతి) స్త్రీసమ్పర్క ఇత్యర్థః. ఇతిశబ్దస్య ప్రదర్శనార్థత్వమాహ (ఇత్యేవమాద్యా ఇతి) ఏవమాద్యావృత్తయః- ప్రజ్ఞానస్యనామధేయాని భవన్తీత్యుత్తరేణాన్వయః అత్ర ప్రజ్ఞానశబ్దేన పూర్వవత్ ప్రాజ్ఞతావృత్తిరూపానోచ్యతే- తస్యాః సంజ్ఞానాది నామవత్త్వానుపపత్తేః. కిన్తు శుద్ధచైతన్యముచ్యతే ఇత్యాహ (ప్రజ్ఞప్తిమాత్రస్యేతి) నన్వన్తఃకరణవృత్తీనాం శబ్దరూపత్వాభావాత్ కథం ప్రజ్ఞాననామధేయత్వమిత్యాశఙ్క్య నామధేయస్య నామ్న్యర్థోపలబ్ధిహేతుత్వాత్, సంజ్ఞానాదివృత్తీనామపి ప్రజ్ఞానోపలబ్ధిహేతుత్వా, త్తేన గుణేన తన్నామధేయత్వ ముపచారాదుచ్యతే- నముఖ్యవృత్త్యేత్యాహ (ఉపలబ్ధురుపలబ్ధ్యర్థత్వాదితి) ఉపలబ్ధురుపలబ్ధ్యర్థత్వం వా కథమిత్యాశఙ్క్య తదుపాధిత్వాదిత్యాహ (శుద్ధేతి) యతఉపాధిభూతాః - అతఉపలబ్ధ్యర్థాః. అతో గౌణ్యావృత్త్యా నామధేయానిసమ్భవన్తీత్యర్థః యద్వా- శ్రుతౌ సంజ్ఞానాదిశబ్దైర్నవృత్తయఉచ్యన్తే- కిన్తు సంజ్ఞానాదిశబ్దా ఏవలక్షణయా ఽభిధీయన్తే గాముచ్చారయతీత్యత్రేవ తథాచ సంజ్ఞానాదిశబ్దాః సంజ్ఞానాది వృత్తివిశిష్టప్రజ్ఞానస్యనామధేయానిభవన్తః తద్ద్వారా శుద్ధస్యైవప్రజ్ఞానస్యలక్షణయానామధేయానీత్యాహ (తదుపాధిజనితేతి) వృత్త్యుపాధిజనితోగుణః - వృత్త్యుపహితరూపం. తన్నామధేయాని సన్తిసర్వాణ్యేవైతాని సంజ్ఞానాదీని- సంజ్ఞానాదిశబ్దాః ప్రజ్ఞాన

ఉ— సర్వాణ్యేవైతాని ప్రజ్ఞానస్య నామధేయాని భవన్తి॥ ౨
ఏష బ్రహ్మా

శం. ప్రజ్ఞప్తిమాత్రస్య ప్రజ్ఞానస్య నామధేయాని భవన్తి న స్వతస్సాక్షాత్. తథాచోక్తం *ప్రాణన్నేవ ప్రాణో నామ భవతీత్యాది. ౨
ఏషః- ప్రజ్ఞానరూప ఆత్మా బ్రహ్మా- అపరం సర్వశరీరస్థః ప్రాణః ప్రజ్ఞాత్మా అన్తఃకరణోపాధిష్వనుప్రవిష్టో జలభేదగత

ఆ. సైవైవ నామధేయాని భవన్తీత్యన్వయః. (ప్రాణన్నేవేతి) ప్రాణనక్రియాం కుర్వన్ ప్రాణో నామ భవతీత్యర్థః అనేన ప్రాణనవృత్త్యుపాధికమాత్మనః ప్రాణనామవత్త్వముక్తం. యద్యపి సంజ్ఞానాదినామ్నాం తత్ర నోపాధికత్వముక్తం-తథాపి తుల్యన్యాయతయా ఏతేషామప్యుపాధికత్వముక్తప్రాయమితిభావః. ఏతదుక్తం భవతి - సంజ్ఞానాదిశబ్దాః ప్రకాశాత్మకవస్తువాచినః నచ సాక్షాదన్తఃకరణవృత్తీనాం జడానాం ప్రకాశాత్మకత్వం సమ్భవతీతి ప్రకాశాత్మకవస్తున్యధ్యాసాదేవ తాసాం ప్రకాశాత్మకత్వమితి కల్పయన్త్యోఽధిష్ఠానభూతమతిరిక్తం ప్రకాశం గమయన్త్యః పర్యవసానగత్యా ప్రకాశాత్మనః ప్రజ్ఞానస్యైవ నామధేయానీతి. కిఞ్చ సంజ్ఞానాదీనామనిత్యత్వేన జడానాం వృత్తీనాం ప్రకాశాత్మకవస్తువాచకసంజ్ఞానాదినామకత్వానుపపత్తేః తద్వ్యతిరిక్తః కశ్చిత్ప్రకాశరూపోఽస్తీత్యుక్తం. తథా సంజ్ఞానాది శబ్దవాచ్యతోక్త్యా తత్ప్రజ్ఞానం *విజ్ఞానం ప్రజ్ఞానమిత్యత్రైవ ప్రజ్ఞాతారూపవృత్తిర్న భవతీత్యుక్తం- తదనేకత్వేన తత్తద్వృత్తిగతానాం తత్తద్వ్యాపకత్వేన సర్వనామకత్వానుపపత్తేః, ప్రజ్ఞానస్యేత్యేకవచనానుపపత్తేశ్చ. అతః *యేన వా రూపం పశ్యతీత్యాదినా నామధేయాని భవన్తీత్యన్తేన సర్వకరణతద్వృత్తివ్యతిరిక్తః స్వప్రకాశాత్మకః సర్వసాక్షీ సర్వవృత్త్యనుగత ఏక ఆత్మా శోధితః. ౨

ఏవం శోధితస్యాత్మనః ప్రతిశరీరం నానాత్వం వారయితుం ఏష బ్రహ్మేత్యాదివాక్యం. తద్వ్యాచష్టే (ఏష ఇత్యాదినా) ఏష ఇత్యస్యార్థమాహ (ప్రజ్ఞానరూప ఆత్మేతి) ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేతి ముఖ్యబ్రహ్మతాయా వక్ష్యమాణత్వాదిహ మూర్ధద్వారాఽనుప్రవిష్టః సమష్టిలిఙ్గశరీరాభిమానీ హిరణ్యగర్భః ప్రాణః ప్రజ్ఞాత్మాదిశబ్దైస్తత్ర తత్రోక్తమపరం బ్రహ్మోచ్యత ఇత్యాహ (అపరమిత్యాదినా) సర్వశరీరేత్యనేన సమష్టిస్థూలశరీరముచ్యతే. (అన్తఃకరణోపాధిషు)

ఉ—— ఏషఇన్ద్ర ఏషప్రజాపతిరేతే సర్వేదేవా

శం. సూర్యప్రతిబిమ్బవద్ధిరణ్యగర్భః ప్రాణః ప్రజ్ఞాత్మా. ఏషఏవేన్ద్రః- ఇన్ద్రగుణాత్. దేవరాజోవా. (ఏషప్రజాపతిః) యః ప్రథమజ శ్శరీరీ, యతోముఖాదినిర్భేదద్వారేణాగ్న్యాదయోలోకపాలా జాతాః,- సప్రజోవాఏషః సప్రజాపతిరేషఏవ. యేఽప్యేతే అ

ఆ. అనేనాపి సమష్టి లిఙ్గశరీరముక్తం. ఆద్యాభ్యాం ప్రాణప్రజ్ఞాత్మశబ్దాభ్యాం క్రియాశక్తి జ్ఞానశక్తిమత్త్వముక్తం. ద్వితీయాభ్యాంతు తత్రతత్ర తథానిర్దిష్టఇత్యుచ్యత ఇత్యపౌనరుక్త్యం. నను ఉక్తప్రజ్ఞానాత్మైవా పరంబ్రహ్మేత్యత్రకింప్రమాణమిత్యాశఙ్క్య ప్రవేశవాక్యంప్రమాణమితివక్తుమేషఇన్ద్రఇతివాక్యమితి వ్యాచష్టే (ఏషఇతి) (గుణాదితి) * ఇదమదర్శమితి శ్రుత్యుక్తగుణయోగాదిత్యర్థః ప్రవేశవాక్యే ప్రవిష్టస్యేన్ద్రత్వాభిధానాద్ధిరణ్యగర్భస్యాపీన్ద్రత్వోక్తౌ ప్రవిష్టత్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్ ప్రవేష్టురేవప్రవిష్టసర్వరూపత్వాదభేదః సిధ్యతీతిభావః. నతు పరమైశ్వర్యగుణయోగాత్ ప్రజ్ఞానాత్మా ఇన్ద్రః - పరమేశ్వరఇత్యర్థో గ్రాహ్యః- ప్రజ్ఞానాత్మనః పరమేశ్వరాభేదస్య * ప్రజ్ఞానంబ్రహ్మేత్యనేనవక్ష్యమాణత్వాత్, పరమేశ్వరగుణవత్త్వప్రతిపాదనస్యచ ప్రకరణవిరోధాత్,. నచ హిరణ్యగర్భాద్యాత్మత్వవన్మాయావిశిష్టపరమేశ్వరాత్మత్వమనేనోచ్యత ఇతివాచ్యం- తథాసతి భాష్యోక్తగుణాదితిహేతువచనానన్వయాత్. ఏషబ్రహ్మైష ఇన్ద్రఏష ప్రజాపతిరితి పూర్వోత్తరపర్యాయేష్వివగుణయోగాభావేఽప్యుపపత్తైరస్య వ్యాఖ్యానస్య క్లిష్టత్వం మనసినిధాయార్థాన్తరమాహ (దేవరాజోవేతి) ప్రజాపతేర్హిరణ్యగర్భాద్భేదమాహ (యః ప్రథమజఇతి) సః లిఙ్గశరీరాభిమానీ- అయన్తు స్థూలశరీరాభిమానీతి భేదఇత్యర్థః తత్ర * అద్భ్యఏవపురుషం సముద్ధృత్యామూర్ఛయత్ * ముఖంనిరభిద్యతేత్యాదివాక్యం ప్రమాణమాహ (యతఇతి) దేవగ్రహణం మనుష్యాదీనాముపలక్షణం. తథాచ సర్వేజీవాత్మానఏషఏవేత్యర్థః. ఏవంఏషబ్రహ్మేత్యాదివాక్యే సామానాధికరణ్యం గృహీత్వాసర్వభూతస్థస్యాత్మన ఏకత్వముక్త్వా సజాతీయభేదం నిరాకృత్యతదుపాధీనాం భూతభౌతికానామపి బాధాయాం సామానాధికరణ్యమాశ్రిత్యాత్మ వ్యతిరేకేణాభావాత్తస్యవిజాతీయభేదని

ఉ— ఇమానిచపఞ్చమహాభూతాని పృథివీ వాయురాకాశ ఆపోజ్యోతీంషీత్యేతానీమానిచ క్షుద్రమిశ్రాణీవ బీజానీతరాణి చేతరాణిచాణ్డజానిచ జారుజానిచ స్వేదజానిచోద్భిజ్జానిచాశ్వా గావః పురుషాహస్తినోయత్కిఞ్చేదం ప్రాణిజఙ్గమంచ పతత్రిచ యచ్చ స్థావరం సర్వం తత్ ప్రజ్ఞానేత్రం

శం. గాద్యదయః- సర్వ ఏవ దేవా ఏష ఏవ. ఇమానిచ సర్వశరీరోపాదానభూతాని పఞ్చపృథివ్యాదీని మహాభూతాన్యన్నాన్నాదత్వలక్షణాన్యేతాని. కిఞ్చ-ఇమాని చ క్షుద్రైః-అల్పైః-మిశ్రాణి-సర్పాదీని. ఇవశబ్దోఽనర్థకః. బీజాని కారణానిచ. (ఇతరాణి చేతరాణిచ) ద్వైరాశ్యేననిర్దిశ్యమానాని. కానితానీత్యుచ్యన్తే- అణ్డజాని - పక్ష్యాదీని. జారుజాని- జరాయుజాని మనుష్యాదీని. స్వేదజాని- యూకాదీని. ఉద్భిజ్జానిచ- వృక్షాదీని. అశ్వాః గావః మనుష్యాః హస్తినః అన్యచ్చ యత్కిఞ్చేదం ప్రాణిజాతం. కింతత్. (జఙ్గమం) యచ్చలతి. పద్భ్యాంగచ్ఛతి. యచ్చపతత్రి- ఆకాశేపతనశీలం. యచ్చస్థావరం-అచలం. (సర్వం తత్) అశేషతః. (ప్రజ్ఞానేత్రం) ప్రజ్ఞప్తిః- ప్రజ్ఞా. తచ్చప్రజ్ఞానం

ఆ. రాకరణార్థమిమానిచేత్యాదివాక్యం. తద్వ్యాచష్టే (ఇమానిచేతి) ఏతాన్యన్నాన్నాదత్వేన పూర్వముక్తానీతి వక్తుంవిశినష్టి (అన్నేతి) సర్పాదీనాం స్వరూపేణ క్షుద్రమిశ్రత్వం- కింతు సర్పాన్తరాదీన్ప్రతిబీజత్వంచేత్యాహ (కారణానీతి) (ద్వైరాశ్యేనేతి) స్థావరజఙ్గమభేదేననిర్దిశ్యమానానీత్యర్థః. అణ్డజాతాని జరాయుజాతానిస్వేదజాతానిచజఙ్గమాని-ఉద్భిజ్జానిస్థావరాణీత్యాహ (ఉచ్యన్త ఇతి) జఙ్గమమిత్యస్యవ్యాఖ్యా (యచ్చలతీతి) స్థావరాణామపి వాయ్వాదినా చలనమస్తీత్యాశఙ్క్యాహ (పద్భ్యామితి) (స్థావరమచలమితి) అనన్తరంసర్వస్మిన్దేహే ఏవేతిశేషః. తత్సర్వమేషఏవేత్యత్రహేతుంవక్తుంసర్వం తత్ప్రజ్ఞానేత్రమిత్యాది ప్రవృత్తమిత్యుక్తంవాక్యం. తద్వ్యాచష్టే (సర్వమిత్యాదినా) (నీయతేఽనేనేతి)

మూ— ప్రజ్ఞానేప్రతిష్ఠితం ప్రజ్ఞానేత్రో లోకః ప్రజ్ఞాప్రతిష్ఠా

౧౦. బ్రహ్మైవ. నీయతే అనేనేతి నేత్రం. ప్రజ్ఞానేత్రం యస్య- తదిదం ప్రజ్ఞానేత్రం. ప్రజ్ఞానే- బ్రహ్మణ్యుత్పత్తిస్థితిలయకాలేషు ప్రతిష్ఠితం. ప్రజ్ఞాశ్రయమిత్యర్థః. (ప్రజ్ఞానేత్రో లోకః) పూర్వవత్. ప్రజ్ఞా చక్షుర్వా సర్వ ఏవ లోకః. ప్రజ్ఞాప్రతిష్ఠా సర్వ

౨. అనేన- ప్రజ్ఞానేన సత్తాం నీయతే- సత్తాం ప్రాప్యతే. సత్తావత్ క్రియత ఇత్యర్థః. యద్వా- స్వస్వవ్యాపారేషు ప్రవర్త్యత ఇతి వా. నన్వేవంభూతం బ్రహ్మైవేత్యుపనిషత్సు ప్రసిద్ధం- న తు ప్రజ్ఞానమిత్యాశఙ్క్య- వస్తుతః ప్రజ్ఞానస్యైవ తత్రతత్ర బ్రహ్మశబ్దేనాభిధానాన్న దోష ఇత్యుక్తం (ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మైవేతి) యద్వా- కోఽయమాత్మేత్యారభ్యతే సర్వే దేవా ఇత్యన్తం త్వంపదార్థశోధనార్థం ఇమాని చేత్యాది ప్రతిష్ఠేత్యన్తం తత్పదార్థశోధనార్థం తత్ర పక్షే ప్రకృష్టం జ్ఞానం ప్రజ్ఞానమితి తత్పదార్థో బ్రహ్మైవోచ్యతే. పఞ్చభూతాదిస్థావరాన్తం సర్వం తత్ ప్రజ్ఞానేత్రమిత్యర్థః ప్రజ్ఞాసత్తయైవ సర్వస్యాపి సత్తావత్త్వం సాధయితుం ప్రజ్ఞానే ప్రతిష్ఠితమిత్యుక్తం. తద్వ్యాచష్టే (ప్రజ్ఞానే బ్రహ్మణీతి) న కేవలం ప్రజ్ఞాసత్తయైవ సత్త్వం సర్వస్య - కిన్తు ప్రవృత్తిరపి తదధీనైవేత్యాహ (ప్రజ్ఞానేత్ర ఇతి) (పూర్వవదితి) నీయతే- ప్రవర్త్యతేఽనేనేతి వ్యుత్పత్తేః నేత్రం- ప్రవర్తకమిత్యర్థః. (లోక ఇతి) సర్వజగదిత్యర్థః యద్వా- పూర్వం నేత్రశబ్దేన సర్వస్య సత్తావ్యాపారహేతుత్వముక్తం- ఇదానీం సర్వస్య స్ఫురణహేతురప్యయమేవోచ్యత ఇత్యాహ (ప్రజ్ఞాచక్షుర్వేతి) (చక్షురితి) స్ఫురణమిత్యర్థః జగత ఇవ ప్రజ్ఞానస్యాపి స్ఫురణప్రతిష్ఠయోరన్యాధీనత్వమాశఙ్క్య తస్య స్వప్రకాశత్వాత్, స్వమహిమప్రతిష్ఠత్వేనాశ్రయాన్తరాభావాచ్చ నైవమిత్యాహ (ప్రజ్ఞాప్రతిష్ఠేతి) యద్వా- సర్వస్య జగతః సత్తాస్ఫూర్త్యోః ప్రజ్ఞానాధీనత్వాదుత్పత్త్యాదిష్వవస్థాసు ప్రజ్ఞానే ప్రతిష్ఠితత్వేన తదుపాదానత్వాచ్చ వాచారమ్భణన్యాయేన ప్రజ్ఞానవ్యతిరేకేణాభావాత్ ప్రజ్ఞానమేవ సర్పాదేః రజ్జ్వాదిరివ పర్యవసానభూమిరిత్యాహ (ప్రజ్ఞాప్రతిష్ఠేతి) ప్రతిష్ఠా- ధ్రువం పర్యవసానభూమిః. పరిశిష్టంవ స్పష్టమిత్యర్థః. ఏవఞ్చ ప్రజ్ఞానస్య- ప్రత్యగాత్మనో నిర్విశేషత్వాదికం సిద్ధమిత్యాహ

ఉ—— ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ॥ 3

శం స్యజగతః. తస్మాత్ (ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ) తదేతత్ ప్రత్యస్తమిత సర్వోపాధివిశేషం సన్నిరఞ్జనం నిర్మలం నిష్క్రియం శాన్తమేకమద్వయం నేతి నేతి సర్వవిశేషాపోహసంవేద్యం సర్వశబ్దప్రత్యయాగోచరం. తదత్యన్తవిశుద్ధప్రజ్ఞోపాధి సమ్బన్ధేన సర్వజ్ఞమీశ్వరసంజ్ఞం భవతి. సర్వసాధారణావ్యాకృతజగద్బీజప్రవర్తకం

ఆ (తస్మాదితి) ప్రజ్ఞానస్యైవ పరిశిష్టత్వేన పరమార్థసత్యత్వాదిత్యర్థః బ్రహ్మశబ్దార్థమాహ (ప్రత్యస్తమితేతి) అస్మిన్పక్షే బ్రహ్మశబ్దేన ప్రత్యగాత్మనో నిర్విశేషత్వాదికమేవ సామానాధికరణ్యేన సమర్థ్యతే బ్రహ్మశబ్దస్యాపి నిర్విశేషత్వాదికమేవార్థః- * బ్రహ్మశబ్దస్యహి వ్యుత్పాద్యమానస్య నిత్యశుద్ధత్వాదయోఽర్థాః ప్రతీయన్తే- బృహతేర్ధాతోరర్థానుగమాదితి శారీరకభాష్యోక్తత్వాత్ న ప్రత్యగ్బ్రహ్మణోరైక్యమనేన వాక్యేనోచ్యతే- * ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాత్మశబ్దోదితస్యైవోపక్రమాద్బ్రహ్మపదార్థానుపక్రమాచ్చ ఏవఞ్చాత్రైవ సర్వవిద్యాయామైక్యమిత్యయం పక్షోఽత్ర స్ఫుటీకృత ఇతి ద్రష్టవ్యం యదాతు త్వమసి ప్రపఞ్చ మహావాక్యార్థభూతాసీత్యాదిభ్య తత్పదార్థశోధనార్థత్వేన వ్యాఖ్యాయతే- తదాపదార్థశోధనానన్తరం వాక్యార్థప్రతిపాదనార్థం ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేతివాక్యం వ్యాఖ్యేయం. అత్ర పక్షే ప్రజ్ఞానశబ్దేన, ప్రజ్ఞానస్య నామధేయానీత్యత్ర త్వేన, ప్రత్యగాత్మోచ్యతే అత్ర బ్రహ్మశబ్దేన జగత్కారణత్వోపలక్షితం చైతన్యముక్తమితి ద్రష్టవ్యం అస్మాదితి [illegible] యోర్నిర్విశేష చిద్రూపత్వావిశేషాదిత్యర్థః. నను ప్రజ్ఞానస్య బ్రహ్మత్వోపదేశే [illegible] తస్య నిర్విశేషత్వాదికం సిధ్యతీతి ఫలితార్థకథనపరత్వేన వ్యాఖ్యేయం (ప్రత్యస్తమితేతి) అన్యత్ సమానం. (ఉపాధివిశేషమితి) ఉపాధిప్రయుక్త [illegible] త్వాది విశేషమిత్యర్థః. తస్యపురుషార్థత్వమాహ (శాన్తమితి) సుఖస్వరూపం. పరమానన్దస్వరూపమిత్యర్థః నిర్విశేషత్వే మానమాహ (నేతి నేతీతి) యతో వాచో నివర్తన్తే [illegible] ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి శ్రుతిర్నిర్విశేషానన్దత్వే మానమిత్యర్థః [illegible] ప్రజ్ఞానస్య కథం సర్వజ్ఞాదిస్తమ్బాన్తనానావిధభేదః [illegible] మ్బన్ధాదిత్యాహ (తదత్యన్తేత్యాదినా) విశుద్ధోపాధి [illegible] మీశ్వరమిత్యర్థః హిరణ్యగర్భప్రజాపతిత్వాం సర్వజ్ఞాద్యైదమాహ (సర్వసాధారణేతి)

శం. నియన్తృత్వాదన్తర్యామి సంజ్ఞం భవతి. తదేవజగద్బీజభూతబుద్ధ్యాత్మాభిమానలక్షణం హిరణ్యగర్భ సంజ్ఞం భవతి. తదేవాన్తరణ్డోద్భూతప్రథమశరీరోపాధిమద్విరాట్ప్రజాపతి సంజ్ఞం భవతి. తదుద్భూతాగ్న్యాద్యుపాధిమద్దేవతాదిసంజ్ఞం భవతి. తథా విశేషశరీరోపాధిష్వపి. బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తేషు తత్తన్నామరూపలాభో బ్రహ్మణః. తదేవచైకం సర్వోపాధిభేదభిన్నం సర్వైః ప్రాణిభిస్తార్కికైశ్చ సర్వప్రకారేణజ్ఞాయతే, వికల్ప్యతేచానేకధా, * ఏతమేకేవదన్త్యగ్నింమనుమన్యే ప్రజాపతిం । ఇన్ద్రమేకేఽపరే ప్రాణమపరే బ్రహ్మశాశ్వతమిత్యాద్యాస్మృతిః. 3

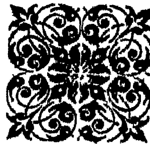
ఆ సర్వజగత్కారణే సమష్టిబుద్ధావాత్మత్వాభిమానఏవలక్షణం- ఉపాధిర్యస్య- తదిత్యర్థః (అన్తరణ్డేతి) అణ్డోపాధికంవిరాట్ తదన్తరుద్భూతప్రథమశరీరోపాధికం ప్రజాపతిరిత్యర్థః. (తదుద్భూతేతి) తస్మాత్ - అణ్డాదుద్భూతాయే ఽగ్న్యాదీనాముపాధయః- సమష్టివాగాదయః. తదుపాధిమత్ప్రజ్ఞానమగ్న్యాదిదేవతాసంజ్ఞం భవతీత్యర్థః ఆదిశబ్దేన వ్యష్టివాగాద్యభిమానినోగృహ్యన్తే అసురాదయశ్చ వ్యష్టిమనుష్యాదిశరీరోపాధిషు మనుష్యాది సంజ్ఞం భవతీత్యాహ (తథేతి) అపీత్యనన్తరం తత్సంజ్ఞంభవతీతిశేషః. ఉపసంహరతి (బ్రహ్మాదీతి) అత్రైవమితిశేషః. ఏవం బ్రహ్మాదిస్తమ్బేతియోజ్యం. నను సాఙ్ఖ్యాదిభిర్జీవానామేవనానాత్వముచ్యతే, అన్యైశ్చ జీవేశ్వరనానాత్వం, జగత్కారణంచాన్యథాప్యాహుః,- తత్కథమేకస్యైవబ్రహ్మణో నానారూపత్వం అతఆహ (తదేవచైకమితి) అస్మిన్నర్థే ప్రమాణమాహ (ఏతమేకఇతి) 3

ఏవంతావత్ , కోఽయమాత్మేత్యారభ్య * ప్రజ్ఞానంబ్రహ్మేత్యన్తేనవిచారపురస్సరమాత్మతత్త్వంనిర్ధారితం- ఆత్మాకరణసఙ్ఘాతాత్మకప్రాణవ్యతిరిక్తః. సంజ్ఞానాది సర్వాన్తఃకరణవ్యతిరిక్తస్తదనుగతస్వప్రకాశః సర్వశరీరేష్వేకఃసర్వప్రపఞ్చాధిష్ఠానభూతో ఽద్వితీయఃప్రజ్ఞానం బ్రహ్మనిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావఇతి. ఇదానీమేవం భూతబ్రహ్మాత్మవిదఃఫలంవక్తుం సఏతేనేత్యాదిశ్రుతివాక్యం. తత్ర తచ్ఛబ్దేనైకవచనాన్తేన ప్రకృతానామపి కోఽయమాత్మేత్యేవం విచారయతాం బహూనాం పరామర్శాయోగ్యత్వాత్. ఇదానీన్తనస్య విదుషశ్చ సఇతిభూతవాచినా ప

ఇత్యైతరేయే ద్వితీయే ఆరణ్యకే షష్ఠోఽధ్యాయః.
ఉపనిషత్సు తృతీయోఽధ్యాయః.
ఓమ్ తత్సత్.

ఇతి శ్రీగోవిన్ద భగవత్పూజ్యపాదశిష్యస్య
పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యస్య శ్రీశఙ్కరభగవతః కృతౌ
ఐతరేయోపనిషద్భాష్యే, తృతీయాధ్యాయభాష్యమ్.
ఓమ్ తత్సత్.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమచ్ఛుద్ధానన్దపూజ్యపాదశిష్య
శ్రీమద్భగవదానన్దజ్ఞానకృతాయాం - ఐతరేయోపనిషద్భాష్య టీకాయాం
తృతీయాధ్యాయభాష్యటీకా.
ఓమ్ తత్సత్.

ఉ— స ఏతేనైవ ప్రజ్ఞానాత్మనాఽస్మాల్లోకాదుత్క్రమ్యాముష్మిన్ స్వర్గేలోకే సర్వాన్ కామానాప్త్వా ఽమృతస్సమభవత్సమభవదిత్యోమ్॥ ౪— హరిః ఓమ్.

———

శం. సః- వామదేవోఽన్యో వా ఏవం యథోక్తం బ్రహ్మ యో వేద ప్రజ్ఞానేనాత్మనా- యేనైవ ప్రజ్ఞానాత్మనా పూర్వే విద్వాంసో ఽమృతా అభూవన్. తథాఽయమపి విద్వానేతేనైవ ప్రజ్ఞానేనాత్మనా ఽస్మాల్లోకాదుత్క్రమ్యాముష్మిన్ స్వర్గేలోకే సర్వాన్ కామానాప్త్వాఽమృతస్సమభవదిత్యోమితి. ౪

———

ఆ. వామదేవస్యాయోగ్యత్వాత్, పూర్వవాక్యోక్తో వామదేవః పరామృశ్యత ఇత్యాహ (స వామదేవ ఇతి) బ్రహ్మవిదః ఫలమిత్యత్ర వాక్యతాత్పర్యాద్వామదేవాది పురుషవిశేషతాత్పర్యాభావాత్ యః కశ్చన గ్రాహ్య ఇత్యాహ (అన్యో వేతి) (ఏవమితి) * కోఽయమాత్మేత్యుక్తప్రకారేణ ఏతం ప్రజ్ఞానరూపం యథోక్తం బ్రహ్మ ప్రజ్ఞానేనాత్మనా వేదేత్యర్థః. ఏతేనైవేత్యే తచ్ఛబ్దోక్తప్రసిద్ధత్వం వ్యక్తీకరోతి (యేనైవేతి) యేనైవ ప్రజ్ఞానాత్మనా బ్రహ్మవిద్వాంసః పూర్వేఽమృతా అభూవన్- తేనైవ ప్రజ్ఞానాత్మనా యథోక్తం బ్రహ్మ వేద వామదేవోఽన్యో వా- సః అమృతోఽభవత్ తథాఽయమపి విద్వాన్ సోఽపి విద్వానేతేనైవ ప్రజ్ఞానేనాత్మనా అస్మాల్లోకాదుత్క్రమ్యాముష్మిన్ [illegible] సమభవదిత్యన్వయః [illegible] ఉత్క్రమణం [illegible] నాటవాన్ [illegible] సమభవత్- [illegible] త్యాగేన ప్రజ్ఞానాత్మభావ ఏవేత్య [illegible] ప్రజ్ఞానేనాత్మనా [illegible] ప్రజ్ఞానేనాత్మనా విద్వానితి [illegible] న్వయః. [illegible] ఓఙ్కారేణ స్వానుభవప్రకటనేన [illegible] బ్రహ్మ [illegible] పురా । కణ్ఠం భిత్త్వా విని [illegible] తస్మా [illegible] బ్రహ్మత్వానుసన్ధాన లక్షణం [illegible] ౪

———